

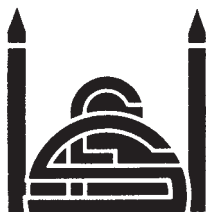
Dragomanen

13/2011

Dragomanen

Årsskrift utgiven av
Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
och
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner

13 / 2011

Omslagets framsida: Bosporenfärja. Foto Ercan Aras, 2009.

Omslagets baksida: Hüzün. Foto Ercan Aras, 2009.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Annika Svahnström

Redaktionskommitté:

Helena Bani-Shoraka

Marianne Boqvist

Ashk P. Dahlén

Åsa Lundgren

Jan Olof Rosenqvist

Elisabeth Özdalga

Författarna ansvarar själva för innehållet i sina artiklar

© 2011 Dragomanen, författarna och fotograferna

Produktion: Mart Marend, Bokprojektet AB

Tryckeri: Tallinna Raamatutrükikoda, Eesti 2011

Dragomanen erhålles vid medlemskap i Föreningen Svenska

Istanbulinstitutets Vänner

www.istanbulvanner.se

ISSN 1402-358X

Innehåll

<i>I stället för förord</i> ELISABETH ÖZDALGA	5
<i>På ljudpromenad i Istanbul</i> KARIN ARAS	15
<i>Det flerspråkiga Konstantinopel</i> MEMET AKTÜRK-DRAKE	28
<i>Istanbuls Büyük Valide Han</i> <i>Arkitektur som kollektivt skapande</i> CATHARINA GABRIELSSON	36
<i>Kejsarmakt och stat i tidigbysantinsk tid</i> <i>Konsulardiptykerna från Konstantinopel</i> CECILIA OLOVSDOTTER	46
<i>Från Eyüp till Seyitgazi</i> <i>Om turkiska kulter kring arabiska krigare</i> OLOF HEILO	54
<i>Arvet efter Kyros den store</i> <i>Perserrikets glömde fredsfurste</i> ASHK P. DAHLÉN	62
<i>En sällsynt turkisk text med georgisk skrift</i> <i>Anteckningar från en lingvistisk forskningsresa i södra Georgien</i> JOAKIM ENWALL	74

<i>Med musik som vapen</i>	81
<i>Något om militärmusikens orientaliska ursprung</i>	
DAN LUNDBERG	
<i>Ett fall för svenska beskickningen i Konstantinopel</i>	90
<i>Om mordet på sjökapten Lagerhamn 1859</i>	
KARIN STRAND	
<i>Porträtt av en sultans liv?</i>	98
DANIELLA KUZMANOVIC	
<i>Rykten och tystnad</i>	105
<i>Berättelser om sexuellt våld i turkiska och svenska media</i>	
ÅSA ELDÉN	
<i>Boknytt</i>	114
<i>Hasan Ali Toptaş – en turkisk Kafka</i>	121
ANNIKA SVAHNSTRÖM	
<i>Utdrag ur ”De skugglösa” av Hasan Ali Toptaş</i>	124
i översättning från turkiska av ANNIKA SVAHNSTRÖM	
<i>Litterära översättarseminariets resa till Istanbul 6–8 maj 2011</i>	128
KARIN ERIKSSON	
<i>Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul</i>	130
<i>Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner</i>	131
<i>Artikelförfattare</i>	132

I stället för förord

ELISABETH ÖZDALGA

Det fanns en tid då en konferens eller workshop på Svenska forskningsinstitutet i Istanbul (SRII) gav eko i turkiska media. Detta gällde till exempel konferensen om ”civil society” i oktober 1996 och den om alevismen året därpå. Sedan dess har det intellektuella livet i Istanbul genomgått en metamorfos. Jämfört med förhållandena på 1990-talet är utbudet av akademiska och kulturella aktiviteter mycket större. En konferens eller workshop måste idag konkurrera inte bara med ett växande antal liknande workshops eller konferenser utan med arrangemang av mycket större magnitud. Istanbul har på bara ett decennium förvandlats till en världsmetropol av stora mått, dit internationella toppmöten av olika slag och stora globala arrangemang förläggs. Konstbiennalen och andra storartade konstarrangemang, nya konstmuseer, en del av världsklass, filmfestivaler etc. tävlar om publikens uppmärksamhet. En workshop eller konferens hörs eller syns inte alls på samma sätt idag som då, i mitten av 1990-talet. Detta är inte något att beklaga, utan tvärtom att glädjas över, då det säger något om civilsamhällets utveckling i Turkiet och Turkiets betydelse i världen i övrigt idag. Nedan följer några utdrag ur ”Föreståndarens verksamhetsberättelse 2009–2011”.

Konferenser

"Contested Sovereignties: Government and Democracy in Middle Eastern and European Perspectives", 2009

I slutet av maj 2009 genomfördes en internationell konferens, som i tryckt form fick titeln *Contested Sovereignties: Government and Democracy in Middle Eastern and European Perspectives* (Transactions Nr 19). Ansvariga för organisationen var docent Sune Persson från Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet och jag själv. Denna aktivitet var en uppföljning av den konferens vi organiserat drygt ett decennium tidigare och som då publicerades som *Civil Society, Democracy and the Muslim World* (Transactions Vol. 7).

"Istanbul as Seen from a Distance", 2010

Konferensen "Istanbul as Seen from a Distance" (27–31 maj) var förlagd till Heybeli Ada, en av Prinsöarna. Den var institutets bidrag till firandet av Istanbul som Europas kulturhuvudstad. Finansieringen gjordes inom ramen för den satsning på samarbete mellan akademiker från Sverige och de olika MENA-länderna som Sida/Sarec organiserar. Den hade därför föregåtts av flera möten med ansvariga på Sida och Vetenskapsrådet (stödinstitution) i Stockholm. Syftet var inte bara rent vetenskapligt, utan också nätverksbildande. Ett trettiotal deltagare var inbjudna av vilka 18 bidrog med "papers". Tanken var att spegla Istanbul så som staden kunde uppfattas av personer som befann sig på statliga eller andra uppdrag ute i provinserna under den osmanska tiden. Hur såg relationerna mellan provinsregionerna och imperiets centrum ut? I konferensprogrammet ingick ett besök på det sedan 1971 stängda ortodoxa prästseminariet och dess imponerande bibliotek.

Den publikation som blev resultatet av Heybeli/Halkikonferensen

Istanbul as Seen from a Distance: Centre and Provinces in the Ottoman Empire (Transactions Vol. 20) presenteras närmare under rubriken Boknytt.

Sommarkurser

Modern turkisk skönlitteratur, 2009

Sommarkursen 2009 gick i skönlitteraturens tecken och organiserades tillsammans med professor Birgit Schlyter vid Institutionen för Centralasienstudier vid Stockholms universitet. Kursen gav 7,5 hp i det svenska universitetssystemet. Vi fick ett stort antal sökande, av vilka vi kunde ta emot 25. För kursens uppläggning och planering hade vi stor hjälp av professor Suha Oğuzertem vid Bilgi University i Istanbul. För att befästa samarbetet upprättades ett vänskapsavtal mellan universitetet och SRIL.

Kursprogrammet omfattade tre veckors föreläsningar blandade med utflykter, bland annat till Prinsöarna och till Ankara. Speciellt minnesvärt var besöket i författaren Sait Faiks hem på Burgaz Ada, där en av kursdeltagarna, Sara Utku, läste hans novell "Trädgården" i översättning av Birgit Schlyter och Anne-Marie Özkök, just ute i trädgården till hans föräldrahem.

Midsommarafon firade vi på Bilgi universitetets relativt nya campus, "Santral Istanbul", som har sitt namn efter det elektricitetsverk som på sin tid försörjde hela Istanbul och som var i bruk ända fram till 1974. Nu är det ett vackert grönområde skuggat av höga träd som förutom föreläsningssalar rymmer ett industri- och konstmuseum. Kvällen avslutades med Orhan Velis dikt "Jag lyssnar till Istanbul med slutna ögon ..." (*Istanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı*), uppläst av Suha Oğuzertem.

”Turkiet som europeisk nation?”, 2010

Tema för 2010 års sommarkurs var ”Turkiet som europeisk nation?” Kursen organiserades i samarbete med Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, där den ansvariga var Ann-Kristin Jonasson. Till 25 platser fick vi över 170 sökande. Detta innebar att gruppen kom att bestå av mycket intresserade och kompetenta studenter. Från institutets sida kunde vi erbjuda ett innehållsrikt och intensivt föreläsningsprogram på hög nivå. Föreläsningarna blandades med utflykter. Kursen var uppdelad på en vecka i Göteborg, tre veckor i Istanbul och en avslutande vecka i Göteborg och gav 7,5 hp i det svenska universitetssystemet.

”Contextualizing Gendered Violence: Interconnections of Violence, Nation and Masculinity”, 2011

Sommarkursen 2011 organiserades av Åsa Eldén, en av institutets heltidsanställda forskare och hade titeln: ”Contextualizing Gendered Violence: Interconnections of Violence, Nation and Masculinity”. Kursen byggde på ett samarbete mellan SRII och Institutionen för InterGender Studies vid Linköpings universitet (Swedish-International Research School in Interdisciplinary Gender Studies). Åsa arbetade också i nära samarbete med Sociologiska institutionen vid Boğaziçi University i Istanbul, där hon tidigare undervisat i två terminer. Upplägget på denna kurs var annorlunda än de tidigare sommarkurserna, dels beroende på att det var en masterskurs, dels därför att deltagarna under kursens gång förväntades fullborda en redan före kursen påbörjad uppsats med anknytning till kursinnehållet.

Föreläsningsserier

"Amnesia, remembrance and identity formation in post-Ottoman and Turkic societies", 2009

Vårterminen 2009 organiserade vi en föreläsningsserie på temat: "Amnesia, remembrance and identity formation in post-Ottoman and Turkic societies: Republican Turkey and its minorities" med föreläsare från universitet i Istanbul och Ankara. Regissören till filmen "Waiting for the clouds" (*Bulutları beklerken*), Yeşim Ustaoglu, medverkade också i denna föreläsningsserie. Före hennes föreläsning visades filmen i auditoriet. Den handlar om en kvinna med grekiskt ursprung, som under de stora deportationerna och massakrerna 1915 förlorar sin familj och själv blir upptagen/adopterad av en turkisk familj. Regissören berättade om hur hon i flera år arbetat med lokalbefolkningen i den trakt (östra Svartahavskusten), där filmen inspelades och som medverkar i filmen. Filmen beskriver fint hur behovet av att återberätta svåra minnen kan förenas med en önskan om att försonas och gå vidare.

"Said Nursi and the Nurcu movement", 2010

Temat för föreläsningsserien våren 2010 var "Religious discourse and ethnic and national identities: Said Nursi, the Nurcu movement and the redefinition of cultural heritage." Said Nursi (1878–1960) var en religiös nydanare/reformator som kommit att betyda mycket för olika islamiska rörelser under efterkrigstiden, bl.a. den numera internationellt utbredda och välkända Fethullah Gülen-rörelsen. Den första föreläsningen i serien hölls av Camilla Nereid, historiker från Trondheim, en av få skandinaviska historiker med kunskaper i turkiska. Övriga föreläsare kom från turkiska universitet.

“Symbols of power. Representations of imperial hegemony in art and cultural works”, 2011

Heltidsanställda forskaren Cecilia Olovsdotters forskningsintressen fick bestämma den tematiska inriktningen på läsårets föreläsningsserie: ”Symbols of power. Representations of imperial hegemony in art and cultural works”. Inom ramen för denna serie höll Cecilia och professorn i osmansk historia från Boğaziçi University, Edhem Eldem, vardera två föreläsningar. Direktören för Topkapimuséet, professor Ilber Ortaylı, kom något försenad till Jan Hjärpes föreläsning med titeln ”The symbols of the Caliphate; their role and function”, men just lagom till att höra professor Hjärpe utförligt beskriva och berömma de skatter som i detta sammanhang finns samlade på Topkapimuséet. För en gångs skull fick Ortaylı inte sista ordet när det gällde att betona värdet av Topkapisamlingarna.

Ökat antal stipendier

Det fanns en tid då institutets storstipendiat vistades vid institutet ett helt år. Då jag kom till institutet som föreståndare hösten 1999 hade det helårslånga stipendiet delats upp i två terminslånga stipendier. Under flera år erbjöd institutet *ett* sådant terminslångt stipendium varje termin. Hösten 2008 gjordes ett undantag, då två stipendier delades ut och sedan hösten 2009 har antalet stipendier, både då det gäller det stora och det mindre stipendiet, ökat. Detta är en trend som vi hoppas skall hålla i sig, i synnerhet som vi genom Annexet har nio nya gäst/forskarrum att erbjuda.

Den första storstipendiaten under den gångna treårsperioden var Sandra Karlsson från Institutionen för antikens kultur och samhällsliv vid Göteborgs universitet. Sandras forskning gällde bilder av familjen i hellenistisk gravkonst. Hösten 2009 hade Karin Aras och Johan Fredborn Larsson det stora stipendiet. Karin är etnolog från Uppsala

universitet och arbetar på en doktorsavhandling om ljudets etnologi med Istanbul som speciellt fält. Johan är från Lunds universitet och forskar kring miljöfrågor i ett europeiskt säkerhetsperspektiv.

Våren 2010 innehades det stora stipendiet av Catharina Gabrielson, arkitekt från Stockholm, med många års akademiskt arbete i London bakom sig. Under hösten 2010 hade institutet två storstipendiat: Daniella Kuzmanovic, antropolog från Köpenhamns universitet och Åsa Bharathi Larsson, konstvetare från Uppsala universitet.

Även under våren 2011 har institutet haft två storstipendiat: Erika Larsson, doktorand i konstvetenskap och visuella studier vid Lunds universitet, som arbetar på en avhandling om kulturell identitet såsom den speglas i nutida turkisk fotokonst och Memet Aktürk-Drake från Institutionen för studiet av tvåspråkighet vid Stockholms universitet. Under vårterminen 2011 delade SFII också ut sex mindre stipendier.

Nya tjänster

Hösten 2010 fick SRII två forskare (senior researcher) på heltid under en period av tre år. Dessa tjänster har tillkommit tack vare en satsning av Vitterhetsakademien och Riksbankens Jubileumsfond. Cecilia Olovsson kommer från Institutionen för antikens kultur och samhällsliv vid Göteborgs universitet och Åsa Eldén från Sociologiska institutionen vid Uppsala universitet.

Från och med 1 september 2010 har SFII också en biträdande direktör på halvtid, Marianne Boqvist, en av mycket få forskare i Sverige med inriktning på osmansk historia. Under Mariannes föräldraledighet under våren 2011 vikarierade Lena Johansson de Chateau från Vetenskapsrådet. Under det gångna året har Marianne och Lena hållit i planeringen av ett antal konferenser i samarbete med bl. a. Sabanci University, French Research Institute for Anatolian Studies (IFEA) och Koç University's Research Center for Anatolian Civilizations, vil-

ket är beläget ett par kvarter ner mot Galatasaray på Istikal Caddesi. Tillsammans med Alexandriainstitutet och det Kairobaserade Center of Civilization Studies and Dialogue of Cultures förberedde den biträdande föreståndaren också som SFII:s representant en konferens som hölls i Stockholm den 16–17 juni med titeln ”Changing notions of citizenship – past, present and future.” Denna konferens var en del av ett samarbete mellan SFII och Alexandriainstitutet omfattande sex gemensamma konferenser, som, inom ramen för det SIDA-finansierade MENA-Links programmet inleddes 2007.

Önskan inför framtiden

Det fanns en tid då Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul bestod av *ett* hus, Dragomanhuset, *en* föreståndare, *en* storstipendiat, *en* innehavare av det mindre stipendiet, *en* sekreterare och *en* lokalvårdare. Under den senaste treårsperioden har staben vuxit. När jag lämnar min tjänst hösten 2011 finns det två hus, Dragomanhuset och Annexet, en föreståndare och en biträdande föreståndare på halvtid, två seniora forskare på heltid, flera storstipendiater och ett ännu större antal innehavare av det lilla stipendiet, samt två lokalvårdare. Det är många som bidragit till denna tillväxt; både inifrån SFII – styrelsen, representanter för forskarkollegiet, de anställda i Istanbul; och utifrån – SFII:s huvudman Utbildningsdepartementet, Vitterhetsakademien, Riksbankens Jubileumsfond, Wallenbergsstiftelsen, Vetenskapsrådet, Sektionen för turkiskt-svenskt samarbete vid GK i Istanbul och Sida.

Ökade resurser ger ökade möjligheter. Det faktum att flera aktiva forskare nu knyts till institutets lokaler i Istanbul skapar förutsättningar för att utveckla en mera levande forskarmiljö.

Om jag skulle önska något för framtiden skulle det vara att osmanska historia också utvecklades till ett för SFII viktigt forskningsfält. De forskningsområden som representeras idag är knutna till antiken,

medeltiden och det moderna Turkiet. När det gäller tiden däremellan, dvs. från turkarnas erövring av Istanbul 1453 och till skapandet av det moderna, republikanska Turkiet, dvs. tiden 1453–1923, finns, med undantag för konst och arkitektur (inom ramen för SFII:s nätverk Karin Ådahl, Johan Mårtelius och Marianne Boqvist), tyvärr inte någon forskning på svensk botten. Det är angeläget att vi i Sverige satsar på att utveckla forskning också på det området. Institutet borde göra det till en viktig uppgift att verka för att en professur i osmansk historia upprättades vid något svenskt universitet. Med tanke på Sveriges tidigare relationer med det Osmanska riket och med tanke på den vikt som turkarna idag själva tillskriver sin historia, är det i hög grad angeläget att sådana initiativ utvecklas.

På ljudpromenad i Istanbul

KARIN ARAS

Så kommer jag in i tunneln och jag hör någon sjunga och spela på en saz, detta vackra lutinstrument som är så vanligt här. När jag kommer närmare ser jag att gatumusikanten är blind. Han spelar en välkänd, gammal turkisk melodi: *Uzun ince bir yoldayım*.

Jag står kvar och lyssnar en stund. Det slår mig att den här melodin på många sätt beskriver känslan av den gatumiljö jag befinner mig i. En känsla av att jag kan gå och gå, timme efter timme, mil efter mil. Jag kan välja genvägar och jag kan gå mot öst eller väst, men staden tycks ändå aldrig ta slut.

Jag går på en lång och smal väg

Jag går dag som natt

Jag vet inte hur jag mår

Jag är på väg dag som natt

Från den stund jag kom till världen

Började jag min vandring

Vid en plats med två dörrar

Jag går dag som natt ...

Jag går vidare, melodin ljuder i bakgrunden och jag vet i denna stund

att den kommer att följa mig för evigt i mina minnen. När jag längtar tillbaka till Istanbul lyssnar jag till den här melodin ibland, bara för att få tillbaka känslan av hur det är att vara där, mitt i folkvimlet i en av världens största städer. Istanbuls gator är som en vandring i en svartvit film. Sällan har jag funnit ett bättre ord än Orhan Pamuks beskrivning av *hüzün* för att få en känsla av den atmosfär man befinner sig i på Istanbuls gator. Det finns en tradition som härstammar ifrån den sufiska mysticismen där ordet *hüzün* står för den sorg och förlust som ges plats i våra liv.

Istanbuls hüzün är inte bara den stämning som förmedlas av dess musik och poesi, den är ett sätt att betrakta livet som berör oss alla, inte bara en sinnesstämning utan en egenskap som sist och slutligen är lika bekräftande som förnekande i förhållande till livet (...) men vad jag nu försöker beskriva är inte Istanbuls melankoli, utan den hüzün i vilken vi ser oss själva, den hüzün vi suger åt oss med stolthet och som är vår gemensamma egendom. Att uppleva denna hüzün innebär att se minnen, framkalla minnen, där själva staden blir en illustration till hüzün, ja själva dess essens. Jag talar om kvällar när solen går ner tidigt, om fäderna på väg hem med plastkassar i händerna i lyktskenet på bakgatorna. Om de gamla Bosporenfärjorna förtöjda vid övergivna kajer mitt i vintern medan sömniga sjömän svabbar däcken med en hink i handen och med ett öga på den svartvita teven längre bort (...) Genom att se hüzün, genom att visa vördnad för dess uppenbarelser bland stadens gator och landskap och människor, kan vi till sist börja uppleva den överallt: kalla vintermorgnar när solen plötsligt lyser över Bosporen och vattenytan börjar ånga så där svagt, då är det så tjockt med hüzün att man nästan kan röra vid den, nästan se den sprida sig som en film över sina människor och sina landskap (Pamuk 2006: 99).

I en stad där ungefär 15 miljoner människor bor är det aldrig tyst. Ljuden omger dig såsom vore du instängd i en ljudbubbla som aldrig kan spräckas. Det finns ingen väg ut ur bubblan så länge du inte tar ett flyg därifrån eller en bussresa på minst fem timmar.

Känslan av en stad och gatans atmosfär närmar man sig genom att uppleva den, genom att vandra flera timmar, ta sig tid att stanna stilla och låta allting fortsätta cirkulera runt omkring en. Då kommer den till dig, staden. Den uppenbarar sig såsom en våg av rörelser och snabba sinnesintryck. Hela tiden hörs ett sus av alla ljud som blandas, vissa är omöjliga att uttyda, vissa sticker ut och signalerar att din tid är begränsad.

Låt mig ta dig med på en promenad i Istanbul. I promenaden kommer jag främst att fokusera på de ljudupplevelser som möter mig. Detta betyder inte att de andra sinnesupplevelserna helt kastas åt sidan, det betyder bara att jag valt att koncentrera mig på det auditiva. Det blir en ljudpromenad. ”De andra fenomenen försvinner inte; deras motspänniga närvaro består, men de drar sig tillbaka till medvetandets rand. Det är helt uppenbart att det är möjligt att rangordna saker på så vis att vissa fenomen står ut medan andra står tillbaka” (Ihde 1986: 53). I promenaden närmar jag mig Istanbuls grundtonart.

Det är grundtonarten som skapar själva karaktären i staden. Grundtonarten kan inte alltid höras medvetet, men den skisserar en karaktär kring det folk som bor där. Den skapas av naturen (geografin och klimatet), vinden, vattnet, skogen, fåglarna och insekterna (Schafer 1994: 10). I storstaden skapas den oftast av trafiken. ”Ibland tycker man sig urskilja ett grundackord, en oklar närvaro av någonting som är speciellt för en viss gata. Det kan vara en doft, ett ljud, ett särskilt sätt som folk går på eller bara en vag aning”, skriver etnologen Erik Ottoson (Ottoson 2008: 63).

Förutom att jag närmar mig grundtonarten i denna ljudpromenad träffar jag också på de ljud som sticker ut, som tycks vilja bryta sig ur tonarten.

Min ljudpromenad börjar nere i tunneln, där den blinde sazspele- ren sitter intill en betongvägg. Det är därifrån jag fortsätter min vand- ring.

Jag kommer till Galatabron, en bro som alltid står fylld med fiskare. Det spelar ingen roll vilken tid på dygnet man går här, fiskarna med sina fiskespön tycks alltid finnas här. Kring bron rör sig en tät trafik med fullt av gula taxibilar, personbilar och bussar. På den här bron ta- lar man inte med varandra, man skriker. Lustigt, tänker jag att folk står och fiskar här mitt i trafiksurren. Ska det inte vara så tyst som möjligt för att fisken ska våga sig fram till fiskespöet? Ändå ser jag att fiskarna har hinkar fyllda med fisk. Jag går fram till en fiskare i 50-årsåldern som har fullt av sprattlande fiskar i sin stora hink.

Hej, hur går det? Det verkar som att du har fångat många fiskar idag?

– Ja, det har jag gjort.

Men, det finns ju så mycket ljud här på bron, stör inte det fiskarna? Jagar inte ljuden bort fiskarna?

– Nej, fiskarna här tycker om ljud, de dras till ljuden...

Men, har ni fiskat på något annat ställe, ute i naturen?

– Ja, det har jag gjort.

Vad är det för skillnad då?

– Ute i naturen är fiskarna rädda för ljud. Men här är det tvärtom.

Du menar att fiskarna gillar ljud här?

– Ja, det gör de. De har vant sig.

Om du får välja, var står du helst och fiskar? Här eller ute i natu- ren?

– Naturen.

Galatabron, en ljudlig fiskeplats. Foto Mart Marend.

Varför föredrar du naturen?

– Ja... man vilar sinnet, mår bättre av det.

Vilar sinnet tänker jag, när jag traskar vidare. Hur gör man det, på en gata där det inte går att prata i normal samtalston med den man har bredvid sig? Då ser jag en man som sitter på en liten pall mitt bland folkvimlet på bron och sover. Han verkar sova djupt. Bredvid honom står ett fiskespö.

Idag pågår en rörelse i staden som är väldigt hastig. Förändringarna är snabba och människorna i staden rör sig snabbt. Stadens rytm samordnar stadens invånare och besökare, deras urbana erfarenhet och staden ackompanjeras av regler såsom trafikljus och öppettider (Amin

& Thrift 2002: 18). Människan måste lära sig att smälta in, att flyta med och att hålla rytmen.

Ljuden förändrar på många vis människans sätt att agera. På Istanbuls gator gestikulerar man mycket. Istället för att skrika och anstränga sin röst talar man ofta med korta repliker och använder sina händer och ansiktsuttryck. Man står inte gärna och håller långa konversationer på gatan, det är alltför opraktiskt och ansträngande.

A noisy soundscape drowns out our footsteps, our breathing, our normal speaking voice; an authoritarian environment does not have to be loud for us to lower our voices or not to talk at all. As long as we accept noise or the voices/sounds of authority as the dominant sounds that set the tone of an environment, other tones and voices (such as our own) have no place there and are indeed often silenced (Westerkamp 1988: 1).

Jag anpassade mig själv ganska snabbt till den nya storstadsmiljön, just för att det blir opraktiskt annars. Till en början kunde jag bli stressad över att ljuden aldrig tycktes sänkas i volym, men efter ett tag förändrade jag mig själv så att jag passade in i den nya ljudmiljön. Detta för att inte börja må dåligt. Jag försökte undvika att samtala med någon när volymen var alltför hög. Jag tystades ned på samma gång som jag fick förändra mitt kroppsspråk för att märkas. För några år sedan bodde jag från och till (under mina längre fältarbetsperioder som etnolog) i Istanbul och jag minns ännu hur det kändes när jag kom tillbaka till Sverige. Jag kände tydligt att jag hade förändrats. Jag gick på ett annat sätt, mina steg hade blivit annorlunda och jag gestikulerade annorlunda än tidigare. Jag hade dessutom börjat prata starkare, folk sade ganska ofta åt mig att inte prata så högt. Långsamt började jag dock anpassa mig till den lägre ljudmiljön som mötte mig i Sverige, jag började bli försiktigare igen och mina gester tonades ner. Nu när jag är

ute på promenad bland Istanbuls gator några år senare känner jag igen känslan. Jag anpassar mig snabbare och mina rörelser känns säkrare, jag känner mig hemma. Jag har väl på ett sätt lärt mig hur jag kan vila mina sinnen.

Ljuden tycks inte vilja släppa in människoröster i storstaden. Det går inte att vänta på att få en plats i notbladet så att säga, för det finns ingen plats kvar.

Jag närmar mig Eminönü och den välkända kryddbasaren i Istanbul. För att komma upp till basaren måste jag gå igenom en tunnel under den stora trafikleden. Den här tunneln är något av det ljudligaste man kan tänka sig. Här samsas hundratals försäljare med lika många förbipasserande. Precis när jag kommer in i tunneln finns där både på höger och vänster sida stora bord där pipande leksaker står till försäljning. Alla leksaker är igång och piper samtidigt. Alla ljud som samsas blir otydbara. Människoröster hörs som ett dovt sus, trafiken hörs inte längre. Så kommer plötsligt dessa utstickare, de som bryter notbladen och får dig att rycka till: gatuförsäljarna. Den ena överröstar den andra. Det kan vara en plötslig handklapp som följer en viss rytm alldeles intill ditt öra. Gemensamt för de röster som sticker ut är att de har hittat på en alldeles egen melodisk slinga och en sorts röstklang som ljuder genom folkmassan. Man kan inte riktigt säga att de skriker, de sjunger med en röst som har tagit sats från magen.

Gatuförsäljarnas röster är nästan magiska, eftersom de får dig att vakna ur din möjliga dagdröm. Jag går i alla fall nästan och drömmer i storstaden, gör inte alla det? Jag kan inte lyssna på alla ljud och reagera på allt som händer omkring mig. Istället blir alla ljud till bakgrundsurr, ja som en grundtonart av dämpade människoröster som överröstas av trafiken. Så plötsligt smäller det till; klapp, klapp! *Buyrun, buyrun, buyrun!*

De använder sig av ljuden, gatuförsäljarna. Varorna finns ju där att

Mellanrum, en plats att höras. Eminönütorget. Foto Karin Aras.

titta på, för dem som vill. Men det räcker inte. Alltför många passerande går förbi, i sin egen tankevärld och de måste väckas. Jag påminns om detta varje gång jag går igenom den här tunneln. Även om jag inte riktigt blir påverkad av gatuförsäljarna så till den grad att jag köper deras varor, reagerar jag alltid. Jag hör alltid vad de säger. Det är som när man ser en film. Filmmusiken hörs i bakgrunden, den flyter på och du reflekterar inte så mycket över att den finns där, tills det plötsligt tjuter till. Något har hänt, starka trumpeter eller vassa fiolsträngar. Hajen är på väg, det blir action. Det är något som måste upplevas, det är en känslöstämning som formar den miljö du befinner dig i.

Jag kommer ut från tunneln genom att gå uppför en trappa. Här

Fotstegens rytm. Foto Ercan Aras.

kan jag plötsligt höra mina fotsteg igen, rösterna omkring mig blir mer spridda, rytmen trappar av.

Fotstegens rytm, deras traskande, klappande, släpande eller hasande ljud stannar inte kvar på samma plats utan de rör sig vidare, till nästa plats. Deras sammanflätade mönster formar ett space, det rörliga utrymmet. De är inte lokaliserade, utan det är istället de som skapar rummen. Man kan uppteckna gångvägar på kartor, ljud kan upptecknas på noter, men det som fattas då är en överblick av vad som varit, vad som har gått förbi, själva agerandet att gå förbi, betydelserna, berättelserna och minnena (de Certeau 1984: 97).

Båtvisslorna intill Galatabron ljuder. Här är som ett mellanrum på väg till basaren, försäljarna kan höras på avstånd. I detta mellanrum finns ett torg som har fullt med bänkar. Här kan man faktiskt sitta ner och prata, det är inte lika trångt och sammanbundet.

Grundtonarten har återigen blivit trafiken, till skillnad från tunneln, där ihopblandade människoröster ackompanjerade min vandring, men det finns även plats för annat här. Jag kan höra några katter jama några meter bort, ett barn som skrattar och påsar som prasslar från förbipasserande. Och så kan jag höra vinden, det blåser ganska mycket och vinden tar tag i träden och lämnar efter sig ett svischande ljud. Jag söker med blicken varifrån ljuden tycks komma. Plötsligt blir rörelserna omkring mig så uppenbara när allting tycks ha blivit lugnare. Det är inte samma strida ström. Jag traskar omkring en stund vid basaren, sedan bestämmer jag och min man oss för att gå och hälsa på lille Fatih som är fem år gammal och som sitter vid en trappa intill Galatabron och säljer pappersnäsdukar. Han sitter där, nästan varje dag med sina rutiga hängselbyxor och små röda lackskor, som nog sedan länge har förlorat sin glans. Han blir alltid lika glad när vi kommer och hälsar på. Vi frågar honom hur länge han ska sitta där på trappan idag och han svarar såsom alltid att han blir upphämtad klockan fem av sin pappa. Hans pappa säljer *simit* lite längre bort, berättar han. Trots detta ser vi honom ofta sent på kvällarna, sittande på sin trappa. Den här gången uppehåller sig Fatih med ett spännande experiment. Han undersöker om hans ben kan nå upp till en liten spricka i väggen intill. Han har varsamt placerat ett litet chokladbitspapper i sprickan och han sträcker sitt ben så högt han kan för att nå dit. Så tar han ut chokladpapperet, grejar lite, sätter tillbaka papperet igen och upprepar samma procedur. Tror du att jag når dit upp med mitt ben? frågar han. Jag vet inte, få se svarar jag. Han vet sannerligen hur man får tiden

att gå, tänker jag. Mitt bland folkvimlet, hela dagarna i rusningstid, bland avgaser i en trappa sitter han. Han har ingen klocka, han är ju ändå så pass liten att tiden ännu inte har en sådan betydelse. Alldeles intill ligger båtkajen och den stora trafikleden och jag frågar honom hur han upplever ljuden.

– Fatih, är det inte mycket ljud där du sitter?

– På kvällarna bombar de i luften, bom, bom, bom! Allting sprängs, svarar han med stor inlevelse.

Jag ser till en början frågande ut men så minns jag. Kvällen innan var det republikens dag i Turkiet och detta firades med fyrverkerier. Hela centrala Istanbul fylldes med krutrök. Fyrverkerierna avfyrades runt sju på kvällen. Då hade han suttit där, lille Fatih på sin trappa och lyssnat till "bomberna". Vilka minnen och vilka upplevelser för en liten pojke! Och tänk att det är dessa ljud han väljer att berätta om. Han säger ingenting om trafiken eller de andra omkringliggande ljuden. De är vardag för honom, dessa ljud har blivit till en tystnad som inte känns väsentliga att prata om.

Att lyssna till staden handlar om att lära känna en stad och få en förståelse för hur ett samhälle fungerar och hur människorna i staden interagerar med varandra. Det specifika med ljud är ju att vi inte kan blunda med öronen. Ljudet finns i kroppen. Detta innebär att vi aldrig kan uppleva en tystnad som skulle innebära en total avsaknad av ljud. Något sådant finns inte. Om det är tyst omkring dig, finns ljuden inom dig. Sådant som hjärtslag, andningar och andra kroppsljud uppenbarar sig. Ljuden är således ständigt i rörelse, förflyttar sig med dig där du går. Är du stressad ökar pulsen, hjärtat slår starkare och högre. Genom rörelserytmen på gatan och de skärningspunkter som vissa ljud utgör hör man ljud som sticker ut och ljud som verkar finnas som ett ständigt surr. Alla ljud vi hör omformas till betydelser.

İstiklal Caddesi. Foto Ercan Aras.

Ljudets etnologi är en del av den sinnenas etnologi som vi etnologer dagligen arbetar med, där vi undersöker och spelar in sociala erfarenheter, människans förhållande till sin omvärld och de interaktionistiska mönster som uppstår. Vi upplever vår värld genom våra sinnen och genom våra upplevelser och erfarenheter tar kulturen form. Sinnena styr över våra känslöstämningar och över vår upplevelse av tid

och rum. I en sinness etnologi kan flera register samarbeta samtidigt; surrandet på gatan, lukten ifrån avgaserna och vyn över torget. Alla sinness samspekar och kan ibland vara svåra att åtskilja. Själva samspellet är dock oerhört intressant och i en stad som Istanbul finns det många spelrum att undersöka.

Litteratur

- Amin, Ash & Thrift, Nigel 2002: *Cities – reimagining the urban*. Oxford: Marston Book.
- Certeau, Michel de 1984: *The practice of everyday life*. Berkely, Los Angeles, London: University of California Press.
- Eriksson, Karin 2008: *Ljudets etnologi*. Kulturella perspektiv 2007: 4.
- Ihde, Don 1986: *Experimentell fenomenologi*. New York: State University of New York Press.
- Lefebvre, Henri 2004: *Rhythmanalysis: space, time and everyday life*. London, New York: Continuum.
- Ottoson, Erik 2008: *Söka sitt – Om möten mellan människor och föremål*. Uppsala: Graphic Services, Uppsala University.
- Pamuk, Orhan 2006: *Istanbul – minnen av en stad*. Stockholm: Norstedts.
- Schafer, Murray R. 1994: *Our Sonic Environment and the Soundscape – the Tuning of the World*. Rochester, Vermont: Destiny Books.

Opublicerat

- Westerkamp, Hildegard 1988: *Listening and soundmaking: a study of music as environment*. Unpublished M.A. Thesis, Simon Fraser University.

Fältarbete

- Soundwalks, soundwalking – intervjuer och ljuddagbok; Istanbul ht 2008 och ht 2009.

Texten är en del av Karin Aras kommande avhandling om ljudets etnologi.

Det flerspråkiga Konstantinopel

MEMET AKTÜRK-DRAKE

Från mitten av 1800-talet till det tidiga 1900-talet var Konstantinopel¹ en av världens mest flerspråkiga städer där över femtio olika modersmål talades. Ungefär tjugo av dessa språk hade etablerade talgemenskaper² och det gavs ut publikationer på ett tiotal språk med sex olika alfabet, bl.a. på turkiska, grekiska, armeniska, bulgariska, serbiska, italienska, franska, tyska, engelska, persiska, arabiska, hebreiska och ladino³. De första tio av dessa språk användes dessutom som undervisningsspråk i stadens olika skolor. Enligt uppgifter från 1930 fanns det 97 inhemska minoritetsskolor (för greker, armenier och judar) och 54 utländska skolor⁴. Var tredje elev i staden fick sin undervisning delvis eller huvudsakligen på ett annat språk än turkiska.

1 Staden fick namnet Konstantinopel år 330 när den återgrundades av kejsare Konstantin och behöll detta namn i väst officiellt till 1926 då det ersattes av Istanbul. Inofficiellt hade dock Istanbul börjat användas redan under den osmanska tiden vid sidan om det officiella Konstantiniyye.

2 En talgemenskap är en grupp som talar samma språk och delar samma normer för språkets användning.

3 Ladino är de sefardiska judarnas språk baserat på medeltida spanska med lån från hebreiska och andra språk.

4 Fr.o.m. sena 1500-talet grundades över 80 olika utländska skolor, huvudsakligen av kristna missionärer.

Enligt folkräkningen 1935 kunde var tredje invånare minst två språk medan var tionde kunde minst tre språk. Den här artikeln kommer att ge en översikt över stadens flerspråkiga historia med fokus på perioden 330–1930 och belysa hur den språkliga mångfalden har uppstått.

Den oundvikliga flerspråkigheten

Inledningsvis bör nämnas några allmänna faktorer bakom Konstantinopels flerspråkighet. För det första har stadens gynnsamma geografiska läge mellan Medelhavet och Svarta havet som transport- och handelszoner spelat en viktig roll. Även närheten till tidiga civilisationscentra i världshistorien som Anatolien, Mesopotamien, Egypten, Iran och grekiska städer utgjorde en fruktbar bas för Konstantinopels mångkulturella utveckling. Detta ledde till att Konstantinopel blev huvudstad i tre riken: det romerska (330–395), det bysantinska (395–1453) och det osmanska (1453–1923). Ett tvärsnitt av dessa multietniska rikens medborgare och språk var följaktligen representerat i huvudstaden.⁵ Även det faktum att Konstantinopel flera gånger (350–650, 900–1100 och 1500–1700) under sin historia varit en av världens folkrikaste städer vittnar om stadens roll som arena för mänskliga och språkliga möten.

Flera händelser genom två millennier introducerade närmare hundra språk i den från början grekisktalande staden. Nya politiska styren etablerade latin (främst efter 330), mediterransk lingua franca⁶ (under latinska kungariket 1204–1261) och de islamiska prestigespråken turkiska, arabiska och persiska (efter 1453). Aktiv befolknings-

5 Osmanska riket omfattade 73 olika etniska grupper. När det första parlamentet öppnades i Konstantinopel 1877 var 18 olika modersmål representerade bland dess ledamöter.

6 Mediterransk lingua franca var ett pidginspråk som uppstod som gemensamt kommunikationsmedium under korstågen och som huvudsakligen var baserat på italienska men även delvis på sydfranska dialekter.

politik bl.a. under kejsar Konstantin på 300-talet och under sultanen Mehmet II på sena 1400-talet förde talare av olika språk från rikets olika hörn till Konstantinopel. Flyktingvågor berikade staden efter 1100-talet med romani; kring 1500 med ladino; på 1500-talet med andalusisk arabiska; fr.o.m. sena 1700-talet med albanska, pomakiska, bosniska, tatariska, georgiska, tjerkesiska och abaza som talades av muslimer som flytt från Balkan, Krim och Kaukasus; efter det tidiga 1800-talets misslyckade revolutioner med polska och ungerska, och på 1910-talet med ryska som talades av de aristokrater som flytt undan bolsjevikerna. Frivillig och statsstyrd arbetskraftsinvandring förde till Konstantinopel talare av bl.a. armeniska, serbiska, bulgariska, khazariska och nordiska språk⁷ under bysantinska tiden samt talare av serbiska, albanska och bulgariska (alla tre främst genom *devsjirmesystemet*⁸), rumänska och kurdiska under osmanska tiden. Dessutom ledde internationella ekonomiska, politiska och religiösa intressen till en kontinuerlig närvaro av köpmän, diplomater och missionärer från Europas, Asiens och Afrikas olika hörn.

Inte alla språk som en gång talades i staden fick dock bestående talgemenskaper där. Tillfälliga utländska besökares språk fick i bästa fall semipermanenta språkkolonier där språket levde vidare ett tag men talarna byttes ut konstant.⁹ De språk som var inhemska i de tre rikena

7 Bysantinska kejsare anställde under två sekler (ca 1000-1200) livvakter från utvalda utländska grupper som bl.a. khazarer (ett turkfolk) och väringar (nordbor). Därför bevittnade Konstantinopel sannolikt den första kontakten i historien mellan talare av språk som är släkt med dagens turkiska och svenska.

8 Genom devsjirmesystemet rekryterade den osmanska staten fram till 1700-talet duktiga kristna pojkar från främst Balkan först för utbildning och sedan för statlig tjänst inom armén och den högre byråkratin.

9 Det enda utländska språk som fick en bestående talgemenskap före 1700-talet var italienska tack vare olika italienska städers inflytelserika kolonier i området sedan 1000-talet.

kunde dock ofta få egna talgemenskaper som varade i många generationer. Det har vid vissa tillfällen konstaterats att talarna så småningom bytte från det egna modersmålet till majoritetsspråket eller till ett annat prestigespråk. Karaitiska judar bytte från arabiska till grekiska, ashkenaziska judar bytte från jiddisch till ladino, italienska judar bytte från italienska till ladino medan många judar till slut bytte från ladino till franska efter 1800. Många bulgarer och armenier med skolutbildning rapporteras att ha bytt till grekiska under bysantinska tiden medan en del skolutbildade greker, armenier och judar bytte till turkiska under senosmanska tiden. Därför gavs deras etniska publikationer delvis ut på turkiska, fast i grekisk, armenisk resp. hebreisk skrift eftersom icke-muslimer inte fick använda islams heliga skrift. Många talgemenskaper fram till det tidiga 1900-talet kunde dock bevara sina minoritetsspråk.

Premodern mångkulturalism

I detta sammanhang bör påpekas att stadens osmanska styre bidragit betydligt mer till olika minoritetsspråks bevarande än det bysantinska styret. Huvudanledningen till detta var osmanernas så kallade *millet-system*, som innebar att olika etniska grupper (som definierades utifrån tillhörighet i olika religiösa samfund) fick erkännande och skydd för sin egen kultur under ett slags premodern mångkulturalism. Detta medförde att olika talgemenskaper utan problem kunde tala sina minoritetsspråk i sina etniskt och kulturellt relativt homogena kvarter i Konstantinopel. Inte alla talare av minoritetsspråken kunde turkiska och de som kunde språket talade ofta med distinkta brytningar. I såväl det bysantinska som det osmanska riket hade modersmålstalare av majoritetsspråket visserligen högre status än andra grupper. Den större religiösa och kulturella toleransen under det osmanska styret innebar dock ett svagare assimilationstryck för minoriteterna vilket även gynnade minoritetsspråken. Därför levde i stort sett alla större språk som

talades i det bysantinska Konstantinopel som grekiska, armeniska, bulgariska och italienska vidare under osmanskt styre. Osmanska sultaner fortsatte t.o.m. utfärda dokument på grekiska ända fram till slutet av 1500-talet. De enda undantagen från kontinuiteten gäller språk som bara användes i skrift som klassisk grekiska, latin och hebreiska¹⁰.

Trots närvaron av ett stort antal olika språk i staden hade både majoritetsgrekerna och majoritetsturkarna i Konstantinopel egentligen en ganska nedlåtande attityd gentemot språk som låg utanför deras egen kulturtradition. De brydde sig därför inte om att lära sig sådana ”ociviliserade” språk. Detta innebar att det alltid var minoriteterna som fick lära sig majoritetsspråket¹¹ och att majoritetstalarna var beroende av tolkar i kontakter med utlänningar som inte behärskade deras språk. Detta ledde till en ganska stark grekisk enspråkighet i det bysantinska Konstantinopel eftersom grekiska var den helleniska civilisationens enda bärande språk. Bara latin kunde hävda sig gentemot grekiska i officiella statliga sammanhang och detta bara under en kort period från den romerska erövringen 196 till 500-talet. Till och med då var latin ett nödvändigt ont i grekernas ögon och slog aldrig riktigt rot i staden. I det osmanska fallet fanns redan en viss flerspråkighet inom den egna islamiska traditionen med arabiskans och persiskans starka ställning vid sidan om turkiskan. Stadens turkisktalande invånare har alltså alltid varit medvetna om att det fanns andra prestigespråk än det egna modersmålet men icke-muslimers språk hörde inte dit. Intressanta undantag från denna självtillräckliga attityd var de senbysantinska (ca 1204–1453) och senosmanska (ca 1856–1923) perioderna då majoritetsspråkstalarna i huvudstaden hade insett att deras ekonomiska,

10 Hebreiska återintroducerades senare av sefardiska judar.

11 Som exempel kan nämnas det faktum att enspråkighet var vanlig bland modersmålstalare av turkiska (83,5 procent) men inte av andra språk (15,9 procent) i Istanbul enligt folkräkningen 1935.

politiska och kulturella dominans i världen hade försvagats. Först då började bysantinerna lära sig latin och mediterransk lingua franca på allvar medan osmanerna började lära sig franska och i viss mån tyska och engelska. Den senosmanska tiden kännetecknades av tre viktiga trender som förändrade stadens flerspråkiga dynamik. För det första ökade västerländska kolonialmaktens intressen och närvaro i staden med ambassader, kultur- och forskningsinstitut, skolor, tidningar och militärer vilket skapade en ny semikolonial språklig karaktär. För det andra ledde olika etniska självständighetsrörelser inom riket, statens våldsamma reaktioner mot dem och slutligen första världskriget till att vissa talgemen-skaper (främst den grekiska och armeniska talgemen-skapen) försvagades samtidigt som nya talgemen-skaper etablerades eller gamla förstärktes av nyanlända muslimska flyktingar. Sist men inte minst underlättade teknologiska innovationer som ångbåtar och tåg kommunikationerna till och från staden och ökade mobiliteten.

Sammanfattningsvis kan konstateras att den stora språkliga mångfald som dokumenterades i Konstantinopel kring 1900 hade två huvudanledningar. Å ena sidan hade det osmanska styret i stort sett bevarat stadens språkliga mångfald sedan bysantinska tiden och å andra sidan ökat den betydligt genom den egna språkliga traditionens flerspråkighet och genom milletsystemets toleranta hållning gentemot minoritetsspråk. När vi betraktar Konstantinopels historia i sin helhet ser vi därför att den språkliga mångfalden ökade genom historisk ackumulation mellan 330 och 1914. Nya politiska styren i staden ledde till språklig heterogenitet under de multietniska rikenas tid. Det enda politiska styre i stadens historia som medfört språklig homogenisering var den nya nationalstaten efter 1923 med sin enspråkighetsideologi som dominerade även i resten av Europa under hela 1900-talet. Den mörkaste tiden för stadens språkliga mångfald var halvseket mellan andra världskriget och 1980-talet då politiska utspel och övergrepp

Rober Haddeler är chefredaktör för den armeniska tidningen "Nya Marmara", som utkommer i Istanbul sex dagar i veckan sedan 1940. Upplagan är 2 500. I bakgrunden skimtar hans medarbetare i färd med att vika tidningarna för hand.

Haddeler medverkar i Annie Geelmuyden-Pertans dokumentärfilm "The Colours of Cultural Diversity". I filmen får representanter för Istanbuls olika etniska och religiösa minoriteter komma till tals och skildra vad staden betyder för dem. "The Colours of Cultural Diversity", som stöddes av Istanbuls Kulturhuvudstadsår 2010, premiärvisades på bl.a. Svenska forskningsinstitutet hösten 2010.

riktade mot icke-muslimska minoriteter ledde till stora utvandringsvågor samtidigt som stadens muslimska språkliga minoriteter blev språkligt alltmer turkifierade. Flerspråkigheten i staden började dock återhämta sig under det sena 1980-talet med ankomsten av minoritetsgrupper som tvingats lämna Balkan och östra Turkiet, på 1990-talet

med tillskottet av olika östeuropeiska grupper efter Berlinmurens fall och sedan dess tack vare ökande globala handels- och turismkontakter. Tecken på en liberalare språkpolitisk hållning gentemot minoritetsspråk som kurdiska och ett vaknande intresse för osmansk historia i dagens Turkiet kan potentiellt innebära goda nyheter även för erkännandet av och skydd för stadens flerspråkiga arv.

Litteratur

- Dawkins, R.M. (1948) *The Greek Language in the Byzantine Period*. I: Baynes, N.H. & Moss, L.B. (red.) *Byzantium. An Introduction To East Roman Civilization*. Oxford: Clarendon Press, 252–267.
- Karpat, K.H. (2010) *Osmanlı Nüfusu 1830–1914*. Istanbul: Timaş Yayınları.
- Mansel, P. (1995) *Constantinople. City of the World's Desire 1453–1924*. New York: St. Martin's Press.
- Oikonomides, N. (2005) L' "Unilinguisme" officiel de Constantinople byzantine (VIIe–XIIe S.) I: Zachariadou, E. (red.) *Nicolas Oikonomides. Society, Culture and Politics in Byzantium*. Aldershot: Ashgate Publishing, 9–22.
- Ortaylı, İ. (2006) *Son İmparatorluk Osmanlı*. Istanbul: Timaş Yayınları.
- Runciman, S. (1966) *Byzantine Civilisation*. London: Edward Arnold Publishers.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (1936) *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935*. Istanbul: Devlet Basımevi. (<http://kutuphane.tuik.gov.tr/>)
- Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü (1932) *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930–1931*. Istanbul: İstanbul Belediye Matbaası. (<http://kutuphane.tuik.gov.tr/>)
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı (1993) *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Istanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Vahapoğlu, H. M. (1997) *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. Istanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Istanbuls Büyük Valide Han

Arkitektur som kollektivt skapande

CATHARINA GABRIELSSON

På årets konstbiennal i Venedig möter besökare i den brittiska paviljongen en fullständigt transformerad interiör. De vitputsade salarna har omvandlats till en labyrintisk struktur med kupolformade tak, flagnande väggar och smutsiga golv. Här och där i de svagt upplysta utrymmena finns utspridda föremål, knappt identifierbara, som vittnar om en långvarig men plötsligt avbruten verksamhet. Det hela ger intryck av ett fruset tillstånd, en komprimerad stämning av katastrof – det är som att vandra runt i Tjernobyli. Ett av rummen förefaller ha använts som mörkrum. Det röda ljuset avslöjar arbetsbänkar med framkallningsvätskor och på snören i taket hänger mängder av svartvita fotografier. Vid närmare betraktande visar de sig avbilda motiv från Istanbul; gatumiljöer, moskéer, båttrafiken över Bosporen – motiv som kunde ha härrört från den omedelbara omgivningen, kanske till och med speglat den väg besökaren nyss vandrat för att komma hit. För denna hyperrealistiska scenografi är i själva verket en minutiös rekonstruktion av ett tidigare verk som konstnären Mike Nelson utförde i Istanbul 2003. Den ursprungliga installationen bestod av mörkrummet, infogat bakom en ståldörr på andra våningen i en förfallen 1600-tals-

Mike Nelsons installation "I, Impostor" i den brittiska paviljongen, konstbiennalen i Venedig 2011. Foto Mikael Olsson.

byggnad belägen i de gamla marknadskvarteren bakom Grand Bazaar. Den gången tvingades publiken leta sig fram genom delar av Istanbul som sällan berörs av samtidskonsten – man kan säga att Nelson "upptäckte" miljön och skrev in den i en konstkontext. När han nu väljer att rekonstruera ett utsnitt av "någon sorts turkisk lagerbyggnad" som den svenska recensenten skriver¹ uppstår en märklig dubbelexponering. Nelsons överlagring av det gamla verket på det nya innebär att tider och städer, betraktelser och bilder, integreras i en rumslig helhet. Graden av konstgjordhet och kuslighet skruvas upp ytterligare något.

¹ Dan Jönsson, "54e Venedig biennalen", *Dagens Nyheter* 2011.06.07.

Samtida konst är inte primärt ämnet för den här artikeln, även om konstens sätt att infoga material, metoder och erfarenheter från andra fält har kapacitet att avtäcka betydelser som annars ofta förbises. Vad jag vill fästa uppmärksamheten på är Mike Nelsons motiv, den ”smutsiga turkiska lagerbyggnad” som redan i ett obearbetat, oförmedlat skick är fylld av innebörder. På många sätt är detta enstaka byggnadsverk också utgångspunkten för min egen vistelse som stipendiat och arkitekturforskare på SRII våren 2010. I centrum för mina undersökningar var arkitekturens relation till tid; det öppna, osäkra och obestämbara i arkitektur som kommer sig av att användningar, betydelser och värderingar av det byggda ständigt skiftar och därför, på ett ontologiskt plan, osäkrar arkitekturens förmenta stabilitet. Det är ett vidöppet tema som kan sägas generera alltför många olikartade spår och frågeställningar för att vara giltigt inom forskningen. Men arkitekturämnets förhållande till tid och förändring har aktualiserats på senare tid, dels till följd av en allmänkulturell betoning på process snarare än resultat, på bruk och metod snarare än slutgiltigt ”verk”, dels med anledning av det tvingande behovet att verka för ett mer hållbart byggande. I takt med att den befintliga byggnadsmassan ökar, mängden och omfattningen av kulturminneskyddade miljöer tilltar och allt fler byggnader tas i anspråk för nya uppgifter i det post-industriella samhället kommer arkitektens profession att förändras. Verksamheten kommer i allt högre grad att vara inriktad på ombyggnationer och återanvändning av det befintliga och kräva kompetenser som intill nyligen varit förbehållna det antikvariska området. Vikten av en ekonomi baserad på ett hushållande, snarare än på snabba omsättningar och spekulation bidrar också till att tvinga fram ett omtänkande av själva begreppet arkitektur, att tänka arkitektur i termer av förskjutning, tillägg och omtolkning snarare än som bländande ”ny konstruktion”, avhängig föreställningar om originalitet, intention och en gång

för alla bestämda funktioner. Det är utifrån en sådan på en gång praktiskt genererad som teoretiskt utmanande problematik jag kommit att intressera mig för Büyük Valide Han.

Büyük Valide Han

Belägen bakom en av Istanbuls smala, slingriga gränder på den historiska halvön söder om Gyllene hornet är Büyük Valide Han ett ovanligt exempel på en byggnadstyp med rötter i antiken. Den är ett slags handelsstation, uppförd som en kombination av vandrarhem, värds-

hus, verkstäder och lagerhus i mitten av 1600-talet, nu i starkt förfallet skick men fortfarande i mångfaldigt bruk. Den är besläktad med de karavanserajer som etablerades redan under tidig medeltid över hela mindre Asien för att säkerställa handelsvägarna österut. Termen *han* är persiska och betyder egentligen hem – grundtypen är följaktligen den enklast möjliga: en kvadrat av celler förbundna genom en pelargång och samlade kring en inre gård. Det finns flera andra liknande byggnader i området, i omedelbar närhet till basarerna, men just denna är ovanlig genom sin storlek med tre sammanhängande gårdar och över tvåhundra rum i flera våningar. Och även som kunskapsobjekt betraktat är det faktiska huset – den byggda verkligheten – alltid större än vad som omfattas inom fastlagda akademiska gränser. Under flera års tid har Büyük Valide Han varit föremål för ett tvärdisciplinärt forskningsprojekt knutet till Yıldız tekniska universitet, inriktat mot insamlingen av fakta och historier, skriftliga och visuella material, ur ett antropologisk, konsthistoriskt, sociologiskt och arkitekturteoretiskt perspektiv.² Arbetet resulterade bland annat i en utställning på plats i byggnaden vilken, till skillnad från Mike Nelsons installation, genomfördes med stark förankring hos husets invånare vars berättelser dokumenterats och sammanställts med skildringar av byggnadens långa och mångfacetterade historia. Bakgrunden till forskningsprojektet var att söka identifiera byggandens särart och betydelser ur ett socialt och arkitektoniskt perspektiv i ljuset av de politiska och ekono-

2 Projektet finansierades av det turkiska forskningsrådet TÜBİTAK (2006–2009) och delar av resultatet finns tillgängligt på internet [http://buyukvalidehan.yildiz.edu.tr/index_eng.html]. Se även Ayşegül Baykan, Zerrin İren Boynudelik, Belkis Uluoğlu och Burak Sevingen, "Contestations over a Living Heritage Site: The Case of Büyük Valide Han", Deniz Göktürk et al (red.), *Orienting Istanbul: Cultural Capital of Europe?* (London och New York: Routledge, 2010) samt Zerrin İren Boynudelik, "Fra praktverk til fattigmanskvartal: Büyük Valide Han", *Arr*, Idéhistorisk tidskrift 2011:1–2, temanummer om Istanbul.

Gången en trappa upp med sina förfallna valv och kupoltak måste en gång varit anläggningens pulsåder, ett slags inbyggd huvudgata. Foto Catharina Gabriellsson.

miska krafter som tvingar fram en allt snabbare förändring av Istanbuls äldsta stadsdelar. Undersökningarna motiverades av byggnadens historiska värde med fragment härrörande ända från bysantinsk tid, men var också starkt inriktade mot att fastställa dess betydelse i ekonomisk, social och politisk bemärkelse, dvs. sammansättningen av människor och verksamheter som haft sin hemvist här sedan 1600-talet.

Büyüklük Valide Han är ett exempel på hur konventionella dikotomier – manligt och kvinnligt, hus och gata, privat och offentligt, arbete och bostad, konsumtion och produktion, gammalt och nytt – kommer på skam i mötet med verkligheten. Överväldigad av gatans ljud och rö-

relser missar man lätt byggnaden: annonseringen utåt begränsar sig till en port med namnet målat ovanför. Även under sakkunnig ledning är det svårt att orientera sig i systemet av gårdar och passager och dess dolda och delvis hemliga liv är till stor del oåtkomligt för utomstående. Anläggningen är uppkallad efter *valide* (sultanmodern) Kösem Sultan (cirka 1589–1651), den kanske mest fascinerande av de kvinnor som dominerade den osmanska dynastin under den hundraåriga period som kallats ”kvinnornas välde” och därför nedvärderats med patriarkal automatik. Men byggnaden är ett exempel på hur den kejserliga makten (på romerskt manér) manifesterade sig i stadsrummet genom ett strategiskt offentligt byggande, inte begränsat till den religiösa sfären utan också för utbildnings- och välgörenhetsändamål. Driften kunde finansieras av intäkten från de kommersiella institutionerna – en tidigmodern form av ”public service” där framför allt kvinnorna spelade en aktiv roll som beställare och mecenater.³

Med tiden har den ursprungliga arkitekturens tydliga logik suddats ut genom påbyggnader och igensättningar och den gamla muren med delar från bysantinsk tid är knappt synlig längre. Men fortfarande fungerar anläggningen som en maskin för staden som livsform. Inte bara i kommersiell bemärkelse – som produktionsplats och lager för billiga textilier, metallföremål, smycken, skyltar, trycksaker etc. – utan även i existentiell, social och politisk mening. Forskningsprojektet har visat hur *Büyük Valide Han* fungerar som ett relä i informella nätverk, ett avstamp för nyanlända lycksökare men även en stadigvarande tillflyktsort för individer och verksamheter som marginaliserats av samhällsutvecklingen. Den upphängda tvätten visar att människor bor i flera av rummen. Bakom de stängda dörrarna gömmer sig verkstäder och café-

3 Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York: Oxford: Oxford University Press, 1993) s. 186 ff.

Tvätten hänger på tork i gången där den ursprungliga öppningen finns kvar – det sägs att det bor en familj bakom en av de stängda dörrarna. Foto Catharina Gabrielsson.

er – då och då gör utlöparna sina rundor med kaffe och te. Historierna som berättas kretsar kring en svunnen storhetstid med starka yrkesroller och obönhörliga hierarkier, men också om märkliga relationer och gränsöverskridande identiteter. Büyükle Valide Han är en förlorad värld som envist fortsätter att leva, i stort sett i enlighet med samma logik med vilken den en gång uppfördes, tjänande ett mångfasetterat urbant liv. I enlighet med de lokala myndigheternas strävan att förvandla innerstaden till ett reservat för turism och medelklassens konsumtion bedrivs emellertid försök att omvandla byggnaden i syfte att göra den mer lukrativ. Det faktum att den utgör ett historiskt skyddsobjekt står i skarp kontrast till dess påtagliga förfall och skenbart regellösa användning. Men det är inte bara på grund av byråkratisk förflamning som byggnaden nu tycks ha lämnats åt sitt öde. Ingen kan säga vem

som äger Büyüik Valide Han, ingen har överblick över de förbindelser, avtal, fri- och rättigheter som ligger till grund för dess självreglerande system. Büyüik Valide Han suddar ut gränsen mellan stad och arkitektur, mellan byggnad och liv, och mellan olika kunskapskategorier. Inte bara för att den rör en annan kultur (vilket vi eurocentriskt lätt kan tro), utan också för att bruket och upplevelsen av en byggnad alltid överskrider det vi normalt sett menar med "arkitektur".

Arkitektur som kollektivt skapande

Det har sagts att arkitektur – fattad som ämne, kultur eller disciplin – aldrig egentligen förmått omfatta tid, annat än i form av förfluten tid (historia) eller som projektion mot en (utopisk) framtid. Själva det skiftande, obestämbara, slumpartade och disparata som finns implicit i att *saker händer* tycks höra till de obekväma externa faktorer som ligger utanför arkitektens kontroll och som därför tycks hota disciplinens grunder. Den dominerande föreställningen om arkitektur – upprätthållen inom utbildningen, genom utmärkelser och publikationer, men även av historieskrivningen – innebär att ämnet fattas som liktydigt med (skapandet av) estetiska objekt vars konstnärliga värden knyts till parametrar som alla har att göra med beständighet (utförande, årtal, stil, upphovsman etc.). Det innebär att mottagandet av "verket" enligt denna logik är en passiv tillägnad, en konsumtion eller ett tillgodgörande av betydelser inskrivna i objektet avhängiga arkitektens intentioner. Varje förändring av en befintlig byggnad innebär följaktligen en potentiell "åverkan", något som hotar byggnadens status som konst – vilket röjer den extrema skörheten i själva begreppet arkitektur. Denna starkt begränsade förståelse av en estetisk tillägnan har sedan länge övergivits inom teatern, litteraturen och konsten. Läsandet eller betraktelsen måste ses som en medskapande handling som bidrar till att skapa verket i kraft av den subjektiva upplevelsen,

en upplevelse som sedan kan förmedlas, kommuniceras och förgrenas i ett kollektivt meningskapande. Överfört till ett arkitektoniskt sammanhang innebär detta att arkitektur är ett ständigt pågående, inkluderande och kollektivt skapande, att varje omläsning, varje återanvändning eller förändring av en befintlig byggnad också upprättar den som (en annan) arkitektur.

Det är också detta som framkommer av Mike Nelsons installation på den 54:e konstbiennalen i Venedig 2011. Här framträder arkitektur som ett kulturellt och glidande begrepp, föränderligt och fragmenterat så som avhängigt upplevelsen men samtidigt betingat av sina fysiska förutsättningar, förutsättningar vilka i sin tur bidrar till att skapa *andra* förutsättningar. I utställningskatalogen redovisar Nelson den historiskt komprometterade relationen mellan Venedig och Istanbul han velat aktivera i verket. Han beskriver också sin egen besatthet av att följa sina spår, att återvända till platser och se hur allting är kvar men ingenting längre är detsamma.⁴ Jag tror att denna svindlande känsla mellan beständighet och tillfällighet, detta spänningsfyllda tillstånd mellan materiell specificitet och det mänskliga tillägnandets hela obestämbarhet, är en viktig utgångspunkt för att greppa arkitekturämnet i dess fulla komplexitet. I professionell mening ställer den arkitekten inför nya frågor och uppgifter: att inte till varje pris söka en formgivandets kontroll utan mera inriktad på att skapa ett ”verk” med kraft att verka, att upprätta ett fysiskt och rumsligt objekt med kapacitet att generera betydelser och användningar över tid. Büyük Valide Han återuppväcker föreställningar om generalitet, flexibilitet och generositet i arkitektur vilka måste infogas i den verksamhet som just nu pågår att tänka om arkitektur till förmån för ett mer hållbart samhälle.

4 Mike Nelson, Rachel Withers and guests, ”Host Pavilion/Guest House/Han”, Mike Nelson, *I, Impostor: 54th International Art Exhibition – la Biennale di Venezia 2011* (British Council, 2011) s. 97-138.

Kejsarmakt och stat i tidigbysantinsk tid

Konsulardiptykerna från Konstantinopel

CECILIA OLOVSDOTTER

I senantik tid hade den romerska kejsaren absolut makt över staten och ämbetena, liksom han gjorde anspråk på makt över världssalltet. Genom sin gudomligförklarade avbild, *imago*, var han allestädes närvarande i den strikt hierarkiska statsapparat som omfattade tusentals civila och militära ämbeten (*dignitates*) spridda över det romerska riket: all makt och status tillkom och utgick från kejsaren, som formellt utsåg och agerade genom var och en av sina ämbetsmän.

Det högsta och mest traditionstyngda av alla romerska ämbeten var konsulatet med sina två årligen utnämnda konsul. När kejsar Konstantin år 307 lät flytta Romarrikets maktcentrum från det Gamla till det Nya Rom och samtidigt fördela konsulsämbetet mellan de två huvudstäderna, var det en 800-årig institution sedan länge tömd på makt och befogenheter, och endast bestående i ceremoniella och ekonomiska plikter: processioner, cirkusspel, gåvoutskänkningar. Efter långa tider av fluktuerande attraktionskraft kom konsulatet från slutet av 300-talet åter att eftertraktas som kronan på den offentliga karriären (*cursus honorum*) av de romerska och konstantinopolitanska eliterna. Antalet privatmedborgare som besatte ämbetet ökade, liksom de summor som

lades ut på konsulär frikostighet. Så extravaganta kom dessa summor med tiden att bli, att östkejsarna beslöt att lagstifta om begränsningar. Det senantika konsulatet må ha varit uteslutande dekorativt, men de män som utsågs till det åtnjöt avsevärd prestige och publicitet, och därigenom ett slags indirekt makt, något som ledde till att ämbetet stängdes för privatmedborgare av kejsar Justinianus år 542.

Konsulatet i senantik tid

Konsulatets fortlevnad genom kejsartiden var intimt förbunden med den romerska statens fortlevnad. Mer än någon annan officiell status symboliserade konsulatet Roms ärorika historia. Det representerade kejsarens kontrakt med den romerska republiken, den *res publica* som formellt aldrig hade avskaffats; det utgjorde den absoluta förebild efter vilken kejsaren hade modellerat sitt härskarskap politiskt, religiöst och ceremoniellt; och det fyllde en vital funktion i Roms och senare Konstantinopels årscykler, vars många högtidsdagar firades med spektakel på de stora arenorna, Circus Maximus i Rom och Hippodromen i Konstantinopel, och där konsulernas ämbetsstillträde invigde det nya året med stor pompa och ståt.

Konsulatet var historiskt också intimt förknippat med den romerska triumfen genom att de män som valdes till ämbetet regelmässigt hade utmärkt sig i krig: konsulatet var, och förblev delvis genom seklerna, segerns lön. Ceremonierna kring konsulstillträdet korresponderade också i mångt med triumfens, och konsulns insignier var fram till åtminstone 300-talet identiska med triumfatorns. Triumfatorns och konsulns status antogs på ett tidigt stadium permanent av kejsaren i syfte att promulgera idén om härskarens inneboende och gudagivna segerrikedom. Denna tillskrivna kvalitet hyllades under epitet som *Victoria Augusta* och *Felicitas Imperatoria* (kejserlig seger och lyckosamhet), och var i sin tur idealt förenad med en överträffad förmåga att skänka lycka och

välstånd till Rom och dess folk. Sådana idéer blomstrade som aldrig förr i senromersk och tidigbysantinsk tid, då de utgjorde själva kärnan i relationen mellan kejsaren och hans undersåtar, och gestaltades i såväl kejsarinsignier och -ceremonier som i konst och litteratur.

I senantik tid betraktade Västrops traditionstroga härskare konsulatet som ett medel med vars hjälp de kunde skapa och upprätthålla goda relationer till aristokrati och folk, och uppmuntrade sina konsulärer att vara frikostiga med cirkusspel och gåvor. I Konstantinopel däremot önskade kejsarna hålla sin aristokrati under kontroll, och blev allt mindre benägna att låta dess medlemmar tävla om offentlig uppmärksamhet. Under 500-talet fram till konsulsämbetets avskaffande kom östkonsulatet att utvecklas till en kejserlig familjeangelägenhet.

Konsulardiptykerna från Konstantinopel

Konsulernas officiella frikostighet tog sig bl.a. uttryck i dyrbara konstföremål, varibland de senantika elfenbensdiptykerna med sina fint utsnidade och ursprungligen bemålade reliefer utmärker sig särskilt. En diptyk består av två sammanfogade bildpaneler. Konsulardiptyker beställdes i flertal av både väst- och östkonsuler för att sändas ut till kollegor, vänner och släkt i ett omfattande nätverk för socialt och diplomatiskt gåvoutbyte. Deras bildspråk vilade på en lång romersk tradition för tillminnesgörandet av offentlig status, men som konstkategori var de unika för den senantika perioden. Av de tiotusentals konsulardiptyker som tros ha tillverkats mellan åren ca 370 och 541 återstår idag endast 43 fysiska eller dokumenterade exemplar, av vilka 26 attribueras till östkonsuler och perioden 506–540. Av dessa utgör de diptyker som pryds av helbilder de mest intressanta. Deras beställare var Areobindus, Clementinus, Anthemius, Anastasius och Magnus, samtliga utnämnda av kejsar Anastasius I (491–518) och samtliga utom en (Clementinus) kejserliga släktingar.

De bevarade östdiptykernas bilder är överlag mer komplexa och stereotypa än västdiptykernas, med en standardiserad uppsättning motiv fördelade över två eller tre horisontella register. Konsuln, tronande i bildens mitt, framställs genomgående som en oindividualiserad och ålderslös symbol för sitt ämbete, vars fysiska gestalt försvinner under kostymens rika mönster och draperingar, och vars gester representerar de konsulära ceremonierna i sammandrag: den högtidliga processionen genom huvudstaden, presiderandet över spelen i hippodrom och amfiteater, och utdelningen av gåvor till kejsare, kollegor och folk. Konsulns ämbetsinsignier – den triumfala togakostymen, elfenbensspiran och den kuruliska stolen (fällstol med elfenbenssniderier) – återges med stor detaljrikedom, och är standardmässigt försedda med kejsarens avbild; ett obligatoriskt 'insignium' är också *mappa circensis*, den duk med vilken spelgivaren gav startsignal. Konsuln flankeras ofta av lägre ämbetsmän eller stadsgudinnorna Roma och Constantinopolis, representanter för Romarrikets två huvudstäder och för ett enat imperium. Scener som gestaltar konsulns officiella frikostighet – spel, gåvoutskänkningar – återfinns i ett separat nedre register, medan kejsarens sköldporträtt (*imago clipeata*) ibland kröner bildfältet, åtföljt av kejsarinnans porträtt och, i förekommande fall, ett kejserligt eller konsulärt mansporträtt. Kejsarbildens upphöjda placering signalerar hans överordnande rang i förhållande till konsuln, vilken han personligen har utsett till ämbetet, och vars ämbetsinsignier han personligen har skänkt som gåva. Kejsarens gudomlighet markeras förutom genom sköldporträttet som sådant (*imago clipeata* utgör en 'apoteoseerad' porträttform) också genom de transcendentala motiv som åtföljer det: segergudinnor (*Victoriae*), eroter, det kristna korset. Liksom ytterst Roms och Konstantinopels hjälmprydda stadsgudinnor gestaltar dessa motiv kejsarens inneboende *victoria* och *felicitas*, hans förmåga att med gudarnas stöd hålla samman det romerska riket i en seger-

rik och blomstrande helhet. Blandningen av polyteistiska och kristna motiv är ett vanligt inslag i periodens officiella och triumfala konst, vars främsta syfte är att åskådliggöra kontinuitet med Roms historia och tradition, men med vederbörliga referenser till den nya gud som nu står bakom kejsarens makt.

Konsulardiptykerna som visualiseringar av tidigbysantinsk kejsarmakt

Kejsarens närvaro är särskilt påtaglig i östkonsulernas diptyker. Kejsarens *imago* uppträder i första hand på de konsulära insignierna, och alltid som konsul, iförd toga och ibland med spira och *mappa*, något som understryker det konsulära temat och samtidigt indikerar att kejsaren utnämnde sina konsul i egen-skap av (kejsarlig) konsul. Hur en konsulär investitur gick till återges i en unik miniatyrscen på en av Areobindus spiror, där den tronande och togaklädde kejsaren ses överrätta spira och ämbetskodicill till en konsul (Areobindus själv?) stående framför honom, båda med beslöjade händer såsom hovprotokollet föreskrev.

Kejsarens bild pryder som regel konsulns spira, det främsta emblemet för konsulär 'makt'. Clementinus, den enda i gruppen utan kejsarligt släktskap, bär en normal sk. bystspira, medan Areobindus, Anthemius och Anastasius bär monumentala och elaborerade spiror där kejsarbilderna ingår i motivkonstellationer som för tankarna till romerska triumfkolonner och fälttecken. Kejsarens statyett iförd militärdräkt och med härskarinsignier (spjut och glob), kejsarens lagerkransade sköldporträtt, eller en 'dynastisk trio' av huvuden (där kejsar Anastasius I måste vara det i mitten), är staplade

Areobindus diptyk (panel), 506; Besançon,

Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie, museifoto.

ovanpå en Jupiter-örn som ibland omramas av en lagerkrans, ibland sitter på en glob. Örnen, lagerkransen och globen är samtliga kejsrerliga triumfalattribut, men de två förstnämnda ingick från början i konsulns insignier. Ett kejsrerligt attribut är också de Victoria-figuriner, som dekorerar samma konsulers ämbetsstolar, i flertalet fall lyftande kejsarens porträttsköld över sina huvuden – en motivkombination som representerar segrarens apoteos. Särskilt intressant är Anastasius stol, vars sits bär olika motiv i var och en av hans bevarade diptyker, och vilka samtliga associeras med krigföring, triumf och imperium. I en diptyk ses t.ex. två byster av Constantinoplis flankerade av Medusa-huvuden (*gorgoneia*), i en annan en procession av tributbärande provinspersonifikationer, symboler för Roms världsherravälde, mellan två kejsarhuvuden. Till sist kan kejsarens *imago* också återfinnas som applikation på konsultogan, något som avspeglar en senromersk sed att förse officiella dräkter med kejsarens bild.

De sköldporträtt av kejsaren som kröner flera östdiptyker syftar också till att erinra om källan till konsulns status, men än mer till att förhärliga kejsarens egen makt. I Clementinus diptyk ses kejsarparet Anastasius I och Ariadne på ömse sidor om ett kors, en symbol som representerar ett gemensamt härskarskap, harmoni och samförstånd (*concordia*) i Kristus, vilka i sin tur genererar harmoni, stabilitet och välstånd i staten och i folkets liv. Detta välstånd kanaliseras genom konsulten, vars figur tronar över en 'gåvoscen' där rundhyllta barn tömmer myntstinna säckar i ett hav av mynt och dyrbarheter. I Anthemius och Anastasius diptyker propageras istället den kejsrerliga dynastins

Anthemius diptyk, 515; 1700-talsgravyr (ovan).

Anastasius diptyk (panel), 517 (nedan). London, Victoria and Albert

Museum, museifoto.

Clementinus diptyk, 513; Liverpool, National Museums Liverpool, museifoto.

koncept, gestaltat som en liten tempelfront krönt av sköldporträtt av Anastasius I, Ariadne och respektive konsuls far – kejsar Anthemius I (467–472) och ex-konsuln Pompeius, Anastasius I brorson – åtföljda av segergudinnor (eller eroter) och lagergirlander. Gavelns musselmotiv, en symbol för odödlighet, omramar konsulernas huvuden likt helgonglorior. Hela konstellationen syftar till att hylla kejsarhuset och dess 'konsulära dynasti' såsom odödlig och evigt segerrik.

För att sammanfatta: de konsulardiptyker som beställdes och distribuerades av konsuler i 500-talets Konstantinopel är på många sätt visualiseringar av tidigbysantinsk kejsarmakt och dess relation till staten. De kejsrerliga teman som genomsyrar östdiptykernas bilder – seger, världsherravälde, dynasti, välstånd, och ett gudomligt inspirerat styre – är desamma som präglar traditionell romersk triumfalkonst, och de omvandlar den konsulära bilden till ett medium för kejsarpropaganda. Mest påtagligt är detta i de diptyker som beställdes av konsuler med kejsrerligt släktskap, vilka dominerar det bevarade diptykmaterialet precis som de dominerade konsulatet i verklighetens Konstantinopel. Propagandan tar naturligt fasta på konsulatets traditionella koppling till triumfen, och därmed till det romerska imperiets historia och fortlevnad. Den senantike konsuln symboliserar Rom såsom idé, *Roma Aeterna* eller det Eviga Rom, vilken bl a också kommer till uttryck i tidens panegyriskal litteratur: en stat och ett folk som lever och frodas för evigt genom sina härskares gudagivna segerrikedom.

Litteratur

- Delbrueck, R., *Die Consulardiptychen und verwandte Denkmäler*, Berlin & Leipzig 1929.
- Engemann, J., 'Die Spiele spätantiker Senatoren und Consuln, ihre Diptychen und ihre Geschenke', I *Spätantike und byzantinische Elfenbeinbilder im Diskurs*, red. G Bühl, A. Cutler & A. Effenberger, Wiesbaden 2008.
- Olovsson, C., *The consular image. An iconological study of the consular diptychs*, (BAR-IS 1376), Oxford 2005.
- Olovsson, C., 'Representing consulship: on the conception and meanings of the consular diptychs', *Opuscula. Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome* 4, 2011.
- Volbach, W.F., *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters*, Mainz 1976.

Från Eyüp till Seyitgazi

Om turkiska kulter kring arabiska krigare

OLOF HEILO

Som alla stora imperier strävade det Osmanska riket efter att legitimera sin historiska roll och anknytningen till de områden det omfattade. Mehmet II, som erövrade Konstantinopel 1453, betraktade sig gärna som efterträdare till de romerska och bysantinska kejsarna och hävdade släktskap med den bysantinske prinsen Johannes Tzelepes Komnenos som på 1100-talet hade konverterat till islam. Mehmet besökte även platsen för det antika Troja en gång, sägs det, för att markera sin "arvsrätt" till detta romarnas mytiska urhem.

Efter erövringen av Mellanöstern under Selim I på 1510-talet kom en annan historisk titulatur i fokus: sultanernas roll som kalifer och den muslimska världens de facto styrande auktoritet. Detta skapade en legitimitetskonflikt med deras roll som romerska kejsare – under större delen av sin historia hade ju det östromerska eller bysantinska riket trots allt befunnit sig i krig med sina muslimska grannar. Osmannernas föregångare, de seldjukiska sultanerna, hade visserligen också kallat sig "sultaner av Rom" (vilket i det här fallet närmast syftar på Anatolien) men deras hovkultur var starkt influerad från öster och

från en bysantinsk horisont uppfattade man dem i arkaiserande mening närmast som ett slags sentida perser.

Umayyaderna och Bysans

Osmanerna hade emellertid ett äldre och tyngre vägande exempel att falla tillbaka på: det umayyadiska kalifatet. Umayyaderna, den islamiska världens första härskardynasti (och vars förste kalif också hette 'Uthman, alltså Osman) etablerade sig i det romerska eller bysantinska Damaskus i mitten av 600-talet och följde en politisk agenda som ser ut att ganska exakt ha siktat på det som osmanerna nära nog uppnådde ett millennium senare: att ersätta den romerska hegemonin i Medelhavet med sin egen. Även umayyaderna hade ställts inför utmaningen att försöka förena detta projekt med integrerandet av existerande kulturer. I arkitektur, på myntbilder, i inskriptioner och vid offentliga ceremonier framställde de sig som den romerska världens efterträdare, delvis till priset av sin popularitet i den islamiska världens sydligare och östligare landamärer.

Umayyaderna gjorde flera försök att erövra Konstantinopel: först på 660-talet, sedan 674–678 och slutligen det islamiska året 100 (718), då de slogs tillbaka av den nyutropade kejsaren Leo "Isauriern" (sedermera ökad för att ha initierat ikonoklasmen i Bysans). Islamiska traditioner knutna till den förväntade erövringen tyder på att den skulle ha haft en viktig legitimerande funktion om den hade lyckats; i varje fall befann sig umayyadernas stjärna i konstant dalande efter det sista misslyckade försöket. 740 slogs de tillbaka vid Akroinion (dagens Afyon) och när deras makt slutligen kollapsade 749–750 efterlämnade de bara minnet av sina tappra ansträngningar samt övertygelsen hos de frivilliga islamiska krigare som fortsatte att göra räder i det bysantinska Anatolien även långt efter att alla realistiska förhoppningar om en erövring hade grusats.

De arabiska krigargravarna i Istanbul

Till de mera namnkunniga krigare som dog under 674 års belägring hör en av profeten Muhammads närmaste män, Abu Ayyoub Ansari (*ansari* var den gängse beteckningen på de första muslimerna eller "hjälparna" efter profetens flykt till Medina). Han avled under krigståget med önskemålet att bli begravd under stadsmuren. Efter den turkiska erövringen av Konstantinopel på 1400-talet uppenbarades

Dagens Eyüp är en välbesökt vallfartsort och moskén är ständigt fylld av bedjande. Foto Olof Heilo.

platsen i en dröm och Mehmet II uppförde ett mausoleum (*türbe*) åt de återfunna kvarlevorna. Arabiskans Ayyoub (Job) blev Eyüp på turkiska, och så heter än idag den populära vallfartsorten längst inne i Gyllene hornet. Efter hand som ett osmanskt kröningsceremoniel utvecklades blev det sed att varje ny sultan omgjordade sig med sin stamfaders svärd på platsen; detta skedde sista gången så sent som 1918. De umayyadiska försöken att erövra Konstantinopel kom alltså att inkorporeras på ett mycket tydligt sätt i de osmanska narrativen.

En mera undanskymd krigargrav befinner sig i Yeraltımoskén i Karaköy. Den är av betydligt yngre datum (1752) och namnen på krigarna, som sägs ha fått sätta livet till vid 718 års belägring – på arabiska skulle de heta Wahb bin Hushayra och 'Amr ibn al-As – är helt legendariska. ('Amr bin al-As var den berömde arabiske härförare som bl.a. erövrade Egypten, men han deltog inte i några expeditioner till Konstantinopel.) Platsen är möjligen vald för att den markerar en äldre bysantinsk fortifikation på norra sidan om Gyllene hornet.

Al-Battals grav i Seyitgazi

Ett mellanting mellan fakta och legend markerar al-Battals grav i Seyitgazi söder om Eskişehir. I detta fall rör det sig om en vallfartsort av betydligt äldre datum än de i Istanbul, grundad redan under seldjuksultanen Key Khusraws och dennes son Alaeddin Keyqubads regeringsperiod på tidigt 1200-tal. Även i detta fall rör det sig om en uppenbarelse: Key Khusraws hustru ska ha sett var al-Battals kropp låg begraven, och hon lät uppföra det första mausoleet med tillhörande madrasa och tekke, som fram till *tanzimat*-reformerna under Mahmut II (1826) var ett centrum för Bektashi-orden. Krigaren al-Battal är verkligen dokumenterad i arabiska källor som en stor kämpe i krigen mot Bysans, men framförallt har han vunnit berömmelse i turkiska folksägnar och t.o.m. i populärkulturen i den republikanska

Krigaren al-Battal och den påstådda bysantinska prinsessan vilar i samma türbe i Seyitgazi. Strax efter att denna bild togs satte sig en ung kvinna ned vid graven för att be. Foto Olof Heilo.

eran.¹ Legenden säger att han högg huvudet av en bysantinsk kejsare men sedermera själv dödades vid belägringen av Akroinion (Afyon) år 740. En dotter till kejsar Leo "Isauriern" skall ha förälskat sig i honom och försökte meddela sig genom att från stadsmuren kasta en sten, vilken olyckligtvis krossade honom. I sin förtvivlan kastade hon sig själv från muren och omkom, men bisattes ändå vid den store krigarens sida. I dagens Seyitgazi återfinns hon verkligen bredvid al-Battals sju meter långa sarkofag, under namnet "Eleonora" vilket säger en del om hur anakronistisk legenden är (det låter möjligen som en omedveten häntydan på korsfararen Richard Lejonhjärtas mor, Eleonora av Akvitanien, född ca 1124, död 1204 och välkänd i den kristna världen vid denna tid).

1 Cüneyt Arkin, ökad för sin roll som "mannen som räddade världen" i den turkiska kalkonfilmen med samma namn, spelade al-Battal i ett flertal filmatiseringar under 1970-talet.

Vem var då Alaeddin Keyqubads mor, alltså den sultanhustru som grundade komplexet och som ligger begravnen under den tidigare *mad-rasan* (skolan) för flickor? De turkiska traditionerna kallar henne Fatima Hatun och hävdar att hon var släkt med profeten själv. Faktum är dock att de seldjukiska sultanerna vid den här tiden tämligen konsekvent äktade bysantinskor: sultan Key Khusraw hade sålunda äktat en dotter till krigsherren Manuel Maurozomes, vars mor var illegitim dotter till kejsar Manuel Komnenos (1143–1180). Huruvida det faktiskt var hon som var mor till Alaeddin Keyqubad är omstritt.

Gränsland och gränskrigare

Fribrytaren, snapphanen och den ädle rövaren är ett populärt ämne för hjältesagor från antiken till idag, oberoende av religiös eller politisk kontext. Den hjälte som slåss på egen hand kan till och med bli föremål för en alldeles särskild popularitet på det lokala planet, eftersom han uppfattas som lojal med den lilla människans krav på rättvisa gentemot en fjärran och abstrakt centralmakt. De anatoliska gränsområdena kring Taurusbergen var en mötesplats för arabiska, bysantinska och armeniska kulturdrag långt innan de korsades av seldjucker och korsfarare, och den självständige krigaren i dessa områden blev ett populärt ämne i bysantinsk (Digenis Akritas) och armenisk (David av Taron) litteratur. Det är alltså inte bara de osmanska sultanerna som senare försökt lägga beslag på historien genom att i retrospektiv göra dessa krigare till sina egna; det kan mycket väl hända att vi som moderna betraktare gör likadant när vi försöker placera den arketypiske hjälten på en bestämd sida om en ideologisk eller teologisk skiljelinje.

Men det finns också en mera metafysisk aspekt av krigaren, som inte enbart kan förklaras i litterära termer. När det gäller både al-Battal och Abu Ayyoub finner vi märklga hänvisningar i arabiska källor till påstådda bysantinska kulter knutna till dessa islamiska krigare: således

omnämner redan Tabari (d. 923) att Abu Ayyoub skall ha begravts under stadsmuren i Konstantinopel och att en del bysantinare hade för vana att besöka graven för att ”be om regn”. Ännu märkligare förhåller det sig med al-Battal, vars bild enligt al-Mas’udi (d. 957) återfanns i en del bysantinska kyrkor i Anatolien, tillsammans med bilder av andra muslimer ”kända för sin skicklighet”. Man tänker här på kulten av kristna krigarhelgon som S:t Georg och S:t Sergius, som än idag är utbredd bland muslimer (i synnerhet kvinnor) i Syrien och som även dokumenterades av Busbecq under hans besök i Istanbul på 1500-talet.

Krigaren fungerar i alla dessa fall som en direkt förmedlare mellan den lilla individen och naturens fruktade Gud. Det sker såväl i Bysans, där det beridna helgonet som dödar drakar blir ett populärt motiv i övergången från antik tid till medeltid, och i den islamiska världen, där krigarna som korsat Taurusbergen för att strida mot Bysans tillskrivs övermänskliga förmågor. Stundom överförs föreställningarna på de politiska makthavarna i Konstantinopel eller Bagdad (abbasidkalifer som Harun al-Rashid lade sig gärna vinn om att framstå som ”heliga krigare”) men det är på det lokala planet de verkar starkast. I gränslandet mellan kulturer visar den levande krigaren vägen till en jordisk verklighet bortom politiska makthierarkier; som martyr öppnar han en väg till det himmelska bortom religiösa instanser. Krigarkulten har kort sagt flera slående likheter med sufiska helgonkulturer. Men medan t.ex. gravarna efter Jalaladdin Rumi, Haci Bektas eller Nasrettin Hoca attraherar stora skaror av västerländska besökare med intresse för sufismen, är det antagligen få som tänker på att även dessa islamiska mystiker var ett slags andliga krigare – ”det stora jihad” som man stundom har kallat den inre kampen inom islam. Liksom hos det medeltida västerlandets kristna riddare äger den egentliga kampen rum i ett gränsland, inte mellan religioner eller stater, utan mellan mellan kropp och själ.

Litteratur

Die Fahrten des Sajjid Batthal: ein alttürkischer Volks- und Sittenroman
övers. av H. Ethé, Lepizig 1871.

Baykara, T. *Giyaseddin Keyhusrev (1164–1211) Gazi-Sehit*, Ankara 1997.

Beaton, Ricks (ed.) *Digenes Akrites: New Approaches to Byzantine Heroic Poetry*, London 1993.

Bonner, M. *Aristocratic Violence and Holy War: Studies in Jihad and the Arab-Byzantine Frontier (American Oriental Series 81)* New Haven 1996.

Brotton, J. "St George between East and West", MacLean (ed.), *Re-Orienting the Renaissance: Cultural Exchanges with the East*, Hampshire and New York 2005.

Canard, M. *Byzance et les musulmans du Proche Orient*, London 1973.

Frank, Kraß (ed.) *Tinte und Blut: Politik, Erotik und Poetik des Martyriums*, Frankfurt a. M. 2008.

Mansel, P. *Constantinople: City of the World's Desire, 1453–1924*, London 1996.

Savvides, A. *Byzantium in the Near East: its relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols, A. D. c. 1192–1237*, Thessaloniki 1981.

Vryonis, S. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Los Angeles and London 1971.

Walter, C. *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Aldershot and Burlington 2003.

För de viktigaste medeltida källorna hänvisas till de historieverk som redan nämnts – Tabari (*Tārīḥ ar-rusūl wa l-mulūk*, ed. de Goeje, Leiden 1879–1901) och Mas'udi (*Murūğ ad-dāḥab wa-ma'ādan al-ğawhar*, ed. Meynard, Paris 1861–77) – samt till seldjuksultanernas historia av Ibn Bibi (ed. Duda i *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi*, Köpenhamn 1959) och Mikael Kritoboulos' historia över Mehmet II och Konstantinopels erövring 1453 (*Critobuli Imbriotae Historia*, ed. Reinsch Berlin 1983).

Arvet efter Kyros den store

Perserrikets glömde fredsfurste

ASHK P. DAHLÉN

Få härskare och erövrare har lämnat ett så gott intryck på sin eftervärld som perserkungen Kyros den store (576–529 f.Kr.), grundaren av historiens första världsvälde. Antika författare som de bibliska profeterna Daniel och Jesaja lovordar honom för hans ädla sinnelag och mildhet. Jesaja, i Gamla Testamentet, nämner honom vid namn mer än hundra år före hans födelse och förutsäger hans maktövertagande och erövring av Babylon. Judarnas heliga skrift ger en sådan berömande karakteristik av Kyros som ingen annan icke-judisk härskare nämnd i Bibeln fått. Han är den ende person av främmande religion som lovprisas som gudomligt tillsatt monark och som kallas ”Herrens herde” och ”Messias”. Babylonierna välkomnade Kyros som guden Marduks utvalde och grekerna, som av tradition var fientligt inställda till stormakten i öst och vars synsätt genomsyrar den antika historiskrivningen, erkände hans moraliska integritet och människokärlek. Om grekerna ihågkom Dareios den store som riksbyggare mindes de Kyros framförallt som en fredsfurste och framställde honom som idealhärskare.

Fredsfurste och idealhärskare

Kyros statsmannabegåvning och geni som militärstrateg har genom århundraden varit förebild för åtskilliga kungar, generaler och statsmän, däribland drottning Kristina av Sverige. Hans etiska härskarfilosofi, som var rotad i den iranska religionen, utgjorde både ett nytt inslag i samhällsfilosofins utveckling och en omvälvning på den storpolitiska

En soldat ur kung Dareios den stores livgarde "de tiotusen odödliga". Pavillon Sully, Musée du Louvre. Foto Ashk P. Dahlén.

scenen. Den står i skarp kontrast till icke-utopiska samhällstänkarens ideal, från Aristoteles till Machiavelli, vars tänkande bestämdes av maktrealism. Föga förvånande rankar den franske diplomaten och historikern J.A. Comte de Gobineau honom bland världshistoriens fem främsta regenter.¹ Svenska akademiledamoten och orientalisterna H.S. Nyberg har framhållit att arvet efter Kyros mångkulturella statsbygge har efterverkningar som sträcker sig över hela antiken och fortsätter att inspirera politiker som söker förverkliga samma idéer på nytt underlag.² Bland de författare som har ägnat sig åt Kyros öde är det få som inte har framhävt hans humanitet eller åberopat hans positiva egenskaper. Populärförfattaren Alf Henrikssons sammanfattande omdöme är att ”knappast någon av de stora erövrarna i historien har fått ett vackrare eftermäle än han”.³

I den västerländska litteraturen är Kyros mest omtalad för att han befriade judarna ur den så kallade babyloniska fångenskapen och lät dem återvända till sina boplatser i Judéen. Exilen var inte en fångenskap i egentlig bemärkelse, men däremot hade judarna en missgynnad social ställning som flyktingar. Kyros lät utfärda en förordning till judarnas förmån som innebar att templet i Jerusalem skulle återuppgyggas på den kungliga kassans bekostnad. Judarna var inte det enda folk som återfick sin kulturidentitet och sina boplatser. Perserkungen sörjde även för att andra förfallna kultplatser och ödelagda monument återställdes, såsom Artemistemplet i Efesos och Temenosmuren och det närliggande templet för mångguden Nanna i staden Ur. Denna vidsynta religionspolitik fullföljdes av hans son Kambyses II, som bland annat lät bekosta renoveringen av Amons tempel i Thebe.

1 Joseph Arthur Comte de Gobineau, *The World of the Persians*, London, 1971, s. 31.

2 Henrik Samuel Nyberg, Från teokratisk imperialism till imperium, *Iran genom seklerna. En svensk antologi*, red. Andreas Ådahl, Stockholm, 1972, s. 16.

3 Alf Henriksson, *Antikens historier*, Stockholm, 1958, s. 36.

Återvändandet till Judéen skedde i etapper och det heliga templet fullbordades först år 516 under Dareios den stores regeringstid, då akemeniderna upplevde sin glansperiod. Den sista gruppen judar led-sagades till Jerusalem av prästen Esra som lämnat ett vittnesbörd om Kyros i Gamla Testamentet.

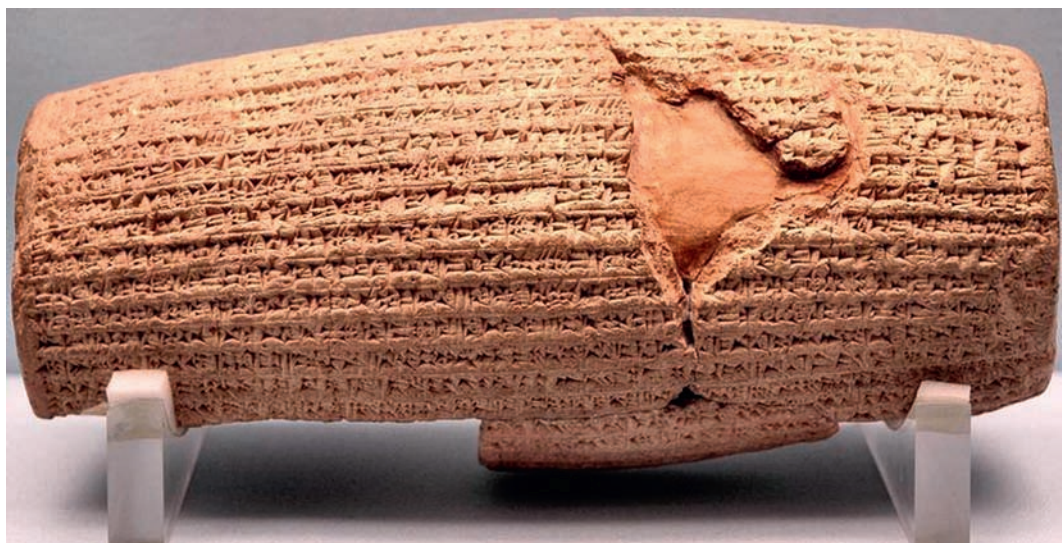
Föreställningen om frihet och bejakande av mångfald var inte någonting främmande för antikens perser, vars religiösa åskådning var grundad i en universell etik om individens rättskänsla. I en proklamation till babylonierna som är bevarad i akkadisk kilskrift och berömd som Kyros cylinder lät storkungen tillkännage en förordning som framhåller fredliga lösningar för att lösa konflikter. Cylinder upptäcktes 1879 av den assyrisk-brittiske arkeologen Hormuzd Rassam under en utgrävning i Esagila (Marduks tempel) i Babylon och finns numera på British Museum i London. Förordningen inleds med ett omnämnande av den persiska härens intåg i Babylon och en lovprisning av Kyros kungliga dygder som följs av själva rättighetsförklaringen. I en anda av kulturell öppenhet och religiös vidsynthet tillät Kyros de övervunna folken att dyrka sina egna gudar och följa sina egna lagar och seder. Han instiftade religions- och trosfrihet och underströk rätten till att fritt förflytta sig och välja sin vistelseort. Kyros humana hållning omfattade även hans huvudfiender Astyages, Kroisos och Nabonid, som han benådade och nöjde sig med att ta makten ifrån. Enligt Herodotos behöll han Kroisos som sin rådgivare och utlyste officiell sorg högtid i Babylon vid Nabonids bortgång.

Perserrikets etiska grundvalar står att finna i den gammaliranska religionen, som reformerades av Zarathustra under slutet av andra årtusendet före Kristus. Vid tidpunkten för Kyros levnad var zoroastrismen spridd i östra Iran och i Centralasien, men det är omtvistat huruvida han själv var anhängare till profetens läror. Zarathustras förkunnelse gjorde sitt intåg i västra Iran först under de senare storkungarna Da-

reios den store och Artaxerxes I. Däremot är moderna forskare eniga om att Kyros religiösa världsbild präglades av gamla iranska föreställningar om människans inneboende rättskänsla (f.pers. *spentā mainyu*, ”progressiv mentalitet”) och hennes valfrihet i den etiska konflikten mellan det goda (”konstruktiva”) och det onda (”fördärliga”). Den bärande idén bakom den persiska erövringspolitiken var polyteistisk (eller mer korrekt monolatrisk), att breda ut himmelsguden Ahura Mazdas ordning i världen och samtidigt hålla i ära det myller av gudar som fanns i antikens brokiga religiösa värld. Eftersom ingen rivalitet var tänkbar mellan himmelsguden och de andra gudarna hade folken utrymme för sin individualitet och möjlighet att ostört dyrka sina egna gudar så länge de inte var fientligt inställda mot statsmakten. Kyros cylindern, som nedtecknades av Marduks prästerskap, upplyser om perserkungens behandling av Babyloniens befolkning:

Mina trupper tågade fredligt in i Babylon. Jag sörjde för att invånarna i sumerernas och akkadernas land inte ska ha någonting att frukta. Jag värnade om Babylons välstånd och skyddade alla dess helgedomar. Babylons befolkning, som hade fått utstå grymt förtryck utan gudomligt ingripande, befriade jag från ovärdigt förtryck och löste ur deras elände. Den höge herren Marduk gladdes över mina handlingar och var god och nådig mot mig, Kyros, en kung som vördar honom, mot min son Kambyses och mot min samlade här [...]. Från [Babylon] tillät jag folken att återvända till sina boplatser, till Ashur, Susa och Akkad, [till städerna] Eshnunna, Zamban, Meturnu och Der, ända till gränsen mot Qutu [Zagros] – de fredade platserna på andra sidan Tigris – vars helgedomar hade fallit i ruiner. [...] Jag har sörjt för att folken ska leva i fredligt samförstånd.⁴

⁴ Amélie Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, London och New York, 2007, s. 71–72.

Kyros cylinder. British Museum. Foto Marco Prins och Jona Lendering.

Till och med grekerna, som ömsom med fascination ömsom med avund var vittne till persernas militära framgångar, beundrade Kyros begåvning som härskare, militärstrateg och lagstiftare. Xenofon hyllar honom som en imponerande och hänsynsfull regent. I sin litterära furstespegel *Kyros uppfostran* (Kyrou paideia), den första genomförda i sin genre, skönmålar den grekiske historikern honom som fredsfurste och idealhärskare för tidens monarker att följa. Valet av Kyros som huvudperson kan förklaras med perserkungens humanitet och moraliska styrka, men även med att det gav Xenofon möjlighet att kritisera samhällsförhållanden i samtidens Grekland som kunde väcka anstöt om de hade tillskrivits en grek (jämför Montesqieus perser i *Lettres persane*). I senare europeisk litteratur och konst finns otaliga allusioner till Xenofons perserkung. Verket, som onekligen hör till hans mest lästa böcker någonsin, användes som en politisk handbok med högt anseende hos romarna och hos renässanshumanisterna. Xenofon hade förstahandsinformation om det akemenidiska riket och om persernas seder och bruk och ansåg att grekerna hade mycket av lära av sina gran-

nar i öst. Som legosoldat hade han tagit värvning i den persiska armén och med stor skicklighet lett en större expedition i Mindre Asien som finns skildrad i *Kyros härfärd* (Kyrou anabasis). Till de senare politiker och tänkare som har läst Xenofon och inspirerats av hans Kyrospor-trätt hör Cicero, Julius Ceasar, Machiavelli, Erasmus och John Locke.

Kyros rättighetsförklaring

Vissa historiker anser att Kyroscylindern bör betraktas som en föregångare till moderna grundlagars fri- och rättighetskataloger och till FN:s stadga om de mänskliga rättigheterna. År 1971 försäkrade FN:s dåvarande generalsekreterare Sithu U Thant att cylindern föregår FN:s stadga om de mänskliga rättigheterna med en tidsperiod av 2 500 år. Detta påstående är en anakronism i bemärkelsen att "mänskliga rättigheter" är ett modernt begrepp. Kyros rättighetsförklaring kan inte likställas med den moderna upplysningens humanism och tolerans, utan är en produkt av sin historiska samtid. Den har sina rötter i hans personliga religion och bygger i sin stilistiska utformning på den babyloniska rättstraditionen. Förordningen var ämnad att befästa perserkungens härskarlegitimitet och riktar sig främst till hans nya undersåtar i Främre Asien. Av detta skäl har dess humanistiska inslag avfärdats som ren propaganda av vissa moderna historiker (däribland Josef Wiesehöfer), vilket är att förringa den betydelse som iransk livsåskådning och etik har haft för textens uppkomst. För Kyros var förordningen inte endast ett politiskt instrument, utan en etisk vägledning som han rättade sig efter själv.

Även om rättighetsförklaringen är avsedd att inskräpa perserkungens politiska auktoritet är innehållet följaktligen ett viktigt vittnesbörd om en humanism och filantropi som är relativt unik i antikens värld. Det är en förklaring till att den hos vissa har uppfattas som en förebild för idén om universella mänskliga rättigheter och låter sig tolkas i mer

allmänna termer. År 1968 öppnade shahen Mohammad Reza Pahlavi i denna anda FN:s första konferens om de mänskliga rättigheterna i Teheran med orden: "Kyros kungörelse bör betraktas som en av de mest betydande urkunderna i mänsklighetens historia med tanke på dess försvar av humana principer, frihet och rättvisa."⁵ Tre år därefter lät FN publicera en översättning av dokumentet till världsorganisationens samtliga officiella språk. Delar av texten finns även ingraverad på väggen ovanför ingången till FN:s högkvarter i New York, vilket har bidragit till att cylindern blivit mer känd internationellt. Flera statsmän och politiska auktoriteter har hänvisat till Kyros gärningar, däribland advokaten Shirin Ebadi, mottagare av Nobels fredspris 2003, som återopade hans humana samhällsetik vid prisceremonin.

Kyros förbjöd tvångsarbete och avskaffade slaveriet, tankar som inte bara var främmande för de omgivande assyriska och babyloniska kulturerna, utan även för antikens européer. Med stöd i Aristoteles skrifter betraktades slaveri som en accepterad och legal form av ägandeskap och tillämpades som en naturlag i både Grekland och Rom (och längre fram i det brittiska imperiet). I det akemenidiska riket erkändes rätten till liv, arbete, lön och egendom. Jämställdhet mellan män och kvinnor var utbredd och kvinnor avancerade till höga positioner i samhället, som fältmarskalkar, administratörer, skattmästare och godsägare. Löneregister från Persepolis befästningstavlor avslöjar att alla arbetare, oavsett kön, hade lika lön och att de kvinnliga anställda beviljades barnbidrag.⁶ Kvinnorna var ekonomiskt självständiga, hade egendomsrätt och var fria att resa på egen hand. På slagfältet var de stridande persiska kvinnoförbanden fruktade motståndare och finns bland annat avbildade på Parthenonfrisen i Athen.

5 Mohammed Reza Pahlavi, *The White Revolution of Iran*, Teheran, 1967, s. 9.

6 Maria Brosius, *Women in Ancient Persia (559–331 BC)*, Oxford, 2002, kapitel 5.

Ett etiskt statsbygge

Av belägg från Dareios den stores klippinskrift i Behistun utgjorde Kyros områden det största imperium som världen någonsin hade sett. Riket omfattade hela den värld som från hans ståndpunkt kunde överblickas från Donau i väst till Kyzyl Kumöknen i öst. Goda finansförhållanden och ett tillstånd av inre fred var grunden för rikets storhet. Försoningspolitiken gav olika folk utrymme för sin egen kulturella egenart och skapade en religionsfred i Mellanöstern, en *pax persica*, som upprätthölls i ett halvt årtusende. Det akemenidiska riket har kallats historiens första etiska statsbygge och innebar något helt nytt och epokgörande i antikens politiska liv. Arkeologen Carl Nylander menar att persernas kreativa förmåga och strävan efter fredlig samexistens finns återspeglad i monumentalkonsten i städerna Pasaragad, Persepolis och Susa. Enligt Nylander förmedlar den iranska offentliga konsten en värdig stämning av rättvist samvälde präglad av tolerans och ekumeniskt broderskap. De övervunna folken avbildas inte som förnedrade slavar eller i krigiska stridsscener utan som villiga deltagare i ett civilisationsbygge och med respekt för deras individuella traditioner.⁷

Att döma av den klassiska litteraturens eftermäle gjorde Kyros religionsfred, som varade i ett halvt årtusende, djupt intryck på hans eftervärld. Hans religiösa och kulturella vidsynthet var ett helt nytt inslag i antikens politiska kultur, som hade präglats av teokratisk imperialism med brutal krigföring och utrotning som metoder för att kuva samhällen som hade en annan trostillhörighet. Perserkungens religiösa öppenhet är enastående även i ett vidare historiskt perspektiv där erövrare annars gärna försökt utbreda sin egen religion med våld. När perserna blev herrar över det gamla Främre Asiens sofistikerade kulturvärld skedde en tydlig brytning med assyriernas och babylo-

7 Carl Nylander, *Avtryck av liv*, Stockholm, 2010, s. 95.

niernas brutala imperialism. Den akemenidiska kulturen var utpräglat kosmopolitisk, mångetnisk och multikulturell, vilket inte minst var tydligt inom språkpolitiken. Flerspråkighet var ett naturligt inslag i statsförvaltningen. Genom medvetna åtgärder som reglerade språkförhållandena i riket erkändes fyra officiella språk: elamitiska, arameiska, fornpersiska och akkadiska.

Storkonungen försäkrade inte bara fredlig samexistens mellan olika folk inom riket utan skapade även gynnsamma förutsättningar för internationell kommunikation och handel samt vetenskapligt, kulturellt och konstnärligt utbyte. Läkarvetenskapen blomstrade särskilt i Egypten, där Dareios den store lät grunda en av historiens första medicinska akademier. De gamla kulturfolkens vetande inom matematik, astronomi och geometri förmedlades till Europa via det persiska Jonien. På så sätt blev akemenidernas Persien en viktig impulsgivare för den västeuropeiska civilisationen och en brygga mellan Främre Asiens kulturer och antikens Grekland och Rom. Av arvet efter de äldre kulturerna frambringade perserna en högre och genuint iransk kultursyn som fick en avgörande betydelse för kontinuiteten i den forntida kulturutvecklingen. Hellenismen vore till exempel otänkbar utan akemenidernas kosmopolitiska hållning och internationella attityd. För eftervärlden har perserrikets syntes av olika kulturformer kanske fått sitt tydligaste uttryck i palatsarkitekturen i Pasargade, Persepolis och Susa, som inte bara vittnar om påverkan från assyrisk, egyptisk och grekisk bildkonst utan även från skytisk och elamitisk estetik. Perserna visade stor mottaglighet för utomstående kulturella impulser samtidigt som de främjade sina egna nationella traditioner. Detta särdrag är historiskt sett nyckeln till den iranska civilisationens enastående kontinuitet och överlevnad. Trots återkommande erövringar och ockupationer har den bevarat de genuina särdrag inom språk, konst och litteratur som ännu kännetecknar Iran av i dag.

Akemenidernas kultursyntes möjliggjordes av politisk stabilitet och en strävan att integrera befolkningen i de olika provinserna i den persiska riksorganisationen. Det tidiga perserriket var ett förhållandevis löst statsförbund bestående av tjugo ståthållarprovinser, som kallades satrapier (f.pers. *khshapāvan*). Ståthållarna hade ett långtgående självstyre och valdes i regel ur den lokala eliten. De styrde i enlighet med lokal rätt och sedvänja eftersom de iranska folken inte hade någon enhetlig rättstradition. Persernas religion och världsåskådning var dessutom utpräglat etisk och inte alls laginriktad. Under Kyros styre låg den regionala ledningen samlad hos militärguvernörer och det var först i samband med Dareios statsreformer som det skapades en enhetlig centralisering där guvernörerna stod under en rikskanslers (f.pers. *hazarapātish*) omedelbara kontroll. Denna nydaning innebar en fördelning av maktfunktionerna hos guvernören, garnisonschefen och skattemästaren, och gav styret en utpräglat civilrättslig karaktär. Med de administrativa reformerna inrättades även en kunglig rättsordning (f.pers. *dāta*) som stod över den lokala sedvanerätten. Kungalagen utgjordes av storkungarnas samlade befallningar och förordningar. Den byggde vidare på Hammurabis lag men bröt mot den senares kända vedergällningsprincip ("Öga för öga, tand för tand") och har i sin universella prägel betraktats som en föregångare till den romerska rätten.

Redan under Kyros styre uppförde akemeniderna breda landsvägar som genomkorsade riket från Sardes till Baktrien, och som tillsammans med tryggad sjöfart kom handeln och postväsendet till godo. Huvudstäderna Ekbatana, Susa och Persepolis blev betydelsefulla knutpunkter för varuomsättningen, och efterhand uppstod ett persiskt köpmanstånd som ökade välbördet och gjorde riket till världens ledande finansmakt. Den akemenidiska kungsvägen i öst, som är ursprunget till de leder som under medeltiden gick under namnet Sidenvägen, ledde till ett uppsving för karavanhandeln. Vid rikets yttersta utpos-

ter bortom Oxusfloden lät Kyros uppföra sju befästningsstäder, däribland Samarkand, för att skydda befolkningen mot nomadinvasioner. I fråga om organisation och infrastruktur har historiker som George G. Cameron återopat hans betydelse som stadsplanerare och pekar på att utvidgningen av konstbevattningsystemet kring Babylon förhindrade en större farsot i området.⁸ Det för eftervärlden mest berömda bygget som fullbordades av akemeniderna var dock den sextio kilometer långa kanal mellan Medelhavet och Röda havet som anlades mer än två årtusenden före Ferdinand de Lesseps.

Kyros efterlämnade således ett bestående inflytande på statskonst, förvaltning och militär taktik i både öst och väst. I hans hemland Persien upplevde det antika perserriket aldrig någon egentlig renässans i europeisk bemärkelse även om en stark påverkan från antiken gör sig gällande i det nationella självmedvetandet. Efter det sassanidiska riket fall (650 e.Kr.) islamiserades de iranska folken men de bevarade sitt nationella iranska sinne, sin filosofi och mysticism, sina dygder och umgängesseder, sina dryckestraditioner, sin bildkonst och arkitektur och inte minst sitt språk och sin litteratur. Men det är ändå först i modern tid som man kan tala om en äkta kulturell pånyttfödelse i historisk mening och då med nationalistiska förtecken. Under Pahlavidynastin (1925–1979) väcktes Kyros gestalt åter till liv, delvis som ett led i den statliga propagandan. Men hans ställning som den iranska nationens landsfader är oomtvistad och han har nu som förr samma betydelse för den iranska nationalidentiteten som Perikles har i Grekland, Gustav Vasa i Sverige och Napoleon i Frankrike. Varje vårdagjämning, i samband med det persiska nyåret, vallfärdar tusentals människor till hans grav i Pasargade för att hedra hans minne och gärning.

8 George G. Cameron, Cyrus the 'Father' and Babylonia, *Commémoration Cyrus: Hommage universel*, Teheran och Liège, 1974, s. 45–48.

En sällsynt turkisk text med georgisk skrift

Anteckningar från en lingvistisk forskningsresa i södra Georgien

JOAKIM ENWALL

På skärtorsdagens morgon 2011 lämnade vi Tbilisi i ett kyligt regn och for söderut längs den nyanlagda motorvägen. Vårt mål var stadsborgen i den lilla staden Akhaltsikhe i södra Georgien där en sällsynt turkisk karabadini eller medicinsk handbok med georgisk skrift förvarades. Tidigare hade de två sydgeorgiska regionerna Javakhetien och Meskhetien varit isolerade från övriga delar av landet och i praktiken fungerat som en avskild enhet, med en befolkning som till största delen bestod av armenier och där ekonomins grundval utgjordes av den ryska militärbasen. Efter att denna stängdes år 2005 började regeringen i Tbilisi arbeta för en återintegrering av regionerna, som numera var sammanslagna i en administrativ enhet, Samtskhe-Javakheti. Efter en dryg timmes färd började vi fara uppåt mot Javakheti-platån och när vi kort stannade till och klev ur bilen var kylan påtaglig och dikena var fyllda av snö och is. Vi passerade den undersköna sjön Paravani, fortfarande delvis istäckt och med lätta vågor på de öppna ställena, och allt detta mot bakgrund av de snötäckta skarpt avtecknade och genom solbelysningen bländvita bergen i Lilla Kaukasus. Snart lade

vi bakom oss staden Ninotsminda med över nittio procents armenisk befolkning och med affärsskyltar på armeniska och ryska. Inslaget av sovjetiska personbilar var också betydligt större än i övriga delar av Georgien. Vid lunchtid nådde vi staden Akhalkalaki med huvudsakligen armenisk befolkning där vi hade inbjudits på lunch hos Lela, rektor för den lilla georgiska skolan. Hon var en väninna till min gamle vän Bakur Sulakauri, Sveriges honorärkonsul, välkänd bokförläggare och översättare från svenska, tillika vår chaufför under utflykten. Med oss följde också min son Kasper.

Lela mötte vid den nybyggda georgiska kyrkan och presenterade oss för en nunna som gav oss vaxljus att tända. Så for vi längs leriga gator och nådde det georgiska kvarteret. Hon bodde vid samma gård som den georgiske metropoliten som flyttat dit för att ta hand om den lilla georgiska församlingen. Först visade hon runt i metropolitens bostad – själv var han inte hemma – som till stor del inretts som ett museum med allmän inriktning. Där fanns en björnfäll, uppstoppade fåglar, en levande sköldpadda, ett löpband, gamla georgiska jordbruksredskap, keramik, en liten sten från månen, LP-skivor av Benny Goodman och en hel del annat.

Därefter bjöds vi på fastelunch, ett bruk som allmänt återupptagits i Georgien efter landets självständighet från Sovjetunionen. Lela serverade kokt potatis med dill och olika sorters kryddsmör och därtill röda oliver, inlagda smågurkor, bröd, hemkokt kornellsylt och den lokala vita honungen. Avslutningsvis tog hon fram en flaska Laphroaig och bjöd oss varsitt glas till avsked. Så for vi vidare mot Akhaltsikhe längs floden Paravani som börjar i sydänden av sjön med samma namn. Mil efter mil förde vägen brant nedåt från högplatån och på en plats hade en järnvägsvagn placerats som bro över floden, vilket väckte förundring över hur den hade kunnat transporteras dit. Floden kastade sig i våldsamma kaskader över klippblock och nedfallna trädstammar. Vi

passerade 900-talsborgen Khertvisi och nådde därefter Akhaltsikhe, en gång Georgiens folkrikaste stad men numera en sömnig småstad.

Vid stadsborgen som inrymde stadens museum passerade vi vakterna och möttes av två tystlåtna amanuenser som sänts dit av museidirektören för att öppna museet som egentligen var stängt denna skärtorsdag. Bakur visade fram fotograferingstillståndet som utfärdats av överchefen för de georgiska nationella museerna, professor David Lordkipanidze. Manuskriptet, en karabadini, eller medicinsk handbok, från 1753, togs fram ur det gamla sovjetiska kassaskåpet och lades på en stol invid den franska balkongen som stod öppen och det kunde således fotograferas utan konstgjord belysning. Kasper tog fram den nyinköpta digitalkameran och fotograferade långsamt sida för sida, vilket var en stor förbättring i förhållande till mitt förra besök år 2005, då jag på det bokstavligen iskalla kontoret för hand skrev av den första delen av den turkiska delen av manuskriptet. Nu var det möjligt att dokumentera samtliga sex blad, eller tolv sidor, på turkiska, vilket skulle utgöra underlaget för en textutgåva av detta manuskript som tidigare inte har behandlats i den vetenskapliga litteraturen.

Turkiskspråkiga manuskript med georgisk skrift

På 1950-talet hade georgiska turkologer börjat intressera sig för turkiskspråkiga manuskript skrivna med georgisk skrift och ett mindre antal artiklar publicerades på georgiska. Antalet kända manuskript är ytterst begränsat. De mest omfattande är en översättning av de fyra evangelierna, daterad 1739, samt ett slags lärobok med exempeltexter och en georgisk-turkisk ordbok, vilken på grundval av innehållet i exempeltexterna daterats till 1780–1790. Övriga texter är odaterade enskilda blad med dikter samt en kortare text som omfattar den gammaltestamentliga berättelsen om Abraham och Isak.

Den skrift som användes är den vanliga georgiska sekulära skriften,

eller krigarskriften, och språket omtalas omväxlande som turkiska och tatariska. Tatariska i denna georgiska kontext är dock inte alls liktydigt med det språk som inom modern turkologi benämns tatariska, utan åsyftar det språk som användes som lingua franca i Georgien under den tid då Georgien, åtminstone landets västra del, låg under det Osmanska imperiet. Språket ligger relativt långt ifrån den starkt persiskpåverkade osmanska turkiskan, och har många drag gemensamma med azerbajdzjanska. Därför kallas språket av vissa forskare medelazerbajdzjanska.

Georgiska turkologer som Sergi Jikia och Murman Beltadze har publicerat artiklar på georgiska om läroboken (Jikia 1954) och evangelieöversättningen (Beltadze 1967). Jikia funderade kring lärobokens tillkomst och vilka författare som kunde ha medverkat. Hans tentativa konklusion var att författaren var georgier och att han till sin hjälp hade en grek med kunskaper i turkiska. År 2004 presenterade professor Tsisana Abuladze en artikel vid en konferens i Mainz (The Evolution of Turkic in Iran), där hon citerade inledningen till läroboken där det står: ”Jag vill lära mig tatariska, eftersom vi befinner oss i det Osmanska riket och vill kunna tala med högt rankade makthavare.” Frågan om boken över huvud taget fick någon spridning återstår dock, och det finns egentligen inga belägg för att så skulle ha skett.

Enligt Tsisana Abuladze skall detsamma ha gällt för evangelieöversättningen, men i detta sammanhang kan man enligt mitt förmenande med fog ställa sig frågan om det verkligen är rimligt att anta att någon skulle ha företagit sig det omfattande arbetet att översätta de fyra evangelierna med syftet att därigenom lära sig turkiska. För mig förefaller det mer rimligt att anta att syftet måste ha varit missionsverksamhet i en eller annan form. Jikia och Beltadze fokuserade i sin forskning nästan helt på grammatik och fonetik och visade ytterst begränsat intresse för de sociolingvistiska aspekterna på dessa texter.

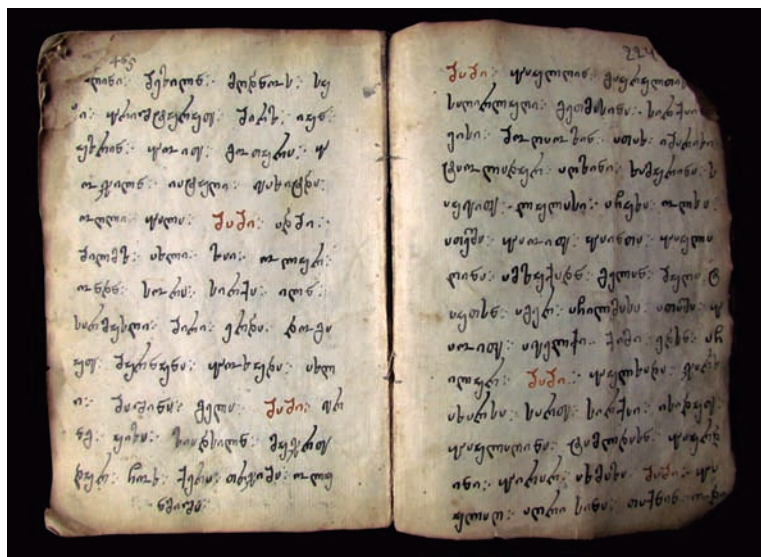
Dessvärre har det hittills inte varit möjligt att finna några historiska källor som skulle kunna bringa klarhet i vilka översättarna var och varför översättningarna gjordes. I manuskriptet som innehåller de fyra evangelierna finns förvisso en delvis oläslig referens på insidan av det bakre omslaget till en munk vid namn Ioakimi Shengelaia från berget Athos, men hans roll i sammanhanget framgår inte av texten.

Den medicinska handboken från Akhaltsikhe

I karabadini-manuskriptet från Akhaltsikhe finns en kolofon med lydelser: "Denna bok skrevs med guds hjälp i Trabzon. Jag syndaren Petre från Akhaltsikhe, son till skattmästaren Mosesa." Manuskriptet är dock trespråkigt och inleds på georgiska, blad 1–179, följt av armenska, blad 179 (verso)–219 och slutligen sex blad på turkiska. Vi vet heller inte om Petre var översättaren eller endast skrivaren.

Texten består av en dialog mellan den legendariske profeten Süleyman Peygamber och djinnerna. Süleyman ber att få ställa en fråga till djinnerna och dessa tillmötesgår hans begäran. Han frågar då om orsakerna till att en kvinna är oförmögen att föda barn. Djinnerna svarar att det finns sju sorters sjukdomar i livmodern som kan orsaka detta.

Karabadini-manuskriptet från Akhaltsikhe. Foto Kasper Enwall.

Süleyman ber att få veta vilka dessa sju sjukdomar är och djinnerna räknar upp dem, tillsammans med kortfattade beskrivningar. Därefter ställer Süleyman frågan huruvida det finns någon bot för dessa sjukdomar och djinnerna svarar att det finns bot. På Süleymans begäran övergår de till mer detaljerade beskrivningar och redogör för botemedlen.

I min preliminära analys av den första delen av texten hade många oklarheter återstått, trots benäget bistånd från professor Lars Johanson och docent Birsal Karakoç, men jag hoppas kunna lösa åtminstone en del av de utestående frågorna med hjälp av den fotografiska avbildningen av manuskriptet.

Vem skrev texten – och varför?

Den fråga som intresserar mig mest är dock orsaken till att dessa texter över huvud taget skrevs, då ju den georgiska skriften varit en typisk partikulär skrift, som till skillnad från universella skriftsystem som den latinska skriften och den arabiska, har skapats för ett enda språk och sedan använts uteslutande för detta. Från de första beläggen för georgisk skrift på 430-talet och fram till 1700-talet var detta fallet, men under 1700-talet finner vi flera exempel på användning av georgisk skrift för andra språk, såsom persiska, ryska och turkiska eller tatariska. Användningen av georgisk skrift för dessa språk var dock aldrig särskilt omfattande och synes ha upphört i slutet av 1800-talet. Men vilka var då dessa turkar som skrev med georgisk skrift, eller var det möjligen georgiska översättare som skrev dessa texter för en turkisktalande publik?

Södra Georgien, den nuvarande regionen Samtskhe-Javakheti, har sedan lång tid haft en stor turkisktalande befolkning, och av allt att döma var den under 1700-talet alltså relativt stor. Efter det persisk-ryska kriget 1826–1828 ändrades dock befolkningssammansättningen drastiskt och många turkar från regionen utvandrade till

Osmanska imperiet samtidigt som kristna armenier från Osmanska imperiet flyttade in i området. Den armeniska befolkningen utökades ytterligare efter 1915. Under perioden från 1830 fram till andra världskriget fanns i regionen två stora befolkningsgrupper, armenier och turkar, vilka ibland kallades meskhi-turkar. År 1944 beslöt dock Stalin att deportera samtliga meskhi-turkar från Georgien till Centralasien och i november samma år fraktades de i godståg bort från Georgien. Det totala antalet som deporterades beräknas till mellan 90 000 och 150 000. Visserligen rehabiliterades meskhi-turkarna formellt år 1956, men de har än idag inte tillåtits att flytta tillbaka till södra Georgien. I södra Georgien var katolska missionärer verksamma under 1700-talet och det är också i denna del av Georgien där det fortfarande finns en liten minoritet georgiska katoliker i detta i övrigt kristet ortodoxa land med autocefal kyrka. Åtminstone evangelieöversättningen torde kunna relateras till denna missionsverksamhet, även om detaljerna ännu inte kunnat klarläggas, och språket i de turkiska texterna med georgisk skrift kan mycket väl ha varit det språk som talades av meskhi-turkarna under 1700-talet.

Vi lämnade museet och tackade de två amanuenserna som haft vänligheten att hjälpa oss denna helgdag och med regnet smattrande mot bilrutorna for vi norrut längs floden Mtkvari, eller Kura som är det namn den är känd under i europeiska språk, en flod som senare flyter genom Tbilisi och därefter via Azerbajdzjan ut i Kaspiska havet. Kurorten Borjomi gav ett något avslaget intryck i det kalla regnet, men den sovjetiska järnvägsstationen vittnade om att detta varit en prestigefylld rekreationsplats för inte så länge sedan. Vid sidan av vägen skymtade också palatset Likani, som först varit sommarresidens för den ryska tsaren under 1800-talet, därefter Stalins residens och numera för president Saakashvili. Snart nådde vi Khashuri, känd som Georgiens fulaste stad, och därefter vidtog motorvägen tillbaka till Tbilisi.

Med musik som vapen

Något om militärmusikens orientaliska ursprung¹

DAN LUNDBERG

En turkisk miniatyrmålning beskriver slaget vid Mohács den 29 augusti år 1526. På bilden ser man den osmanska hären till höger och den ungerska till vänster. Slaget blev avgörande för den ungerska nationen och för den osmanska expansionen i Europa. Ungrarna besegrades och för osmanerna under sultanen Süleyman den store låg vägen öppen mot huvudstaden Buda.

Den ungerske kungen, Ludvig II, flydde hals över huvud från striderna, men råkade i villervallan falla av hästen och hamna i vattnet. Det sägs att kungens tunga rustning gjorde att han inte kunde ta sig upp utan drunknade trots att vattnet var grunt. Mycket nesligt och säkert en anledning till att han getts tillnamnet ”den brådmogne”.

Landet låg öppet för turkarna som erövrade större delen av det ungerska riket under de följande årtiondena. Resultatet blev att den forna stormakten delades upp i tre delar: nordvästra Ungern, ungefär nu-

1 Artikeln är en förkortad version av förf:s artikel ”Med musiken som vapen. Något om militärmusikens orientaliska ursprung”, publicerad i *Noterat 18* (Svenskt visarkiv, Stockholm, 2010).

Slaget vid Mohács
1526. *Turkisk miniatur*. Källa Stephen
Turnbull 2003.

varande Slovakien och nordvästra Kroatien, hamnar i habsburgarnas händer, mellersta och södra Ungern kommer under osmansk styre och endast sydöstra Ungern – Transsylvanien – behöll en viss självständighet men fungerade ändå som ett slags vasallstat under osmanerna.

Den osmanska dominansen fortsatte sedan ända fram till 1686, tre år efter det andra misslyckade belägringsförsöket av Wien, när kristna styrkor erövrade Buda. Detta var början till slutet för det enorma Osmanska imperiet.

Målningen är förstås en stiliserad skildring av en viktig historisk händelse. Varför vanns slaget av den osmanska armén? Kanske handlade det om effektivare militär organisation och strategi. Den osmanska krigshären var ytterst välorganiserad och bestod delvis av sultanens elitförband, janitsjarerna, vars insatser i slaget var avgörande. Den osmanska hären var dessutom ungefär dubbelt så stor som den ungerska – vilket ju också kan ha haft viss betydelse... Den ungerske kungen hade även svårt att mobilisera sina styrkor tillräckligt snabbt. Krigsmotivationen var i många fall låg och delar av de tillskyndande arméerna kom helt enkelt för sent.

Musiker i strid

Men hären bestod inte bara av soldater med traditionella vapen, där fanns också musiker. I framskjutna positioner stod trumpetare, skal-

meja-spelare och slagverkare. En hel ensemble mitt i stridens hetta. Vad gjorde de där? Hade de kanhända också något med slagets utgång att göra? Ja, jag tror faktiskt det.

Man brukar ju ofta framhålla att den europeiska militärmusikens ursprung är de så kallade janitsjarorkestrarna som deltog i Osmanska rikets strider. I vilken mån dessa orkestrar var förebilden för de europeiska militärensemblerna kan förstås diskuteras. Musikinstrument har använts militärt i alla tider men kanske främst som signalverktyg under militära manövrer.

När det gäller ensembler går den svenska militärmusikens historia tillbaka till åtminstone Gustav Vasas tid, alltså samtidigt som osmanernas erövring av Ungern. I slutet av 1600-talet, under Karl XI, lades grunden till den ”konserterande” militärmusiken i Sverige genom inrättandet av skalmekvartetter vid samtliga regementen. Från slutet av 1700-talet var instrumentariet oftast oboer, fagotter och horn. Vid den tiden brukar man tala om att man använde ”turkiskt slagverk” med trummor, bäcken, triangel och ”turkiskt klockspel” som hämtats från de osmanska förebilderna.

Men den tidigaste musikanvändningen var av mer signalbetonat slag. Man signalerade för att samordna manövrar och för att kommunicera mellan enheter – och till sin hjälp hade man flaggor och signalinstrument.

Den osmanska krigshären var som sagt bättre organiserad än den ungerska och dess musikensemble var på samma sätt en mer effektiv och integrerad del av stridsmaskineriet. När den fruktade osmanska armén ryckte fram i olika etapper i sydöstra Europa, från 1300-talet och ända fram till slutet av 1600-talet, skedde det till ackompanjering av en musik som européerna dittills aldrig hade hört. Ensemblen brukar ofta kallas för janitsjarorkester eftersom den deltog i strider tillsammans med elitförbandet *Yeniçeri* (”nya trupperna”).

Modern kopia av osmansk miniatyr föreställande militärorkester. I främsta ledet olika slags slagverk, därbakom cymbaler och i fonden skalmajor.

Foto Irfan Dağdelen.

Det turkiska namnet på ensemblen är *mehterhane*. Ursprungligen betecknade *mehterhane* de kammarmusiker som tjänstgjorde inomhus hos vesirer, sultaner och andra betydelsefulla personer i de osmanska makthierarkierna. Ändelsen hane, som är ett persiskt låneord i turkiskan, betyder ”hus” – husmusiker helt enkelt.

På många håll i det Osmanska imperiet höll sig vesirerna med egna *mehterhane*. Ensemblerna var ordnade i sektioner som skulle balansera varandra. I de ursprungliga orkestrarna utgjorde slagverk, blåsinstrument och sångare stommen. Där fanns tvåfällstrummor, små och stora pukor, cymbaler samt naturtrumpeter och viktigast av allt: *zurna* – den turkiska skalmejan.

En instrumenttyp som kom till ensemblen via kontakterna med europeisk musik var *cevgan* – en ställning med små cymbaler och klockor som spelas av ensemblens sångare. Instrumentet har ibland kallats ”turkiskt klockspel” eller ”Muhammeds fana” men tillhör alltså inte de ursprungliga tonredskapen i *mehterhane*. Ensemblen organiserades med stämledare för varje instrument och den ideala besättningen var lika många instrument av varje typ.

Orkestertypens ursprung har diskuterats men en rimlig teori är att den hade sin förebild i de turko-mongoliska militärorkestrarna i den östra Handynastin 25–220 e.Kr. Bruket av blåsorkestermusik i militära sammanhang spreds sen med de turkiska stammar som vandrade västerut under 600- och 700-talen. Förutom i den osmansk-turkiska kulturen har liknande orkestrar funnits fram till våra dagar hos många av de centralasiatiska folken. Vid tiden för Mehmet II:s erövring av Konstantinopel 1453 var ensemblen fullt utvecklad för militärt bruk.

Orkestern hade flera funktioner och kunde användas civilt för underhållning och ceremonier, men för oss är den militära användningen den mest kända. Och i fält var en av de viktigaste funktionerna definitivt att inge skräck hos motståndarna.

Musiken var stark, skrämmande och samtidigt pampig. Av blotta hörselintrycket förstod de europeiska trupperna att detta var en svår motståndare – välorganiserad och manstark och kanske framförallt okuvlig och modig. Det hördes ju att detta inte var en armé som smög sig fram i lönndom. Här kom man självsäkert i fullt dagsljus med slagverkare och blåsinstrument i spetsen. Det är klart att européerna blev både imponerade och skräckslagna.

Det mest intressanta instrument i mehterhane-ensemblen är utan tvekan den turkiska skalmejan *zurna*. I den militära orkestern används främst *kaba zurna*, som är den största typen. Denna skalmejatyp finns för övrigt spridd över hela Asien och Nordafrika. I en del fall har spridningen skett genom osmanernas härjningar, men det är också helt klart att instrumentet funnits i olika varianter utan koppling till den turkiska kulturen. Exempel på detta är marockansk *ghaita*, tunisisk *zokra*, irakisk *mizmar*, kinesisk *suona* och indisk *shenai*. Den vanligaste tolkningen av det turkiska namnets etymologi är att det är sammansättning av två persiska termer "*sur*", som betyder fest och "*nay*", som betyder "vassrör" men också rörblad (som traditionellt tillverkas av vass).

En annan tolkning är att beteckningen har samma ursprung som den indiska motsvarigheten "*shenai*" vars namn kommer från "*she*" – "kung" (jfr *shah*) och "*nay*". "Musikinstrumentens konung" alltså, och zurnans starka ton gör förstås att man gärna instämmer i den betydelsen. De asiatiska skalmejorna är liksom de europeiska koniskt borrade och har dubbelt rörblad. Med andra ord är de släktingar till dagens oboer och fagotter. En viktig skillnad är att instrumentet *zurna* har en mycket starkt tilltagande koniskhet i slutet av röret (vid anblåsningen) där tonkanalen snabbt blir mycket trång. Detta underlättar överblåsning men får också till följd att instrumentet får en alldeles särskilt skarp och nasal ton.

*"Davulzurnasız düğün olmaz", lyder ett turkiskt ordspråk; "utan stortrumma och zurna blir det ingen fest". Zurna har förutom användningen i militära sammanhang fungerat som festinstrumentet framför andra ända fram i våra dagar. Ett bröllop utan *zurna* och trumma är nästan inte tänkbart på den turkiska landsbygden ännu idag. När ett bröllop planeras läggs ofta stor vikt vid att finna en skicklig *zurna*-spelare som kan göra festen lyckad.*

Turkiskt mode

Men vi ska återgå till den militära användningen av musiken. Även om *mehterhane*-musiken spreds via den osmanska krigsmakten redan från 1300-talet så var det inte förrän på 1700-talet som musiken påverkar västerländska kompositörer.

Frågan är hur förebilderna fungerade – som verkliga förlagor eller möjligen som något slags exotiska inspirationskällor. Intresset för det annorlunda och exotiska växer ut under romantiken och tar sin början redan under tidigt 1700-tal. "Turkisk musik" blev en modefluga och en orkester skulle innehålla "turkiskt slagverk" för att vara modern. Ofta kunde de "turkiska" instrumenten bättras på för att förstärka den exotiska prägel. De europeiska hoven kom att tävla med varandra om att hålla sig med egna janitsjarensembler – helst med "äkta" turkiska musiker. När den polske kungen August den starke fick en ensemble i gåva av sultanen Ahmed III omkring 1720 väckte det stor avund bland norra Europas kungahus. 1725 lät Anna Ivanovna, som för övrigt snart skulle bli tsarinna av Ryssland, beställa en liknande ensemble med ca 15 janitsjarmusiker. Den habsburgske kejsaren Karl den VI fick sin ensemble 1741 och vid samma tid kom en ensemble till Berlin och det preussiska hovet. Hovet i London fick sin ensemble så sent som 1782, men då hade man å andra sidan gjort ensemblen extra exotisk genom att låta svarta afrikanska musiker spela slagverksinstrumenten.

Till Sverige lär musiken ha kommit med Karl XII som ju sökte sig till Bender, i nuvarande Moldavien, efter nederlagen i striderna mot ryssarna vid Poltava 1709. Detta skedde knappt 10 år innan sultanen Ahmet III skänkte en ensemble till kung August i Polen.

Samtidigt som intresset för den turkiska musiken ökade i Europa gick utvecklingen åt andra hållet i Osmanska riket. Där upplevde man *mehterhane* liksom övriga delar av den militära organisationen som förlegad och omodern. Den militära traditionen med *mehterhane* upphörde 1826 då sultanen Mahmut II upplöste janitsjarerna. Beslutet förbådade den kommande europeiseringen av det Osmanska riket.

Omdaning av militärmusiken var ett av de första stegen och *mehterhane* ersattes av militörkestrar efter europeisk förebild. I och med denna förändring kom klarinetten in i den turkiska musiken som en ersättare för *zurna* – först i militära sammanhang, men senare också till populärmusiken.

Revival

1914 återskapades en ensemble i Istanbul som en historisk orkester. Denna finns fortfarande och har blivit viktig för att hålla repertoaren och stilen vid liv. Inspelningar och bilder finns på turkiska kulturministeriets webbsida: http://www.ittmt.org/mehter_eng.htm. Ensemblen upplöstes 1935 men återkom på 1950-talet och är numer knuten till Istanbul militärmuseum. Museiorkestern har turnerat internationellt och väcker alltid stor uppskattning. Idag är den snarast ett slags turistattraktion och kanske ett minne över Osmanska rikets forna storhet.

Trots allt är många av de gamla melodierna fortfarande populära i Turkiet, även om det ålderdomliga språket i texterna är mycket svårt att förstå för dagens turkisktalande. En av de mest kända *mehterhane* melodierna är "*Yinede şahlanyor aman*" som handlar om färderna till kriget, om att lämna sin älskade och om att kämpa för sitt folk.

En avslutande kommentar

Süleyman och hans följe lämnade Istanbul den 21 april 1526, och begav sig av mot nordväst och det ungerska kungadömet. En enormt svår och påfrestande operation. Med stor möda tog man sig fram längs den låglänta dalgången utmed floden Meriç förbi Edirne och vidare upp mot Sofia. Marschen sinkades av ihärdiga och kraftiga skyfall som orsakat översvämningar och spolat bort stigar och broar längs vägen, vilket medförde oerhörda påfrestningar för fotfolket. Under första delen av 1500-talet rådde ovanligt svåra väderförhållanden på Balkanhalvön och i Främre Orienten – kraftiga regn, tidig snö och sträng kyla hade plågat befolkningen svårt.

Erövringsstågets mål var Ungern och det Habsburgska riket som sedan länge varit de osmanska sultanernas huvudfiende på europeisk mark. Förnödenheter, ammunition och vapen transporterades med hästar och kameler. Det hårda vädret gjorde det mycket svårt för djuren att ta sig fram med tung last. För att slippa föra med sig livsmedel, som dessutom var nästan omöjliga att förvara under färd, använde man sig i så stor utsträckning som möjligt av lokalbefolkningen för att tvinga till sig bärhjälp och förplägnad.

I slutet av augusti, efter fyra månader, nådde den svårt provade osmanska armén fram till södra delarna av det ungerska kungadömet och kunde börja förbereda det avgörande slaget vid Mohács. Vål där så besegrade man den ungerska krigshären i grunden. En på många sätt omänsklig bedrift kan tyckas. Egentligen är det kanske just detta som texten "*Yinede şahlanıyor aman*" handlar om. Att övervinna omänskliga uppoffringar och umbäranden genom den sanna kärleken – till Allah och sultanen. Musikens roll i detta var enligt min uppfattning närmast ceremoniell. Den spred skräck bland motståndarna och den gav de osmanska trupperna en känsla av oövervinnlighet.

I krig och kärlek är allt möjligt.

Ett fall för svenska beskickningen i Konstantinopel

Om mordet på sjökapten Lagerhamn 1859¹

KARIN STRAND

*Långt fjerran ifrån hemmets kända stränder,
Ett handelsfartyg plöjde fredlig saltsjövåg:
Och Æol, blid, så friska vindar sänder,
Att deras susning hörs i tackel och i tåg.*

*Framåt, framåt, nu "Magnus Stenbock" ilar,
Den Svenska briggen, med ett skyndsamt lopp
På Svarta hafvets våg: och sjömansögat hvilar
Mot fjerran målet, ack, med längtadt hopp!*

Så lyder inledningsstroferna till en visa i ett skillingtryck tryckt i Stockholm 1860. Det harmoniska anslaget, beskrivningen av en sjöresa med de bästa förutsättningar, är bedrägligt – som snart ska visa

1 Artikeln är en förkortad version av förf:s artikel "Långt fjerran ifrån hemmets kända stränder." Dikt och dokumentation om mordet på Sven Petter Lagerhamn", publicerad i *Noterat 18* (Svenskt visarkiv, Stockholm, 2010).

En bild på Magnus Stenbock har inte gått att finna, men Benjamin Mollen, byggd på Orust 1876, kan ge en uppfattning om hur en brigg från denna tid såg ut. Foto Bildarkivet, Statens maritima museer.

sig handlar texten i själva verket om ett brutalt knivmord på briggens kapten Sven Petter Lagerhamn.

I likhet med många andra visor om mord och brott i skillingtryck baserar sig detta alster på en verklig händelse. Mordet begicks år 1859 av en grekisk lots som medföljde Lagerhamn som passagerare till Konstantinopel. Platsen för dådet var Svarta havet, nära inloppet till Bosporen.

Detta märkliga mordfall har, som vi ska se, särskilda kopplingar till ambassadkvarteren i Pera. Resan börjar dock i Stockholms skärgård.

Bakgrund

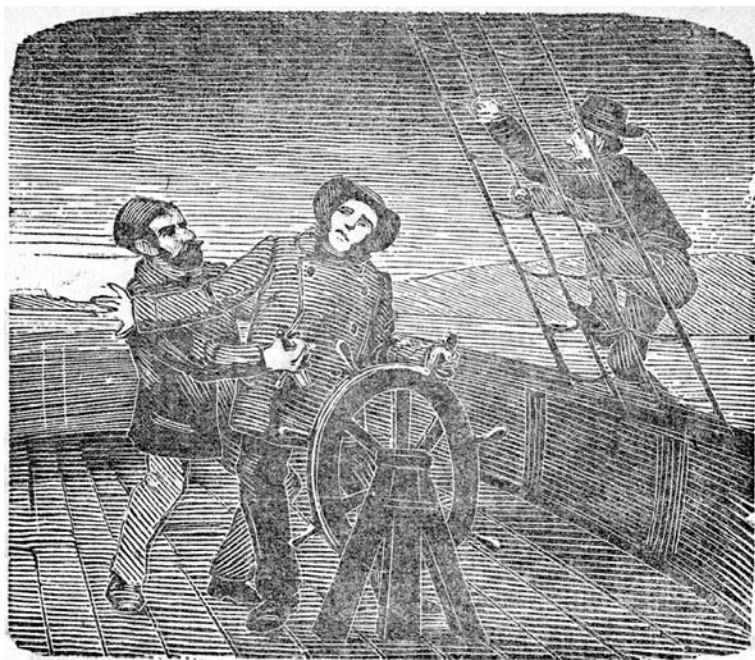
Som framgår av Magnus Stenbocks loggbok hade Lagerhamn med besättning avseglat från Sandhamn den 7 juni 1858 och påbörjat färden mot Svarta havet. Den 14 december ankrade man i Galatz (nuv. Galati i Rumänien) där Lagerhamn övervintrade fram till den 25 februari. Då begav man sig till Sulina vid Svarta havet för proviantering, var- efter briggen den 6 mars åter gick till segels med en last av spannmål destinerad till Fliessingen i Holland.

Som passagerare till Konstantinopel medföljde den 28-årige greken Nicolos Antonellos. Antonellos var född på Kefalonia, en av de joniska öarna utanför Greklands västkust, där hans fru och två barn ännu var bosatta. Själv försörjde han sig på lotsning på Donau och vid Sulinabanken. Antonellos hade lärt känna Lagerhamn under färden uppför Donau till Galatz då han lotsade ett holländskt fartyg som följdes åt med Magnus Stenbock. Besättningarna på de båda båtarna hjälptes åt att från land dra fartygen framåt floden. Att Antonellos ville följa med till Konstantinopel berodde på att det var där som Donaulotsarna gjorde upp om kommande uppdrag eftersom konkurrensen om arbetstillfällen var stor i Sulina.

Samstämmiga förhørsberättelser i de rättegångsförhandlingar som skulle följa senare vittnar om att en plötslig sinnesförändring inträdde hos Antonellos så snart briggen hade kommit ut på Svarta havet. Den vanligen gladlynte mannen blev plötsligt sluten, nedstämd och höll sig mest för sig själv i kajutan. Vad beträffar skälen till denna sinnesförändring går meningarna isär mellan vittnena och den tilltalade. Säkert är emellertid att tre dagar efter det att briggen hade lämnat hamnen i Sulina knivhögg Antonellos Lagerhamn vid briggens ratt.

Beskickningens agerande

Som första instans var det tjänstemännen vid Kongl. Svenska och Norska beskickningen i Konstantinopel som fick ta emot beskedet om Lagerhamns död, och därmed också uppgiften att utreda och vidarerapportera händelsen till utrikesministeriet i Sverige. Det första dokumentet i vad som skulle bli en intensiv korrespondens i ärendet var ett telegram som avsändes från Konstantinopel den 12 mars 1859 klockan 16.20. Depechmeddelandet ankom till Stockholm dagen därpå klockan 12.05, med följande innehåll (i översättning från franska):

Mordet som det skildras i skillingtryckets illustration. Foto KB.

Lagerhamn, kapten på [...] Stenbock av Stockholm, kommande från Galatz, har blivit mördad ombord före inseglingen i Bosporen av lotsen, jonisk undersåte. Mördaren är arresterad och har erkänt brottet. Förhöret sker på denna legation. Informera handelskollegiet [...] Bör jag skicka mördaren till Sverige? Om inte blir han avlämnad på Korfu där i så fall besättningens närvaro kommer att vara nödvändig. Inför en jonisk domstol kommer han antagligen inte att få det straff han har gjort sig skyldig till.

Telegrammet är signerat Lave Beck-Friis, beskickningens *chargé d'affaires*. Några dagar senare författar han ett utförligt brev till utrikesdepartementet om det inträffade, och om vad man visste om förhållandena i dagsläget.

Det var vid middagstid torsdagen den 10 mars som Beck-Friis av

en hamnkapten Reppen fick veta att det hade kommit in ett svenskt fartyg till Büyükdere, på vilket kaptenen hade blivit mördad av en lots som medföljt från Galatz. Detta hade Reppen blivit underrättad om av styrmannen ombord, vilken sedan briggen inkommit i bukten hade tagit sig till Konstantinopel för att slå larm. Mördaren var instängd i kajutan och bevakades av besättningen. Eftersom han hade bemäktigat sig fartygets vapen – fyra gevär varav ett laddat, en bajonett, en sabel samt krut, hagel och knallhattar – och hotade att döda den första som vågade närma sig, gick det dock inte att arresteras honom.

Beck-Friis lät genast skicka konsulatsekreteraren Bödtker för att tillsammans med den engelska ambassadläkaren E.D Dickson och ett dussin turkiska kavasser med ångbåt ta sig till Büyükdere och ”ombord på fartyget anställa undersökning samt fängsla brottslingen”. Ombord på briggen i Büyükdere utfördes även likbesiktningen som bekräftade att knivhugget varit dödande. På eftermiddagen den 11 mars återkom Bödtker med briggen som bogserades till hamnen i Konstantinopel.

Vad man gjorde med Lagerhamns kropp sägs det ingenting om i den diplomatiska korrespondensen. Detta finns däremot belagt i begravningsregistret över protestantiska kyrkogården i Istanbul. Av detta framgår att Lagerhamn jordfästes just på denna kyrkogård den 12 mars, alltså dagen efter briggens ankomst till Konstantinopel, och här, i Feriköy, vilar han ännu.

Ett praktiskt problem för beskickningstjänstemännen i väntan på vidare instruktioner från Stockholm var hur man skulle hålla fången i säkert förvar utan att riskera rymning eller fritagning. Eftersom Svenska beskickningen saknade eget fängelse och sedan ”de Turkiska arresterarna äro kända såsom i hög grad osäkra”, så erbjöd domare Hornby vid engelska domstolen i Konstantinopel att placera fången i engelska generalkonsulatets fängelse.

Efter brevledes diskussioner huruvida målet hörde hemma inom

engelsk eller svensk domvärjo fattades så småningom ett regeringsbeslut om att fången skulle tas till Sverige för rannsaking i Stockholms Rådhusrätt. Resan anträdde den 4 augusti 1859 med det norska barkskeppet Tönsberg, destinerad till Christiansund. Resan upp till Norden blev turbulent med flera rymningsförsök och våldsamma uppträdanden. Den 12 oktober 1859 nådde man till slut Christian-sund, för vidare transport av fången till Stockholm och den väntande rannsakingen. Medskickat var mordvapnet samt protokoll på de förhör som dittills hade hållits.

Rannsakingen

Antonellos lottades på Stockholms Rådhusrätts tredje avdelning. Rättegången blev en utdragen process vars första formella sammanträde mellan rådmännen ägde rum den 15 november. Det var flera praktiska omständigheter som fördröjde förhandlingarna. Inledningsvis gällde det att lokalisera och kalla vittnena bland besättningsmännen på Magnus Stenbock. Att protokollet dessutom måste översättas för Antonellos så att han skulle kunna godkänna sina uttalanden innebar också viss eftersläpning i handläggningen. Vidare komplicerades förhören av att den tilltalade fick allt svårare att hålla sig lugn i rättssalen, varför förhören vid flera tillfällen fick avbrytas.

Besättningsmännens vittnesmål var i allt väsentligt samstämmiga. De intygar att Lagerhamn och Antonellos tyckts ”som voro de bästa vänner i verlden”, varför mordet på kaptenen var svårförklarligt. Men en teori var att Antonellos kunde vara lejd av sina landsmän bland Donaulotsarna, vilka möjligen velat undanröja Lagerhamn ”för att förekomma en befärad minskning i deras arbetsförtjenst”. Detta sedan kaptenen hade börjat tala öppet om sina planer på att köpa ett ångfartyg för bogsering och transport på Donau. Denna förmodan kunde dock aldrig styrkas.

En mer uppenbar omständighet var att Antonellos under färden på Svarta havet gav uttryck för fruktan att kastas över bord eller hängas av kaptenen. Rädslan var inte tagen ur luften eftersom åtminstone hotet om att bli bragd om livet inte var ovanligt för lotsar som satte fartyg på grund. Vid denna tid florerade dessutom ett rykte i Galatz om en engelsk kapten som omsatt hotet i praktiken. Berättelsen tycks ha skrämt upp Antonellos, som av denna anledning vägrade att lotsa när Lagerhamn bad om hans hjälp på väg in mot Bosporen.

Antonellos erkände mordet, men vidhöll genom hela rannsakningen att han hade handlat i självförsvar. Förutom pressen på att behöva lotsa och därigenom riskera livet, anför han i förhören en annan hotfull och förnedrande omständighet av en sådan art att den inte nämns alls i tidningarnas annars utförliga rapportering om rättegången. Visst hade förhållandet mellan honom och Lagerhamn varit gott, menar Antonellos, men detta förändrades så snart fartyget kommit ut på Svarta havet. Lagerhamn började nämligen göra olämpliga fysiska närmanden, och blev arg på Antonellos ”derför, att denne nekat att såsom Lagerhamn fordrat, låta begagna sig till sodomiteri”.

Att Lagerhamn skulle ha haft någon homoerotisk böjelse är något som besättningsmännen avfärdar bestämt: kaptenen, sjubarnsfadern från Misterhult, hade varit ”en för mycket ’hygglig karl’ för att någon anledning skulle finnas, ens till misstanke att han skulle befläckt sig med sodomiteri”, som en av skeppskamraterna uttrycker det.

Sista strofen

Rannsakningen i Stockholms Rådhusrätt avslutades den 3 mars 1860 då utslaget förkunnades: Antonellos dömdes att mista livet genom halshuggning. Straffet verkställdes dock aldrig. Efter beslut i Hovrätten den 4 juli 1860 förskonades han från dödsstraffet och dömdes i stället till livstids straffarbete i Varbergs fästning dit han sändes som-

maren 1861 efter tillfällig placering på Långholmen. Antonellos var dock inte i psykiskt skick att utföra några egentliga sysslor, utan fick hållas instängd i cell under regelbunden tillsyn av läkare.

Enligt en artikel i *Stockholms-Tidningen* som publicerades flera decennier senare återberättar skribenten, som under sin utbildning i ungdomen bevistat Varbergs fästning under den tid som Antonellos förvarades där, att fången ändå kunde göra någon nytta. Närmare bestämt ska han en period ha fungerat som barnpiga åt fängelsedirektörens årsgamla dotter, vilken han ägnade den största omsorg. "[D]et var sannerligen mer än rörande att se, hur han, med barnet i sin famn, stod på den mot hafvet vettande fästningsvallen, blickande ut mot de böljor, som skilde honom från fädernesland, hem, hustru och egna barn", skriver signaturen.

Antonellos dåliga mentala hälsa beskrivs i termer av svår hemlängtan och känslan av alienation genom att inte kunna kommunicera med någon – han förstod inte många ord på svenska och förmådde heller aldrig att lära sig tala språket.

Det fanns dock andra människor som förde fångens talan och som engagerade sig för hans sak. Från Antonellos hemö Kefalonia skickades namnunderskrifter och böner om frigivande. Även svenska privatpersoner vädjade i brev till kungen om att han skulle benådas och få återvända till hemlandet, vilket också skedde genom "Kongl. Maj:ts Nådiga Utslag den 7 Augusti 1866".

Men inte ens här slutar historien, åtminstone inte den berättelse som kräver en melodramatisk sensmoral. Enligt ovannämnda artikel ska Antonellos ha omkommit i en druckningsolycka endast ett halvår efter återkomsten till Galatz – ironiskt nog när han var i färd att hjälpa ett svenskt skepp i sjönöd. Visan om denna ödets märkliga skickelse är dock, så vitt man vet, ännu oskriven.

Porträtt av en sultans liv?

DANIELLA KUZMANOVIC

Får en TV-serie fokusera på sultanens privatliv? En ny populär TV-serie i Turkiet gör det, vilket har gett anledning till offentlig debatt, demonstrationer, politisk kritik och statliga sanktioner.

I januari 2011 hade den turkiska TV-kanalen SHOW premiär på en ny TV-serie om den turkiske sultanen Süleyman den store (1494–1566). Serien blev omedelbart övermåttan populär och toppade listan över de mest sedda programmen under våren 2011. Innan det första avsnittet med namnet "Det praktfulla århundradet" (*Muhteşem Yüzyıl*) över huvud taget sändes hade klipp från serien redan kommit sinnena att koka. För serien hade fokus på sultanens privatliv snarare än på de erövringar och juridiska reformer han var känd för att ha genomfört under sin regeringstid 1520–1566, som anses vara den gyllene eran i osmansk historia. Därtill framställs osmanernas hantering av krigsfångar och slavar som brutal. Serien utspelas delvis i haremet och innehåller flera erotiska scener liksom scener där det dricks vin.

Ett av seriens centrala teman är förhållandet mellan sultanen Süleyman och slavinnan Roxelana (Hürrem Sultan), som blev sultanens favoritälskarinna och sedermera hustru och mor till bland andra tronarvingen Selim. I det första avsnittet upplever man dessutom den brutalitet med vilken såväl krimttartarerna som osmanerna behandlade

Süleyman den store och Roxelana med den berömda smaragdringen på fingret i TV-serien "Muhteşem Yüzyıl".

Hürrem, då hon tillfångatas, säljs som slav och förs till Konstantinopel, där hon utses till sultanens harem. Frågar man seriens kritiker, bland vilka ingår ett konservativt-religiöst segment inklusive den turkiske premiärministern Recep Tayyip Erdoğan, så hävdar de att en sådan framställning med tyngdpunkt på sultanens privatliv uttrycker brist på respekt för historiska fakta och en direkt förolämpning mot det osmanska förflutna. Det är inte alls den framställning av det osmanska förflutna som seriens kritiker haft i tankarna när de under de senaste årtiondena har försökt att bringa den osmanska historien till-

baka till turkarnas medvetande och göra den till en central del av det historisk-identitetsmässiga arv de anser formar det nutida Turkiet och turkarna.

Neo-osmanism och kommersialism

Den officiella nationella historieskrivningen, som upprättades av kemalisterna efter den turkiska statens grundande 1923 och som bars upp av en statlig kemalistisk elit lämnade inte mycket plats för det osmanska förflutna. Trots en 600 år lång och betydelsefull historia blev den osmanska perioden nedtonad i turkiska skolböcker om det turkiska folkets historia. I stället har huvudvikten legat på turkarna som ett folk som invandrade från de asiatiska stäpperna, genom Centralasien och bland annat in i Anatolien. Denna historia fokuserar på turkarna som grundläggare av stora civilisationer och skapare av flera turkiska imperier. Men det Osmanska imperiet har ingen plats i den historien. Perioden skildras i stället som en tillbakagång. För kemalisterna var den osmanska historien problematisk, dels för att den religiösa identiteten var central i forandet av det politiska samhället i imperiet, dels för att den vittnade om den kulturella heterogeniteten i de turkiska områdena. Dessutom uppfattades den historiska erfarenheten av den sen-osmanska perioden som en historia om imperiets stigande beroende av utländska (läs västliga imperialistiska) makter vilket kulminerade i Sèvres-traktaten (1920). Kemalisterna såg sig själva som dem som hade förmått att befria de turkiska områdena från imperialistisk övermakt och genom kamp lyckats att förhindra att Sèvres-traktaten genomfördes. Därutöver sökte de att införa en förståelse av den nationella identiteten, som baserade sig på en föreställning om kulturell och etnisk homogenitet där den religiösa identiteten tonades ner.

Som ett led i försöken att utmana den kemalistiska eliten och den dominerande nationella historieskrivningen blev det osmanska för-

flutna framhållet av den pro-islamska rörelsen. På 1990-talet, då *Refah* (välfärds-)partiets framgång markerade en tillfällig kulmen i den pro-islamska rörelsens historia, flirtade många i pro-islamska och religiöst konservativa miljöer med det osmanska. Plötsligt såg man osmanskt inspirerade kläder, osmanska restauranger, böcker om den osmanska tiden och filmer och TV-serier om sultaner och den osmanska perioden. *Refah* arrangerade storstilade offentliga högtidlighållanden av osmanska märkesdagar såsom erövringen av Konstantinopel i maj 1453. Tendensen fick namnet "neo-osmanism" och sågs som ett försök att genom tillägnandet av en bestämd livsstil och hyllandet av det osmanska förflutna skapa en alternativ politisk identitet, där den muslimska identiteten är central och turkarnas identitet som en del av den muslimska världen från Balkan till Mellanöstern framhävs. Återupprättandet av det Osmanska imperiet som en central aspekt av den turkiska identiteten och turkiskheten har bara blivit mer intensiv efter det pro-islamska AK-partiets maktövertagande 2002. Städerna förses med alltfler osmanskt inspirerade byggnader och i samband med Istanbuls kulturhuvudstadsår 2010 blev en betydande del av budgeten avsatt till restaurering av osmanska monument. En ny utrikespolitisk vision, som söker dra nytta av den osmanska historien, är också en del av denna osmanska "revival".

Under 2000-talet har ett antal sekulära intressenter sökt bryta de religiöst konservativas patent på bruket av det osmanska förflutna. Den osmanska perioden blev inspirationskälla också för modeskapare utanför de religiösa krets, det osmanska köket har fått en renässans och musiker har låtit sig inspireras av osmansk musik och nu ser man alltså en TV-serie som inte skapats av en manusförfattare med religiöst konservativ bakgrund. Även om *Muhteşem Yüzyıl*-seriens huvudförfattare Meral Okayay hävdar att serien är en fiktiv dramatisering inspirerad av historiska personer och inte en dokumentär återgivning av en

historisk epok, så kan fokusen på haremlivet inklusive sexualitet och berusning läsas som ett uttryck för en framställning av den osmanska förflutna som ligger långt från den sobra och harmoniska bild som den religiösa kretsen önskar projicera.

Trots de politisk-ideologiska skillnaderna har den religiöst inspire-rade och den sekulära neo-osmanismen ett viktigt gemensamt drag. Den medför nya konsumtionsmönster och uttrycker ett kommersiellt återupplivande av den osmanska perioden vare det rör sig om mode, mat eller mediekonsumtion. Detta kommer till uttryck i serien, som utmärks av extravaganta kulisser och fokus på klädsel och smycken. Det är den hittills dyraste dramaserien på turkisk TV med en budget på drygt 3,5 miljoner turkiska lira, dvs. omkring 15 miljoner svenska kronor. Föremål från serien efterfrågas av turkiska konsumenter och produceras och saluförs på den turkiska hemmamarknaden. Särskild uppmärksamhet har det varit kring den fingerring som sultan Süleyman ger till Hürrem. Ringen består av en stor droppformad smaragd omgiven av diamanter. Ringen blev snart efterfrågad av turkiska konsumenter och säljs nu både som billig imitation och som dyrt och exklusivt äkta smycke till olika marknadssegment i Turkiet.

Historiekränkning?

Redan innan det första avsnittet av serien sänts och uteslutande på grundval av små trailerklipp och förhandsnotiser kom det en mängd offentliga reaktioner på seriens fokus på sultanens privatliv. Represen-tanter för det islamska *Saadet*-partiet demonstrerade mot serien utan-för SHOW TV:s huvudkvarter där de ropade "Gud är stor" (*Allahu akbar*) och uppmanade regeringen att ingripa mot nedsmutsningen av den osmanska historien. Sedan fortsatte protesterna med att re-klamplakat för serien revs ned runt om i Istanbul. En mängd rasande tittare ringde till en tittar-hotline, som drivs av det statliga organ som

ansvarar för audio-visuella sändningar (RTÜK) och dit turkiska titlare och lyssnare kan ringa för att klaga på innehållet i sändningarna. RTÜK hävdar att man under veckorna efter seriens premiär i januari mottog över 80 000 klagomål. Detta var rekord, högre än vad myndigheten mottar på ett helt år. I första hand handlade klagomålen om seriens fokus på sultanens privatliv och i andra hand på den generella framställningen av osmanerna som brutala och av den historiska epoken. Klagomålen fördömde serien som ansågs strida mot nationella och moraliska värderingar och nedsvärta en historisk person.

Framträdande representanter för det nuvarande regeringspartiet luftade också sin kritik offentligt. Inte långt efter att det första avsnittet rullat över skärmen delgav vice premiärminister Bülent Arınç offentligheten sin kritiska hållning till seriens framställning av Süleyman den store. Denna kritik upprepade han sedan i parlamentet. Han kritiserade TV-stationen för att visa serien som han menade svärtade ner en storslagen historisk person. I sin argumentering erinrade han om att det faktiskt existerar en lag som förbjuder nersvärtandet av historiska personer och att denna lag inte borde tillämpas enbart beträffande Turkiets grundläggare Mustafa Kemal Atatürk utan beträffande alla historiska personer som står turkarnas hjärta nära. Han avslutade sin kritik med att försäkra att regeringen skulle göra vad som stod i dess makt för att stoppa denna serie och därmed beskydda det historiska kulturarvet.

Både Arınç och andra politikers kritik innehöll dolda uppmaningar till RTÜK att ingripa mot serien. Även om RTÜK är ett statligt organ är dess styrelse idag dominerat av folk från AK-partiet. RTÜK tog också upp saken på sitt möte den 12 januari 2011 och sände därefter en varning till SHOW. I den påpekades att framställningen i *Muhteşem Yüzyıl* utgjorde en svartmålning av en historisk person och vidare att den stred mot nationella och moraliska värden och turkisk familje-

struktur. RTÜK ålade SHOW att be om ursäkt för serien och hotade med att tillfälligt stoppa sändningen av serien om detta inte skedde. Denna ursäkt lät vänta på sig medan serien fortsatte att visas på bästa sändningstid varje onsdagskväll med ett konstant högt antal tittare.

TV-seriens författare Meral Okay har vid flera tillfällen tillbakavisat kritiken. Hon har bl.a. påpekat att serien inte är någon dokumentär, som ska visas som undervisningsmaterial för skolelever, utan en dramaserie inspirerad av historiska händelser och personer. Dessutom hade ju sultanen ett sexliv, påpekade Okay, vilket hans många barn vittnar om. Tyngdpunkten på sultanens privatliv i serien medverkar till att framställa de historiska personerna som människor med känslor och drifter.

Historiens synder i en neo-liberal tidsålder

Reaktionerna på *Muhteşem Yüzyıl* illustrerar hur tolkningen av historien är en del av den politisk-ideologiska kamp som idag utspelar sig i Turkiet mellan ett konservativt och religiöst segment och dess motståndare. Men kontroverserna kring serien visar samtidigt hur denna tolkningstvist om rätten till historien i hög grad rör sig inom en kommersiell sfär med fokus på medierepresentation, livsstil och konsumtion. Den avspeglar den neoliberala ekonomiska kontext inom vilken identitetsdebatter i Turkiet befunnit sig sedan slutet av 1980-talet.

Rykten och tystnad

Berättelser om sexuellt våld i turkiska och svenska media¹

ÅSA ELDÉN

En historia om hur en lång rad högt uppsatta män under flera år våldtagit skolflickor i den turkiska provinsen Siirt berättades i turkisk media om och om igen under våren 2010. I rapporteringen låg fokus på hur förövarnas beteende kunde förklaras, men också på hur brottens ”åskådare” agerade.

När jag här återberättar och analyserar medias rapportering av denna berättelse stannar jag vid tre arenor: skolan, samhället och media.² Jag diskuterar skolan som en arena för våld, det omgivande samhällets tystnad, och hur media iscensätter våldet och reaktionerna mot det. Jag låter mig bjudas av Pierre Bourdieu att ta en omväg om en annan kultur för att förstå min egen, genom att relatera till ett

1 Föreläsning vid Istanbulinstitutets höstmöte på Medelhavsmuseet 30 november 2010.

2 Det material som ligger till grund för mina analyser är artiklar från dagstidningarna Sabah, Zaman, Hürriyet, Milli Gazete, Posta, Radikal, Hürriyet Daily News, Today's Zaman och websajten www.bianet.org, samt material från Aftonbladet, Svenska Dagbladet och Sveriges Televisions hemsida. Ett varmt tack till Sengül Arslan för hjälp med översättning och för givande diskussioner om analysen av artiklarna.

svenskt fall omskrivet i media under samma tid.

En kulturell omväg, säger Bourdieu, är nödvändig för att "slå sönder det bedrägligt välbekanta förhållande vi har till vår egen tradition".³ Hans forskning, menar han, har oundvikligen lett honom till frågan om den manliga dominansen som det främsta exemplet på doxans paradox, "att världens ordning i stort sett respekteras sådan den är", med sina "dominansförhållanden (...) privilegier och orättvisor", och "att de outhärdligaste levnadsvillkor så ofta ter sig acceptabla". Dessa dominansförhållanden upprätthålls genom ett "milt, omärkligt våld som offren inte ser och som huvudsakligen utövas på rent symbolisk väg, (...), via misskännande, erkännande och i extremfallet känslor". Med andra ord, i Bourdieus begreppsvärld, symboliskt våld.

Men våldet i Siirt var långt ifrån "milt" eller "omärkligt". För att förstå kopplingen mellan symboliskt våld, de förgivet tagna och vardagliga maktrelationerna, och det grova våldet, är tanken om "våldets kontinuum" fruktbar.⁴ Den innebär att i erfarenheter av våld är det inte möjligt att separera olika former av våld eller våld utfört på olika arenor. Gränserna mellan exempelvis sexuellt våld, fysiskt våld och hot är flytande, och grovt våld hänger samman med "milt", och med kontroll och dominans, inklusive det kulturellt accepterade. Eller med Bourdieu: Det vi förstår som "riktigt" våld blir förståeligt om vi tolkar det relaterat till symboliskt våld, alltså i sin kontext.

En berättelse om grova övergrepp

Enligt turkiska tidningar hände detta i Siirt. En 13-årig flicka och hennes vänner berättade för kuratorn på sin skola, att de under lång tid hade blivit sexuellt trakasserade och våldtagna av skolans vice-

3 Bourdieu 1999/1998.

4 Kelly 1987.

rektor. Kuratorn gjorde myndigheterna uppmärksamma på flickornas historia, och flickorna vågade berätta. De pekade ut fler och fler misstänkta.

När rättegången startade i juni 2010 rörde den våldtäkt och övergrepp mot fyra flickor, alla under 18 år. 39 män stod åtalade, många av dem högt uppsatta i samhället. Med Hürriyet Daily News: 'The men, whose ages range from 14 to 70, include the vice headmaster, a soldier, a policeman, classmates, local business owners and elderly men who have performed religious pilgrimages and come from well-known families in Siirt.'

Det var inte första gången som turkisk media rapporterade om grovt sexuellt våld mot kvinnor eller barn. Men nu hamnade berättelserna på första sidan, och inte bara på den "tredje" sida, där nyheter att förfasa sig över annars ofta återfinns i turkiska tidningar.⁵

Skolan: en brottsplats

I många av de artiklar som behandlar Siirt-fallet står skolan i fokus. Brottsoffren var elever vid YİBO-skolor (Yatılı İlköğretim Bölge Okulu), och en vice rektor begick grova övergrepp mot sina elever.

De första YİBO-skolorna i Turkiet öppnade för mer än 40 år sedan med syftet att få fattiga, missgynnade elever att stanna kvar i utbildningssystemet. Barn sänds till en internatskola ofta långt hemifrån, och de har ofta föräldrar som är alltför fattiga för att kunna ta hem dem under helgerna. Ledaren för det turkiska lärarfacket, Eğitim-Sen, berättade i media att barnen kallar skolorna 'öppna fängelser'. Skolorna har länge ifrågasatts som en 'mötesplats för allvarliga problem', och efter att fallet med de våldtagna flickorna blev känt var kritiken

5 Denna "tredje sida" är inte alltid den 3:e sidan, men detta uttryck används i Turkiet för att beskriva ett visst, skandalpräglad, sätt att återge nyheter.

förödande. Men hur kan vi förstå skolan som en brottsplats, en plats där grova brott blev möjliga?

I sin mastersavhandling om prostituerade kvinnor i Istanbul, argumenterar Aslı Zengin för att lagar och förordningar relaterade till prostitution skapar ett rum för våld i kvinnornas liv.⁶ Hon visar hur våldet finns där som, med Bourdieu, symboliskt, indirekt, förgivet taget våld, men också som konkret våld, fysiskt och sexuellt. Genom polismäns kroppar, blir "staten" synlig som en våldsam aktör i de prostituerades vardag.

I Siirt-fallet framkom hur barnens liv på YİBO-skolorna var starkt kringskurna av uttalade och outtalade stränga regler. Deras vardag tycktes genomsyrad av förgivet taget våld, och skolorna blev också en plats där våld kunde utövas och konkretiseras genom vicerektorns och andra mäns kroppar. Skolan blev ett rum för våld, och förövarna kunde under lång tid fortsätta att utnyttja de unga kvinnorna. De, liksom i exemplet ovan polismän i Istanbul, utnyttjade flickornas utsatta position och det pågående indirekta våld de utsattes för i sin vardag, för att dölja sina brott. Och det var inte bara förövarnas handlingar som gjorde skolan till ett rum där våld blev möjligt, utan också andra vuxnas och skolkamraters tystnad.

Låt mig nu kort vänd blicken norrut, mot byn Bjästa. Också här blev skolan ett rum för våld. Förövaren var en 15-årig pojke, hans offer en jämnårig skolkamrat. Liksom i Siirt berättade den unga kvinnan om våldtäkten för ansvariga vuxna, och brottet rapporterades till polisen. I tingsrätt och hovrätt befanns pojken skyldig till våldtäkt.

Men enligt medierapporteringen började rykten spridas. Trots att pojken dömts för sitt brott, sades han vara oskyldig. Den våldtagna flickan kallades "hora", pojken en 'snygg och trevlig kille som var allde-

⁶ Zengin 2007.

les för snäll för att våldta'. Enligt media vände fler och fler flickan ryggen, och skolan blev ryktenas härd. Vid ett tillfälle gick eleverna ut i strejk till stöd för pojken, och den våldtagna flickan flyttade från byn.

I detta fall, liksom i Siirt-fallet, blev skolan en arena där grovt sexuellt våld blev möjligt. Det blev också det rum varifrån en rykteskampanj spreds, som till slut tvingade bort den våldtagna flickan.

Samhället och tystnaden

I Bjästa var det inte bara flickans tonåriga skolkamrater som vände henne ryggen. Lärare och föräldrar fanns bland dem som spred rykten, och trots att den för våldtäkt dömda unge mannen flyttats från sin skola och hade besöksförbud, bjöd prästen honom att delta i skolavslutningen i kyrkan.

På avslutningsfesten samma kväll våldtog han en annan flicka. Också denna gång dömdes han, men stödet för honom var orubbat. Nu drabbades båda flickorna av ryktena, och kommentarerna, som framför allt spreds via nätet, blev grövre och grövre. När Bjästa-fallet blev offentligt var byborna ångerfulla när de talade med media. Men de ifrågasatte också den bild av samhället som media gav, och var kritiska till hur hela byn anklagades för någonting som individer bar ansvar för.

I Siirt reagerade människor på liknande sätt. Enligt tidningen Radikal sa borgmästaren att medias rapportering hade förvandlat ett individuellt brott till ett socialt. Detta hände också i en annan stad, sa han, men den staden blev inte anklagad. Några av kommentatorerna, de i Turkiet mäktiga krönikörerna, höll med: 'Siirt är en stad där människor med hög moral har levt i många år (...) det är inte etiskt försvarbart att anklaga människor från Siirt, det är förövarna som ska straffas'.

Men andra höll inte med. En representant för Eğitim-Sen sa till nyhetsbyrån bianet: 'Människor som försökte skydda stadens namn, och

dess välkända familjer och makthavare har sin del i detta brott mot mänskligheten. Heder åt skolans kurator, som var tillräckligt modig för att ta sitt ansvar och göra händelserna allmänt kända.

Sengül Arslan, min förra student som själv kommer från ett samhälle som liknar Siirt, tror att övergreppen var kända i byn. 'Många människor var medvetna om vad som hände', säger hon, 'men fortfarande när allt var avslöjat föredrog de att inte göra någonting – och de som protesterade tystades av andra'. I Bjästa sa den ansvarige för skolans mobbningsgrupp 'vi måste vara neutrala' – och förblev tyst i mötet med kampanjen mot de våldtagna flickorna.

Såväl i Sverige som i Turkiet berättar media hur omgivningens sätt att möta offren, och de rykten som spreds om offren, präglas av tystnad. Tystnad kan tolkas som ett osynliggörande av en oönskad handling, och innanför ett "tyst" rums väggar, finns utrymme att agera.⁷ I Siirt och Bjästa användes detta rum väl. I Siirt kunde det sexuella våldet mot skolflickorna fortsätta i årtal och involvera fler och fler förövare. I Bjästa våldtog samma förövare ytterligare en flicka. Varför skulle han inte göra det, när omgivningen stod bakom honom?

Media och upprördheten

I Turkiet och i Sverige var den mediala upprördheten kring dessa fall enorm. Människor på alla nivåer i samhället avkrävdes ansvar, och i båda länderna kom engagemanget högt uppifrån, så högt man kan komma.

Det omgivande samhället, skolan och andra lokala institutioner blev i Turkiet anklagade av politiker och kolumnister för att inte ha agerat till stöd och skydd för brottsoffren. Men när högt uppsatta politiker höjde sina röster, kritiserade de också media – för att rappor-

⁷ Zengin 2007.

tera om fall som redan hanterats av myndigheterna. Kolumnisternas reaktioner var omedelbara och hårda: de varnade politikerna för att inskränka det fria ordet.

Politikernas försök att tysta media kan tolkas som ett sätt att försvara staten mot anklagelser om att inte ha agerat när de borde, och i förlängningen ett försvar mot att staten låtit våldet och övergreppen fortsätta. Det kan också tolkas som ett sätt att skydda den offentliga arenan. Antropologen Nükhet Sirman menar att den turkiska offentligheten sedan länge varit den arena där Turkiets ”moderna ansikte” visats upp.⁸ Det ligger därför i statens intresse att tränga undan kunskap som utgör ett hot mot uppvisningen av detta moderna Turkiet.

Till slut: en omväg istället för skapandet av ”den Andre”

En annan, kompletterande, ingång till att skydda bilden av det moderna Turkiet, eller snarare bilden av ”det Turkiska” som modernt, är att skapa kontraster. Siirt ligger i sydöstra Turkiet, ett faktum som ofta nämns i de mediala berättelserna, ibland som en förklaring till våldet. En kolumnist i Posta: ’Än en gång har de gått upp för mig hur svårt det är för människor i Väst och i Öst att förstå varandra. Än en gång har jag insett att vår syn på mänsklig värdighet ser helt annorlunda ut än deras. För dem är kvinnor värda mindre än oxen i sin lada, och ett barn är inte viktigare än gödseln på åkern.’

Även om de flesta kommentarerna inte går så långt, och några understryker vikten av att se hur sexuellt våld finns överallt – i ’Siirt, i Liverpool, Edirne och Konya’, handlar den dominerande berättelsen om exceptionella handlingar i en exceptionell kontext. Brotten i Siirt placeras långt borta – i geografisk, kulturell och mänsklig bemärkelse.

Också i Sverige beskrevs händelserna i Bjästa som exceptionella

8 Sirman 2007.

handlingar. Men här var det svårare att hävda att brotten begicks in en kontext som var svår att förstå, för den var inte långt borta på något sätt: en vanlig svensk skola, en svensk förövare, två svenska offer i en svensk by. Hade det kanske varit lättare att se våldets sammanhang om förövaren haft en annan bakgrund, och de som spred rykten om "horor" hade varit hans släkt? Bjästa-fallet förbryllade för att det innehöll just det vi ser som skillnaden mellan "vårt" (underförstått individuella) och "deras" (underförstått kulturella) våld: ett kollektiv stod samlat bakom en förövare.

En omväg om en annan kultur, säger Bourdieu, kan "slå sönder det bedrägligt välbekanta förhållande vi har till vår egen tradition". Om vi tar en omväg utan att falla för frestelsen att jämföra för att få "oss" att se bättre ut, fyller den också en annan funktion. Vi kan få hjälp att inte placera obekväma handlingar och fenomen "långt borta", där "de Andra" befinner sig. Omvägen ger oss redskap att se den sociala och kulturella kontexten, också i det som händer här, bland "Oss".

Yakın Ertürk, FN:s förra rapportör om våld mot kvinnor och sociolog från Middle East Technical University i Ankara, talar om skapandet av "den Andre" som ett hinder för kvinnors mänskliga rättigheter.⁹ Om bara vissa former av våld definieras som kulturella, frikopplas våld från sina rötter. Och om bara det våld som utövas som utövas geografiskt och kulturellt "långt borta" syns, försvinner det mesta av det våld som är en del av kvinnors, barns och mäns vardag. I Turkiet såväl som i Sverige.

9 Ertürk 2007.

Litteratur

- Bourdieu, Pierre (1999/1998) *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos.
- Ertürk, Yakın (2007) "Intersections Between Culture and Violence" UN A/HRC/3/34 17 January 2007.
- Kelly, Liz (1987) "The Continuum of Sexual Violence" in Jalna Hanmer and Mary Maynard (ed) *Women, Violence and Social Control. Explorations in Sociology* 23. London: British Sociological Association.
- Sirman, Nükhet (2006). Türkiye'nin Kamusunda Endişe [Anxiety in Turkey's Public]. *Amargi*, 1, 19 – 21.
- Zengin, Aslı (2007) *Sexual Margins. A Study on the Ethnography of "the State" and Women Sex Workers in Istanbul*. Istanbul: Boğaziçi University.

Boknytt

Istanbul as Seen from a Distance Centre and Provinces in the Ottoman Empire

Red. Elisabeth Özdalga, M. Sait Özervarlı, Feryal Tansuğ

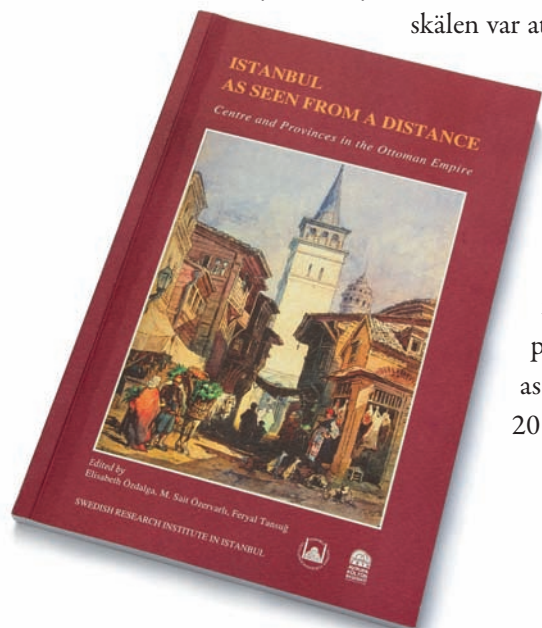
Swedish Research Institute in Istanbul

Transactions Vol. 20 (2011)

Under den klassiska osmanska perioden (1300–1600) uppvisade relationerna mellan centrum och provinser i regel stora variationer. På 1700-talet, under inflytande av moderniseringen, började Istanbul att utöva större makt över lokala potentater, dock inte utan att möta motstånd. Så småningom utvecklades ett alltmer centraliserat politiskt system, i synnerhet efter Tanzimatreformerna (1839–76). Ett av skälen var att skydda det sönderfallande imperiet

mot ytterligare disintegrering.

Syftet med boken är att bidra till studiet av relationerna mellan centrum och periferi under den osmanska perioden och till förståelsen av betydelsen av det osmanska arvet i dagens Mellanöstern. Den bygger på bidragen till konferensen "Istanbul as seen from a distance" på Heybeliada 2010.

Volymen består av fyra avsnitt, av vilka det första utgör en introducerande bakgrund till de följande fallstudierna. Det andra behandlar relationerna mellan Istanbul och specifika regioner med tyngdpunkt på institutionella och lokala förhållanden. Det tredje avsnittet tar upp visuella och logistiska aspekter såsom arkitektur, transport och media. Det fjärde och avslutande avsnittet ägnas åt individuella rapporter, memoarer och levnadsskildringar från olika provinser med fokus på Istanbul och den centrala maktens betydelse.

Boken distribueras av eddy.se publications.

Labraunda and Karia

Proceedings of the International Symposium Commemorating Sixty Years of Swedish Archaeological Work in Labraunda

Red. Lars Karlsson och Susanne Carlsson

Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2011

Publikationen är resultatet av ett symposium som ägde rum på Vitterhetsakademin i Stockholm i november 2008 för att högtidlighålla sextio års svensk arkeologisk verksamhet i Labraunda. De tjugotre artiklarna är liksom symposiet uppdelade i två sektioner – en om själva tempelområdet Labraunda och en om det omgivande landskapet Karien.

De svenska arkeologiska utgrävningarna i Labraunda i Karien är det största svenska forskningsprojekt som företagits i Turkiet.

Svenska arkeologiska utgrävningar hade startat i både Grekland och Italien redan på 1920-talet och de båda svenska arkeologiska instituten i Rom och Aten inrättades i samband med dem 1926 resp. 1948. (Svenska forskningsinstitutet i Istanbul bildades 1962.) Tidigare arkeologiska utgrävningar i Medelhavsområdet, ledda av svenska arkeologer, men inom ramen av utländska skolor, hade företagits

*Axel W. Persson vid lunchbordet i Labraunda, troligen 1950.
Foto ur boken Labraunda and Karia.*

i Grekland så tidigt som 1894 och i Larisa i Turkiet 1902. Det var 1920-talet som innebar början på en mer sammanhållen och varaktig svensk arkeologi i detta område. De två viktigaste personerna bakom denna utveckling var Axel W. Persson, från 1924 professor i klassisk arkeologi vid Uppsala universitet, och kronprins Gustaf Adolf, som studerat arkeologi i Oxford. I samarbete med kronprinsen tog Axel W. Persson initiativ till flera arkeologiska projekt i Grekland – Asine (1922–1930), nekropolen i Dendra på 1930-talet och den mykenska akropolen i Midea 1939.

Axel W. Persson kom till Karien redan 1935 men eftersom området vid den tiden var militärzon hade den första svenska ansökan om grävningstillstånd avvisats av de turkiska myndigheterna. Med hjälp av kronprins Gustaf Adolf, som vid sitt besök i Turkiet 1934 mött Atatürk, fick det svenska teamet "authorization exceptionelle" för Mylasa med omgivningar. Efter inledande provgrävningar 1935 återvände teamet 1938 och grävde ut den lilla kullen Gencik Tepe sydöst om Milas med förmodade bronsålderslämningar. Redan då önskade Axel W. Persson börja gräva ut Zeus Labrandos' kariska tempel, men andra världskrigets utbrott påföljande år omöjliggjorde sådana planer. Först 1948, efter krigets slut, fick Persson sitt grävningstillstånd och hans team kunde börja arbeta i Labraunda.

Persson ledde utgrävningarna under tre säsonger (1948, 1949 och 1950). Under förberedelserna för utgrävningarna 1951 blev han sjuk och avled. Eftersom alla förberedelser var klara bestämde sig teamet för att ändå genomföra säsongen. 1951 och 1953 leddes arbetena av Gösta Säflund, som 1948 hade blivit professor i klassisk arkeologi vid Stockholms universitet.

Eftersom det inte fanns någon självskriven efterträdare till Persson upphörde arbetena i Labraunda efter 1953. Under 50-talet ingrep Gustaf VI Adolf, som nu blivit kung, och tillsatte en kommission med

uppgift att övervaka och leda utgrävningarna. Till ny ledare utnämndes Alfred Westholm, som hade omfattande arkeologisk erfarenhet, i synnerhet från den svenska Cypernexpeditionen. 1960 ledde han arbetet i Labraunda med avsikt att avsluta de tidiga utgrävningarna och ge ansvaret för utgrävningsområdet tillbaka till de turkiska myndigheterna. Projektledare 1979–2004 var Pontus Hellström, Uppsala universitet.

2003 inleddes ett nytt forskningsprojekt i Labraunda, sedan 2004 under ledning av Lars Karlsson, Uppsala universitet. Det fokuserar på tre områden som tidigare fick föga uppmärksamhet – tempelplatsens omgivningar och den lite kända romerska perioden, de senromerska och bysantinska byggnaderna samt 104 gravar i omgivningarna och längs den heliga processionsvägen.

Sedan 1955 har tio volymer publicerats i Labraundaserien. Därtill kommer att stort antal delrapporter och uppsatser. Det nya projektet avses resultera i ytterligare tre volymer i serien.

Den vackra och rikt illustrerade boken *Labraunda and Karia* kan beställas från Uppsala universitetsbibliotek (acta@eub.uu.se).

Nizami Aruzi, Fyra skrifter

Översättare Ashk P. Dahlén

Atlantis förlag, 2010

Carl Rudbeck skriver i *Dagens Nyheter* (4/8 2010) om Nizami Aruzis furstespegel: "En utsökt och sirlig persisk miniatyr ... Inte bara en handbok för härskare och deras ministrar utan också en rik översikt över det intellektuella och litterära livet i dåtidens Iran. Den vimlar av originella, lustiga och väl också smått löjliga exempel på hovliv och hur tidens intellektuella tjänade makten ... Likheterna mellan 1100-talets Iran och 2000-talets Europa är betydande."

Nizami Aruzi verkade som hovskrivare i karavanstaden Bamiyan i nuvarande Afghanistan under den persiska kulturrenässansens höjdpunkt. Hans *Fyra skrifter* tillkom omkring 1156 som en furstespegel för samtidens monarker och aristokrater. Boken består av fyra avsnitt som redogör för de rådgivare som är ousmätbara för en kung, nämligen skrivaren, poeten, astrologen och läkaren. Avsnitten inleds med teoretiska diskurser om skrivarkonstens, diktkonstens, astrologins och läkekonstens grunder som livas upp av en ström av pittoreska och charmerande anekdoter.

Nizami Aruzis persongalleri om drygt fyrtio namn utgör en färgstark rundmålning av det intellektuella livet i den dåtida iranska kultursfären där kungar, ämbetsmän och lärde var fint bildade litterater på persiskt språk och litteratur. Även om berättelsernas underhållningsvärde ibland är större än deras historiska sanningshalt tjänar *Fyra skrifter* som en värdefull källskrift om den medeltida kulturhistorien och ger en unik översikt över den kulturella samtiden i Iran, Afghanistan och Centralasien.

Översättaren Ashk P. Dahlén ger i inledningen en fyllig introduktion till klassisk persisk litteratur samt författarens liv och verk. Boken kan beställas från Atlantis bokförlag.

Intet

Musiker Medier Mystiker

Anders Hammarlund

Carlsson Bokförlag, 2010

En dag år 1244 sveper en ruggig typ in i Jalal ud-din Rumis lärohus i Konya i Turkiet. Han kallas Shams, ”solen”, och kommer från de persiska bergen. Shams har bara två ägodelar, en trasig *ghali* och en *nay*, en matta och en vassrörsflöjt. Han spar-
kar ilsket omkull den lärdes boktravar.

Rumi stänger sin skola och ställer in sin undervisning. Lära ger vika för lyssning. Ord är bara ord, menade Shams, men det vi söker finns bortom orden, bland annat i vassrörets förtäljande eld.

Om vassrörsflöjter, herdekultur och mediepolitik mellan Altajbergen och Medelhavet berättar Svenskt visarkivs mångkulturarkivarie Anders Hammarlund i den här boken – en essä om övertoner, luftpelare och utandningar. Boken är rikt illustrerad i färg och svartvitt. En CD-bilaga ger en introduktion till *nayens* och *kavalens* klangvärldar.

Hasan Ali Toptaş – en turkisk Kafka

ANNIKA SVAHNSTRÖM

När Hasan Ali Toptaş' roman *Gölgesizler* ("De skugglösa") år 2008 publicerades i tysk översättning utnämnde en entusiastisk recensent författaren till en "turkisk Kafka". I Turkiet hade *Gölgesizler* utkommit redan 1995 och betraktas numera som en modern klassiker.

Toptaş karaktäriseras än som en avantgardistisk romantiker, än som en traditionell historieberättare i postmodern form. Han drar sig inte för det groteska och hans ofta surrealistiska texter rör sig i gränslandet mellan dröm och verklighet. Men hans väg till erkännande har varit lång.

Arbetslös i Denizli

Hasan Ali Toptaş föddes 1958 i en liten by utanför staden Denizli i västra Anatolien, en by som företer stora likheter med den som skildras i "De skugglösa". I en text i essäsamlingen *Harfler ve Notalar* ("Bokstäver och anteckningar") beskriver han det sömniga livet i byn där den intellektuella spisen bestod av de häften som såldes för en billig penning utanför skolan av en pensionerad posttjänsteman och där filmvisningarna på den lilla biografen var efterlängtade avbrott i monotonin. Fadern körde minibuss och på lediga stunder hjälpte Hasan Ali honom. Han deltog också med viss framgång i litterära tävlingar.

Efter skolan och militärtjänsten var han under några år arbetslös tills han lyckades få jobb som kassör på skattekontoret i Denizli. Så småningom avancerade han till utmätningsman på kronofogdemyndigheten i en förtort till Ankara, ett arbete som han grundligt avskydde men som han ändå fortsatte med fram till pensionen 2004.

På nätterna ägnade han sig åt sitt författarskap. Han slukade allt i bokväg han kunde komma över och hans sällskap bestod av Garcia Marquez, Borges, Carlos Fuentes, Kafka och Calvino.

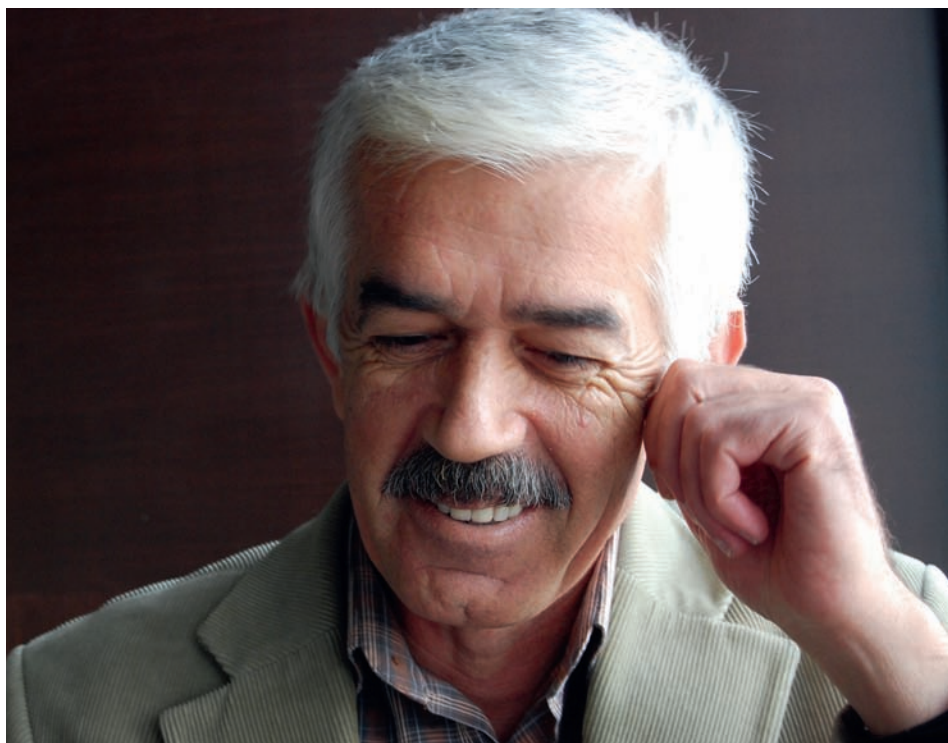
Ständigt refuserad

Under många år refuserades hans säregna texter av förlagen och han uppmanades att lära sig skriva enkelt och populärt som bestsellerförfattarna. Sina två första novellsamlingar lät han därför trycka på egen bekostnad och de lästes huvudsakligen av hans vänner.

Toptaş konstaterade bittert att antingen var han en dålig författare eller också förstod folk inte vad han skrev, och han var nära att lägga skrivandet på hyllan. Då plötsligt vände lyckan. 1992 fick han ett prestigefyllt pris för manuset till novellsamlingen *Ölü Zaman Gezginleri* ("Den döda tidens resenärer") som sedan publicerades. Samma år belönades hans manus till romanen *Sonsuzluğa nokta* ("Oändlighetens punkt") av Kulturdepartementet, som också gav ut den, och den poetiska texten *Yalnızlıklar* ("Ensamheter") översattes till holländska och uppfördes på scen i Amsterdam. Men det var först när han 1995 belönades med det prestigefyllda Yunus Nadi priset för "De skugglösa" som han fick sitt publika och i sinom tid internationella genombrott.

"De skugglösa"

"De skugglösa" utspelas på, och mellan, två plan – dels i en raksalong under en kväll och natt i en storstad, som kan vara Ankara, och dels under en obestämd tid i en by någonstans i Anatolien. Medan förfat-

Hasan Ali Toptaş. Foto Süleyman Kurt.

taren tillsammans med övriga kunder sitter i raksalongen och väntar på sin tur förflyttas vi till den anatoliska byn, där den ena efter den andra av invånarna oförklarligt och spårlöst försvinner för att efter en tid lika oförklarligt dyka upp igen, på ett mystiskt sätt förändrade.

Först var det barberaren Cingil Nuri som lämnade hustru och barn med motiveringen att livet i byn höll på att kväva honom. Efter lång tid dök han upp igen i skepnad av en excentrisk luffare. Nu var byns vackraste flicka, Güvercin, försvunnen. Ansvar för att finna rätt på henne ligger på byfogden och hans handgångne man. Upplösningen är mildt sagt överraskande.

Här följer ett utdrag ur "De skugglösa" som nästa år kommer ut på svenska på Tranans förlag.

Utdrag ur
"De skugglösa"
av Hasan Ali Toptaş

i översättning från turkiska av ANNICA SVAHNSTRÖM

13.

Dede Musa satt i skymningen forskansad bakom sitt väldiga skägg med träbenet utsträckt likt skakeln på en trött oxkärra. Fogden väntade på tröskeln bredvid högen av majscolvar tills han hörde hans röst. Sen trevade han sig fram i mörkret mellan vetesäckarna. Dedes ansikte följde honom.

"Har du hört vad som har hänt?" frågade fogden.

"Ja", svarade Dede och svalde. "Güvercin lär ha försvunnit."

Fogden lade händerna på knäna och tittade in i Dedes svarta ögonhål.

"Jag har kommit för att få ett gott råd", sa han tyst.

"Av en blind nittioåring?"

"Ja."

"Är du så till den milda grad rådlös?"

Fogden slog ut med händerna.

”Jag vet varken ut eller in”, sa han.

Dede mumlade något ohörbart. Gång på gång strök han sitt skägg som om fogdens rådlöshet fastnat i det.

”Vad tror du kan ha hänt Güvercin?”

”Jag har ingen aning”, sa fogden. ”Antingen har hon gett sig iväg frivilligt eller så har hon blivit bortförd. Jag har skickat Mustafa och Ramazan till byarna runt omkring för att leta efter henne.”

Dede log. Det var ett mångtydigt leende som gjorde fogden förkrossad eftersom han inte förstod vad det betydde.

”Vet du vem Spegel-Fatma är?”

”Bara till namnet”, sa fogden. ”Jag hörde det som barn.”

Dede blev plötsligt allvarlig och hans ansikte mörknade.

”Spegel-Fatma är en spegelbärande fågel”, sa han. Det lät som hans röst kom någonstans långt bortifrån. ”Kanske finns Güvercin i hennes spegel ...”

Fogden blev förvånad. Han tittade noggrant på Dede för att se om han tappat förståndet men det verkade inte så.

”Spegel-Fatma är en spegelbärande fågel”, upprepade Dede. ”Inte heller jag känner henne ... har aldrig sett henne. Ändå ser jag hennes ögon ständigt framför mig, ljuva som två skålar druvsirap. Men hon har bara lämnat efter sig sina ögon, och huset i vinfältet. Det är kanske rivet nu, det stod en gång vid foten av berget. Ingen vågade gå dit. Jag vet inte om det ansågs vara förbannat eller heligt. Kanske fanns det skäl för båda delarna. Enligt ryktet var hon både hora och helgon. Under befrielsekriget defilerade desertörerna bataljonsvis mellan hennes ben. Somliga hade lämnat sina enheter, andra återvände dit, ytterligare andra var på väg att förena sig med ligorna bergen i den kalla natten – alla värmdes av sina händer vid hennes bröst. Hon var deras mor, hustru, syster, förtrogna vän. Hon rymde med desertören, kom tillbaka med den gripne och dog med den döende. Historien om hur

hon stängde in sig med soldaten Hamdi med guldtänderna i huset i vinfältet har blivit legendarisk. Hamdi sades vara lika stor som ett helt kompani soldater. För att tillverka ett par skor åt honom räckte nätt och jämt en oxhud. När han kom till ett bröllop blev kockarna för-
tvivlade. Med båda nävarna kastade han i sig berget av ris som tornade upp sig framför honom och han slukade skål på skål av fruktkompott. Hans mage var lika stor som en av de där jättelika trummorna som man rullar runt på gatorna. Men ryktet om Fatmas kvinnlighet spreds snabbare till byarna än det om Hamdis storlek. Om Hamdis namn nämndes en gång nämndes Fatmas tusen gånger. Därför uppstod mellan dem ett slags rivalitet, som några samvetslösa skurkar roade sig med att uppmuntra. Fatma och Hamdi höll ett öga på varandra. Båda sa att en vacker dag kommer det att visa sig vem som vinner. Till sist kom dagen som alla väntat på. Kanske möttes de på en öde plats, kanske mitt i en folksamling. Spegel-Fatma sneglade på Hamdi likt ett sto. Hamdi vred sin mustasch och skrattade, men hans skratt var som en dolk inlindad i silke. Man vet inte vem som förde bort vem, men de stängde i alla fall in sig i det där huset i vinfältet. En lång och nyfiken väntan sänkte sig över byn. Vad som hände därinne var ett mysterium. Älskade de eller slogs de? Än hördes skrik och böner genom väggarna, än skratt. Men ingen vågade röra husets dörr. Hamdi var en ökänd slagskämpe. Den som råkade ut för hans vrede blev slagen sönder och samman, och hade sedan bara att sätta sig i ett hörn och vänta på döden eller att linka från dörr till dörr och tigga sitt bröd. Så en dag sågs Fatma genomblöt av svett stappla bort genom vinfälten mot bergen. Hon var så svag att hon knappt kunde stå på benen. Det var det sista man såg av henne, sedan syntes hon aldrig mer till. Somliga påstod att hon ska ha slagit sig ned i någon av byarna med balkanturkar och framlevde sitt liv som en botgörerska med radband i handen och knäna på bönemattan. Enligt andra ska hon ha förts bort av änglarna som

tack för de tjänster hon gjort soldaterna under befrielsekriget. Kanske tronade hon vid Guds sida på en grön divan. Hur som helst, de otaliga soldater som återfann livsglädjen i hennes sköte och marscherade till fronten mellan hennes ben stred med större tapperhet eftersom de hade fosterlandets skönhet och värme i friskt minne. Några herdar fann soldaten Hamdi i huset i vinfältet. Han låg utsträckt på sin soldatrock med militärkängorna fortfarande på fötterna. Hans ansikte hade stelnat i ett extatiskt uttryck av vällust. De tog honom på ryggen, bar honom till byn och lade ner honom framför hans nio hustrur och hans härskara av barn. Då dök två soldater upp någonstans ifrån och begärde att få Hamdi utlämnad. Försök inte att gömma honom, sa de. Men Hamdi låg mitt på gårdsplanen, stendöd. Visserligen död men likafullt en efterlyst desertör. Den dåvarande fogden gjorde i ordning en hästkärra åt soldaterna, som lastade Hamdi på flaket. De två hästarna som drog vagnen förde tankarna till den stoliknande Spegel-Fatma. Några månader senare kom det en skrivelse till fogden som informerade om att Hamdi hade ljutit hjältedöden vid fronten. Alla blev förstås förvånade och en allmän Hamdi-förvirring utbröt. Jag känner fortfarande av den. Om det var den verkliga Hamdi som stupade vid fronten, vem var då den Hamdi som likt en svamp sög i sig och förbrukade Fatmas kvinnlighet? Kanske var den Hamdi bara en bild i Fatmas spegel av Hamdi som ljutit hjältedöden? Vart tog Fatma vägen, var åldrades hon, var dog hon? I många år har jag funderat över här frågorna utan att få svar. Får jag fråga dig en annan sak? Hamdi hade nio hustrur och en gårdsplan full av ungar. Vilka är de?"

Fogden reste sig långsamt och gick sin väg utan att svara Dede Musa. Han skakade i hela kroppen när han gick ut på gården.

"Förbannat också!" muttrade han. "Förbannat!"

Litterära översättarseminariets resa till Istanbul 6–8 maj 2011

KARIN ERIKSSON

Sedan hösten 1998 finns vid Södertörns högskola en mycket speciell utbildning. Merparten av undervisningen bedrivs i små grupper där man ungefär en helg i månaden under två läsår träffas och arbetar med egna översättningar av skönlitterära texter. Varje grupp har sin språkkombination, och som många av Dragomanens läsare säkert känner till har det sedan 2007 funnits möjlighet att delta med turkiska som källspråk under ledning av professor Birgit Schlyter.

*Bilder ur Alexandra Dumas fotoalbum från Istanbulresan på Facebook.
Alexandra är översättare från franska.*

Till lycka för alla oss som deltagit i seminariet från och med hösten 2009 eller hösten 2010 fick vi i år möjlighet att förlägga en helg av våra studier till Istanbul. Drygt tjugo personer kunde följa med på denna fantastiska resa. Naturligtvis var det en extra förmån att få ha medlemmarna i den turkiska gruppen med sig, dessa insatta som kunde svara på våra frågor om allt från det politiska läget i landet till hur man tillagar olika turkiska maträtter enligt konstens alla regler.

Under vistelsen varvades studiebesök och föredrag med vårt vanliga arbete i språkgrupperna. Vi hade privilegiet att få ägna oss åt det senare i den fridfulla oas mitt i stadsvimlet som Svenska forskningsinstitutet utgör. Våldigt givande var att få höra engagerade yngre forskare berätta om den turkiska litteraturens alla olika ansikten och till exempel bli påmind om att occidentalism kan vara något att studera likaväl som orientalism ...

Programmet innehöll också trevliga och goda middagar på restaurang, en fin kvällstur på Bosporos och guidade besök i Sultan Ahmed I:s moské, Hagia Sofia och Basilikacisternen. Det har sagts många gånger förr, men Istanbuls konkreta geografiska läge mellan öst och väst känns verkligen av också i atmosfär och stadsbild. Vår vänliga guide pekade pedagogiskt ut: "Europe – Asia, Europe – Asia" från turistbussen. Det må ha varit aningen överflödigt att förklara det där för vårt sällskap, men senare kände jag en viss barnslig förtjusning över att kunna sitta med en kopp kaffe på en kaj i Europa och betrakta Asien.

Ett stort tack till Svenska forskningsinstitutet och Birgitta Kurultay för allt som gjorde vår resa så extra spännande och samtidigt så bekväm.

Karin Eriksson är studerande vid Södertörns litterära översättarseminarium 2009–2011, tjeckiska gruppen.

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul (SFII) bildades 1962 för att främja svensk och nordisk forskning i och om Turkiet, Främre Orienten och Centralasien, främst inom humaniora och samhällsvetenskap.

I institutets verksamhet ingår konferenser, seminarier och symposier, projektarbeten, doktorand- och magisterkurser, föreläsningsserier samt viss publiceringsverksamhet. SFII delar varje år ut ett antal stipendier. Institutet har många gäster och besökare och uthyrning av gästrummen spelar en viktig roll i detta.

SFII:s forskarkollegium väljer styrelsen, vars ordförande utses av regeringen. Verksamheten finansieras huvudsakligen av Utbildningsdepartementet.

På Forskningsinstitutets hemsida finns information om bl.a. program, projekt, publikationer, stipendier, styrelse och forskarkollegium samt verksamhetsberättelser.

Hemsida: www.srii.org

*Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul/
The Swedish Research Institute in Istanbul*

P.K. 125 Beyoğlu

TR-344 33 Istanbul

Gatuadress: İstiklal Caddesi 247

Tünel, Istanbul

Tel: 0090-212-252 4119 Fax: 0090-212-249 7967

E-post: info@sri.org.tr

Direktör: Professor Elisabeth Özdalga (ozdalga@sri.org.tr) 2009–
2011. Professor Birgit Schlyter 2012– (birgits@sri.org.tr)

Vice direktör: Marianne Boqvist (maboqvist@gmail.com)

Kanslist: Helin Şemmikanlı (helins@sri.org.tr)

Biblioteksansvarig: Birgitta Kurultay (birgitta.kurultay@sri.org.tr)

Kansli i Stockholm

Skeppargatan 8, 3 tr

114 52 Stockholm

Tel: 08-662 7570 Fax: 08-665 3133

E-post: sfi@swipnet.se

Kanslist: Lena Andersson

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner är en stödförening till institutet som bildades 1988. Ordförande är Birgit Schlyter, professor i Centralasienstudier vid Stockholms universitet. Föreningen arrangerar egna kulturprogram med anknytning till Forskningsinstitutets verksamhetsområde. Medlemskap erhålles genom insättning av årsavgiften 200 kronor på Föreningens postgiro. På Vänföreningens hemsida finns information om program, föreningens resestipendium, medlemskap samt senaste verksamhetsberättelsen.

Hemsida: www.istanbulvanner.se

Artikelförfattare

Memet Aktürk-Drake

Doktorand
Centrum för tvåspråkighetsforskning,
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
memet.akturk.drake@biling.su.se
Stipendiat på SFII våren 2011

Karin Aras

Doktorand
Inst. för kulturanthropologi och etnologi
Uppsala universitet
Box 631
751 26 Uppsala
karin.aras@etnologi.uu.se
Stipendiat på SFII hösten 2008 och 2009

Ashk P. Dahlen

Fil.dr, Associate Professor Iranian Studies
Department of Culture Studies and Oriental Languages
University of Oslo
Box 1010
Blindern 0315 Oslo
ashk.dahlen@ikos.uio.no

Åsa Eldén

Fil. dr
Svenska forskningsinstitutet i Istanbul
Istiklal caddesi 247
Beyoğlu 34 433 Istanbul
asae@sri.org.tr
Senior Researcher på SFII 2010–2013

Joakim Enwall

Professor i kinesiska
Institutionen för lingvistik och filologi
Uppsala universitet
Box 635
651 26 Uppsala
joakim.enwall@lingfil.uu.se

Catharina Gabrielsson

Tekn.dr och arkitekt MSA
Biträdande lektor i urbanteori, Arkitekturskolan KTH
samt forskningsledare, Konstfack.
Parkgatan 14
112 30 Stockholm
cat.gabrielsson@gmail.com
Stipendiat på SFII våren 2010

Olof Heilo

Fil.dr
Inst. F. Byzantinistik, Universität Wien
Postgasse 7
Wien
olofheilo@gmail.com
Stipendiat på SFII våren 2011

Daniella Kuzmanovic

Adjunkt
ToRS, Köpenhamns universitet
Snorresgade 17–19, kontor 351
2300 Köpenhamn S
daniella@hum.ku.dk
Stipendiat på SFII hösten 2010

Dan Lundberg

Docent, arkivchef
Svenskt visarkiv
Box 16326
106 36 Stockholm
dan.lundberg@visarkiv.se

Cecilia Olovsdotter

Fil.dr
Svenska forskningsinstitutet i Istanbul
Istiklal caddesi 247
Beyoğlu 34 433 Istanbul
cecilia@fri.org.tr
Senior researcher på SFII 2010–2013

Karin Strand

Fil.dr, forskningsarkivarie
Svenskt visarkiv
Box 16326
106 36 Stockholm
karin.strand@visarkiv.se

Annika Svahnström

Redaktör för Dragomanen
Tranhusgatan 10
621 55 Visby
annika.svahnstrom@gmail.com

Elisabeth Özdalga

Professor
Department of Political Science
Bilkent University
06800 Ankara
elisabethozdalga@bilkent.edu.tr
Föreståndare för SFII 1999–2002 och 2009–2011

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner

